

કર્તાના બીજાં પુસ્તકો

ગુજરાતીમાં :

૧ કાવ્યરસિકા	કિંમત રૂ. ૧-૮-૦	(પૃષ્ઠ ૧૮૮)
૨ વિલાસિકા	, ૧-૮-૦	(, ૨૦૦)
૩ પ્રદાશિકા	, ૧-૪-૦	(, ૧૮૨)
૪ મહાબારીનાં કાવ્યરત્નો	, ૩-૦-૦	(, ૪૫૦)
૫ ભારતનો ટંકાર	, ૦-૧૨-૦	(, ૭૫)
૬ સદેશિકા	, ૧-૦-૦	(, ૧૮૮)
૭ કલિકા	, ૨-૦-૦	(, ૨૬૦)
૮ ભજનિકા (કાવ્યું પૂર્ણ ૦-૧૪-૦)			, ૧-૪-૦	(, ૧૬૦)
૯ રાસચંદ્રિકા(કાવ્યું પૂર્ણ ૦-૧૪-૦)			, ૧-૪-૦	(, ૧૨૦)
૧૦ દર્શનિકા			, ૩-૦-૦	(, ૪૩૨)

અંગ્રેજીમાં :

૧૧ The Silken Tassel

(લંડનમાં છપાયેલું)

, ૩-૧-૦

કવિ મોટાલાલનાં પ્રતિકાવ્યો :

૧૨ પ્રભાતનો તપસ્વી

૧૩ કુકુટદીક્ષા

હવે પછી છપાશે :

૧૪ રાષ્ટ્રિકા

૧૫ રાસચંદ્રિકા, ભાગ બીજો

૧૬ પ્રભાતગમન, લાંબું વર્ણનકાવ્ય

૧૭ કેટલાંક પ્રતિકાવ્યો

૨૨ Loaf and Flower

૨૩ The Rest-House of the Spirit

૧૮ યુગરાજ, મહાકાવ્ય

૧૯ અમરદેવી નાટક

૨૦ ગુજરાતી કવિતા અને અપદ્યાગ

૨૧ ગદ્યસંગ્રહ

દર્શનિકા

કર્તા
અરુદેશ્વર કુરામજી ખખરદાર
મદ્રાસ

સંવત ૧૯૮૭

ઈ. સ. ૧૯૩૧

આવૃત્તિ ૧ લી

પ્રત ૧૦૦૦

સર્વ હક્ક કર્તાને સ્વાધીન

૨૨૫૧-૩૩

૨૫૨૨૫

(૬૪૬)

૨૧,૪૦૩

કિંમત રૂ. ૩--૦--૦

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ હં શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર

ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

મારી સદ્ગત પુત્રી
તે મી ના નાં
પવિત્ર સ્મરણને અર્પણ

જન્મ : તા. ૯ : ૧૧ : ૧૯૦૧] = [અવસાન : તા. ૧૭ : ૭ : ૧૯૨૯

અમૃતમય આત્મજા ! તાતધન તેમીના !

તારકા તુંજ મુજ આંખકેરી !

મુજ જીવનક્ષિતિજથી તું જતાં શી પડી

જવનિકા હૃદય સર્વત્ર ઘેરી !

તદપિ તું તેમની તેમ રહી તારકા,

સ્થૂળમાંથી સરી સૂક્ષ્મમાંહી :

તુજ નવલ મૃદ્ધિના એ પ્રવાસે લીધી

મુજ અગ્નિ દૃષ્ટિ પણ તેંજ ત્યાંહી !

જન્મ ને મૃત્યુ છે ઉભય સુંદર જગે,

હો ભલે ઉભયના પંથ ન્યારા !

પણ ખરે મૃત્યુ એ અધિક સુંદર દિસે,

ત્યાં ખીલે માત્ર શુભ સ્મરણક્યારા !

પૂર્ણ સૌંદર્યમાં તું સરી ગઈ, સુતા !

ત્યાં કશી શોકતંત્રી જગાડું ?

અંત્ય આનંદશબ્દો સર્વા તુજ મુખે,

ત્યાં કશા અવર ધ્વનિ આજ પાડું ?

સાત ને વીશ નક્ષત્ર વર્ષોત્પત્તિ

તુજ જીવનચંદ્રની ફેરી પૂરી :

શુદ્ધ કૌમાર્ય તેં સફળ કીધું, સુતા !—

રહી અમારીજ સેવા અધૂરી !

વૃદ્ધ માતાપિતા અંધ ઉરઘોમમાં

અન્ય તારકે છતાં તિમિર બાળે ;

તોય નિજ હૃદયના હૃદયમાં જ્યોતિ તુજ

નવ થશે હ્રુમ ત્યાં કોઈ કાળે !

આજ આકાશનાં પડળ ઉઘડી ગયાં,

જ્યોતિની રેલ રેલાય સઘળે ;

આત્મ મુજ નાહી તુજ અસ્તના રંગમાં,

અમૃતનાં બિદુ વેરાય ઢગલે !

તુંજ કવિતા હતી રંક મુજ જીવનની,

દર્શનિકા હતી તુંજ મારી :

વિશ્વચૈતન્યમાં ધન્ય વસજે, સુતા !

તુજ સ્મરણમાધુરી આ સ્વીકારી !

નિવેદન

કવિતા એ જીવનની સમીક્ષા છે, એ મેથ્યુ આર્નોલ્ડનું વાણીનું મહાસૂત્ર આ “દર્શનિકા”ના વિસ્તૃત કાવ્યમાં મૂર્તરૂપે દેખા દે છે, અને ગુજરાતના ચરણમાં એ કાવ્ય મારા જીવનની અર્ધી સદી પૂરી થતાં હું સહર્ષ નહીંને કૃતકૃત્ય થાઉં છું. ડ્રાડા હો, પયગમ્યર હો, કે કવિ હો, સૌ પોતપોતાની અંતરજ્યોતિના પ્રમાણમાં માનવજીવન અને વિશ્વ સંબંધના અનેક ગૂઢ કોયડાઓ ઉંકેડવાના પ્રયત્ન કરતાજ રહ્યા છે, કારણ કે આ દેખીતા વિશ્વનાં પોણાણુ ને અંધારમાં નિત્યગતિમાન ચૈતન્ય પોતાનાં કિરણ પ્રસરાવતું જ રહ્યું છે. હું ગૂઢ છું તે પ્રત્યક્ષ થાઉં, એ ચૈતન્યની એક જ મહેત્તજા છે, અને એ પ્રત્યક્ષ થાય છે ત્યાંજ તે ચૈતન્યની સિદ્ધિ છે. વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુ પણ મહાવિશ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ થયો છે, એજ એના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ છે. જગતને પ્રભુના અસ્તિત્વને માટે ખીજા પુરાવાની જરૂર નથી.

કવિતાની સાથે તત્ત્વદર્શન એ મૂળથીજ મારો પ્રિય વિષય છે, અને મારી સોળ વર્ષની નાની ઉંમરમાંજ એક સંસ્કારી સિદ્ધ યોગીનો મને સંબંધ થયો હતો, જેની કૃપાથી મનુષ્ય અને પ્રભુના મહાસંબંધના કેટલાક ગૂઢ પ્રશ્નો ભણી મારા હૃદયનું આકર્ષણ થયું હતું, અને તેની જ કૃપાથી યોગસિદ્ધિના મર્મ પણ હું મેળવી શક્યો હતો. મારી છૂટક કવિતામાં તત્ત્વદર્શનનાં એવાં અનેક સૂત્રો મૂળથી જ પડેલાં છે, એ ખીજને મેં જીવનભર જગતના મહાન તત્ત્વદર્શીઓનાં પુસ્તકોનાં વાંચન અને મનનથી સતત ગ્રિયન અને પોષણ આપ્યું છે, અને આજે તે મારા હૃદયમાં સુંદર ઋક્ષરૂપે કાલ્યું અને કળ્યું છે. કવિતા અને તત્ત્વદર્શનનો મહાયોગ વિરલ છે. છતાં સ્વાભાવિક છે, સૌ મોટા કવિઓમાં

ભાવ અને કલ્પનાની નેટલી વિશેષતા છે; તેટલી તત્ત્વદર્શનની પણ છે, કારણ કે ઊંચા કવિહૃદયમાં વિશ્વચૈતન્યનો તણખો પોતાની જાણા અને જ્યોતિ વધુ સ્પષ્ટપણે પ્રસરાવે છે. તત્ત્વજ્ઞાનને કવિતામાં ઉતારવાનું કાર્ય કેટલું વિકટ છે, તે તો ખરા કવિઓ જ જાણે છે. કવિતાના પ્રવાહને તત્ત્વજ્ઞાન તરફ વાળતાં માર્ગમાં ભારે મોટા ખડકો અને ઊંડી ખીણોની ભીતિ હોય છે, અને કવિનું હૃદય જે સદાસર્વદા જાગ્રત અને રસની અખંડ સેર ઉડાડતું નહીં રહે, તો એ કવિતાનો પ્રવાહ એ ખડકો સાથે અથડાઈને છિન્નભિન્ન થાય, અગર તે ઊંડી ખીણોમાં પડીને અદૃશ્ય થઈ જાય. કવિહૃદયને એથી એવી તત્ત્વજ્ઞાનયુક્ત વિચારપ્રધાન કવિતા લખતાં સદા જાગ્રત રહેવું પડે છે, નહીં તો વિચારના શુષ્ક માર્ગમાં કવિતાનો રસ સૂકાઈ જઈને અદૃશ્ય થાય છે, અને અંતે એવું લેખન શુદ્ધ કવિતા લેખે નહીં, પણ પદ્યમાં રચાયલા સ્થૂળ વિચારોરૂપે જ રહી જાય છે. અંગ્રેજ તત્ત્વદર્શક મહાકવિ વર્ડ્સ્વર્થની એવી સેંકડો ને હજારો પંક્તિઓ ગદ્યરૂપે જ ગણાય છે, તે એજ કારણને લીધે, એ બધા અંગ્રેજી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને વિદિત છે. આ વિસ્તૃત કાવ્યમાં કવિતાના આત્મારૂપ રસ અને કલ્પના અખંડપણે વહે છે કે નહીં, અને એમાં કીધેલું તત્ત્વદર્શન કાવ્યના સ્વાભાવિક ઉચ્ચ પ્રવાહને કોઈ રીતે શુષ્કતામાં ઉતારી દે છે કે નહીં, તે તો રસિક અને રસજ્ઞ વાચકને જે લાગે તે ખરું.

હવે આ કાવ્યના ઉદ્ભવ માટે થોડા શબ્દો હું અહીં કહી દેવા ઉચિત ધારું છું. કરુણરસમાંથી જેમ વીરરસ જન્મે છે, તેમ તેમાંથી જ્ઞાનનો શાંત રસ પણ ઉદ્ભવ પામે છે. ઈ. સ. ૧૯૨૯ના જુલાઈ માસમાં મારી મોટી પુત્રી લાંબી માંદગી પછી પ્રભુશરણ થઈ, તે ઉપર મારે આશ્વાસનરૂપે એક પ્રશસ્તિકાવ્ય લખ્યું, એવી કેટલાક મિત્રો ને સુઅધીઓની સૂચના હતી. જીવનભરની તીવ્ર વેદનાના અને કડવા મીઠા પ્રસંગોના અનુભવોમાંથી પસાર થઈ સદ્જ્ઞાનની ઊંડી શાંતિ જ મારા હૃદયમાં ભરી હતી. મારી પુત્રી પ્રત્યેનો મારો નિર્મળ ને ઊંડો સ્નેહ મારી

પુત્રીના દૃશ્ય કે અદૃશ્ય રૂપમાં પણ તેવો જ અખંડપણે વહેતો રહ્યો છે. તો પછી આ ખાનગી ખોટને હું કવિ હોવાથી શું જાહેર રૂપ આપું? એમાં તો મારા સ્નેહને નાનમજ લાગે. એવો પ્રસંગ તો વિશ્વવહનનો સૌંદર્યપ્રસંગ જ કહેવાય. તીવ્રમાં તીવ્ર શારીરિક અને માનસિક વેદનાએ મારા હૃદયને વિશ્વચૈતન્યમાં અને સ્નેહના વિશ્વધર્મમાં શાંતિ અને સ્થિરતા અનુભવતું કીધું હતું, એટલે જીવનભરના મારા અનુભવોનો પાક ઉતારવો, એજ મારે માટે ઈષ્ટ માર્ગ હતો. એ વિચારોમાં ‘દર્શનિક’ કાવ્યનો ઉદ્ભવ થયો. એ કાવ્યની બીજરૂપ એક કડી કોઈ ધન્ય પળે ધણું વર્ષો પર લખાઈ હતી, તે મારી નોંધપોથીમાં પડેલી એકાએક મારી નજરે પડી. તે કડી આ પુસ્તકના ૧૧૧મા મુકતકમાં સમાયલી આ રહી :

“દુઃખને દુઃખ જે જોય આ જગતમાં,

તે ન જાણે અહીં સુખ કદાપી ;

દુઃખ માટેજ જે હોત દુનિયા કીધી,

તો કદી નરક ના જોત પાપી ;

સુખ વિના પાપ નહીં, દુઃખ વિણ પુણ્ય નહીં,

વિશ્વનું એજ જોડું ઉખ્યાણું :

દિવસ વિણ તાપના તીવ્ર વ્યાપાર કયાં,

રાત્રિ વિણ ભવ્ય કથમ વિશ્વ માણું ? ”

આ કાવ્ય તા. ૧૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૨૯ને રોજ લખવાનું શરૂ કીધું, અને તા. ૩૧મી માર્ચ ૧૯૩૦ને દિને પૂર્ણ થયું, એટલે સાડાત્રણ માસની ટુંકી મુદતમાં આ છ હજાર લીટીનો પ્રવાહ અખંડપણે વહ્યો અને ભરૂચ પામ્યો. એ અરસામાં ધંધાનો વ્યવસાય. માંદગી વગેરે અનેક ઉપાધિઓ તો ચાલુ જ હતી, પણ મોટે ભાગે રાત્રિની શાંતિમાં એ કાવ્ય લખાઈને પૂરું થયું. મારી સદ્ગત પુત્રીની પ્રશસ્તિરૂપે પણ આ કાવ્ય તો

મારે મન મંગલસ્વરૂપ જ છે. સર્વના કલ્યાણમાં અંકિતનું કલ્યાણ પણ સમાર્પિત જ છે.

આ વિસ્તૃત કાવ્યની રચના નવ ખંડમાં વહેંચી દેવામાં આવી છે, અને 'કલિકાં'માં જેમ છટાં મુક્તક છે, તેમ આમાં પણ જૂલણાછંદની એ કડીનું મુક્તકયુગ્મ રાખવામાં આવ્યું છે. દરેક મુક્તકયુગ્મ સ્વયંપૂર્ણ છે. અને સ્વતંત્ર એકમ તરીકે તેને આગળ પાછળના સંબંધની ખાસ આવશ્યકતા નથી, તેમ છતાં વિચારપ્રવાહમાં તો દરેક મુક્તકયુગ્મ આખા ખંડનું સુસ્થિત અંગ થઈને રહે છે. આ રચનાકળાથી કાવ્ય દીર્ઘ બનીને કંટાળો આપતું નથી અને રસ અખંડ રાખે છે. પ્રત્યેક મુક્તકયુગ્મ એક એક સોનેટ જેવું છે. લાંબાં વર્ણનકાવ્યો, કે તત્ત્વદર્શનયુક્ત વિચારપ્રધાન વિસ્તૃત કાવ્યો માટે આ વિધિ વાચકને કાવ્યનો રસ અખંડ જાળવવા માટે સહાયક થઈ પડે છે, એવી મારી શ્રદ્ધા છે. દુનિયાનાં બધાં મોટાં કાવ્યો બહુધા એક જ છંદમાં રચાયાં છે, અને તેમાં જ કવિની કળાની ખરી પરખ અને સિદ્ધિનાં દર્શન થઈ શકે છે.

માનવજ્ઞાતિ હજારો વર્ષથી પોતાના જ્ઞાનભંડારમાં ઉમેરો કરતી રહી છે, અને ધર્મનાં આધ્યાત્મિક નત્વો સાથે વિજ્ઞાને પણ માનવજ્ઞાનને વધારવાને દૃઢ અને સિદ્ધ પાયા પર મૂકવા કંઈ જેવો તેવો કાળો આપ્યો નથી. વિજ્ઞાનને હું તત્ત્વજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ હોવાનું માનતો નથી. પ્રકૃતિ જે પુરુષનું અધ્યાંગ છે, તેનાં ચલનહલનના નિયમનું જ્ઞાન પુરુષને સમજવા માટે તત્ત્વજ્ઞાન જેટલું જ અગત્યનું છે. આ કાવ્યમાં મેં ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો સમન્વય કરવા યત્ન કર્યો છે. આજના પ્રચલિત કોઈપણ ધર્મને પૂર્ણ ગણવો એ અહંતા જ છે, કારણ કે આજના સર્વ ધર્મો એક જ સત્ય ધર્મની જૂદી જૂદી શાખા જેવા છે. વિશ્વ અને વિશ્વનિયંતાનું સત્ય જ્ઞાન જેને થયું છે, તે એ બધી જૂદી જૂદી પ્રત્યક્ષ ધર્મવિધિઓથી પર છે. તેને મન તો વિશ્વનો એક જ ધર્મ સત્ય છે, અને તે સ્નેહનો વિશ્વધર્મ છે,

માનવવ્યવસ્થાનો મદ્યધર્મ છે. એ સ્તેષ્ઠધર્મ દહ નો એક ભાવનાજ છે, પણ વિશ્વમાં માનવસમાજને અનેક મંજીમાં અથિત કરવાના છે પ્રયાસો કરેલા થયા છે ને થાય છે, ને એ મદ્યધર્મની સાખા લેવા જ છે. માનવ-હવન દાસ છે ને કરતાં જ્ઞાનમાં અધી આગુથી આગળ વધશે તેમ એ સ્તેષ્ઠના વિશ્વધર્મ ભાગી વધુ એવાતું જશે. એ ભાવના એક દિન, દનને સાખો વર્ષો પડી પણ, સિદ્ધ થશે, એ ક્ષિપ્રો ને પરમગંધની કલ્પના અને આશા છે, અને એ આશા ને ચૈતન્યથી કલ્પવાઈ છે, ને ચૈતન્યજ તેને પોષીને સિદ્ધ કરશે એવી શ્રદ્ધા વધારે પડતી નથી.

માનવહવન અને વિશ્વસંબધ માટે આજસુધીમાં એટલું કાખાયું છે કે આ કાખ્યમાં કોઈને કશું નવું નવીં પાગ સામે એવાભાવિક છે. એકમ પર એકમ ઉમેર્યા આંકડાઓ વધતા જાય છે, તેમ માનવનું જ્ઞાન પણ વધે છે. 'મારેવા નો દારૂ ને લૂંટો નો બંડાર,' એ કહેવત પ્રમાણે મારી કાખ્યગ્રેસાએ આ મોગ્ર કાખ્યમાં માનવજ્ઞાનના સંચિત બંડારમાંથી લૂંટ ચકાવેલી દેખાશે. એ લૂંટ પણ આજસાદી લૂંટ છે. સર્જક સર્ગ લૂંટો આપ્યો છે, પણ ને પાછું નવસ્વરૂપે અક્ષયને માટે. વિશ્વનિયંતા કહે, કે કાળમગવાન કહે, એ જગનને એક આગુથી લૂંટી ખીછ આગુથી સમૃદ્ધ કરે છે. નમામ હવનનું પુનરુત્થાન એમ જ થાય છે, અને સર્જક ક્ષિતી નવી સૃષ્ટિ પણ એવી જ નૂની સૃષ્ટિની લૂંટમાંથી બંધાય છે. સર્જકની કળા તેને પાછી નવી હવંત સૃષ્ટિની વ્યવસ્થામાં આવિર્ભૂત કરવામાં છે.

અને હૃદયના આજ્ઞાતમાંથી કલ્પવૈજ્ઞાં આ વિસ્તૃત કાખ્ય છપાદને પ્રકટ થતી વેળા પણ હું મારા હવનની તીવ્રમાં તીવ્ર વેદનામાંથી પસાર થાઉં છું, અને આ પ્રસ્તાવના એવી મહાવેદનાના અનેક ઉપસાઓ વચ્ચે મળેલી એ શાંત થઈઓમાં કાખાઈ છે, એ પણ પરમાત્માની કાઈ અદ્વૈત વિમૂર્તિનું જ નવ્યર્શન કરાવે છે. આ લખતી વેળા હું મદ્યવ્યથા

અનુભવી રહ્યો છું. અને આ કાવ્ય તેના પ્રણેતા સ્વરૂપમાં પ્રકટ થયેલું આ રચના આખે હું જોઈ શકીશ કે નહીં. તે બાવિનું નિર્માણ છે, પણ આ મારી કૃતિ છેકી જ હોય તોપણ તેને મારી પ્રિય ગુર્જરદેવીના ચરણમાં મૂકતાં મને આનંદ થાય છે. ગુર્જરીની સેવા જન્મભર મેં યથાશક્તિ કરી છે. અને મારે છેલ્લો શ્વાસ જતાં પણ તેના જ ચરણમાં મારું જીવનભરનું તત્ત્વદર્શન મૂકી નાઉં, એથી વધુ અભિલાષસિદ્ધિ મારા આત્માને ખીછ શી હોય? રાન્યકરણમાં ગુજરાત આજે જગતભરમાં મોખરે છે, તેમ કાવ્યસાહિત્યમાં પણ તે જલ્દી મોખરે આવે, એજ મારી અભિલાષા ને આશિય છે. અસ્તુ !

મદ્રાસ,

તા. ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૧

અરદેશર ફરામજી ખખરદાર

અ નુ ક મ શિ કા

અર્પણ	
નિવેદન	
ખંડ પહેલો	...	સૃષ્ટિની અસ્થિરતા	... મુકતક ૧ થી ૪૧
ખંડ બીજો	...	મૃત્યુનું વૃત્ત	... ૪૨—૭૩
ખંડ ત્રીજો	...	જીવનનું ગાન	... ૭૪—૧૦૩
ખંડ ચોથો	...	વિકાસની વેદના	... ૧૦૪—૧૨૯
ખંડ પાંચમો	...	ધર્મવાદનું ધુમ્મસ	... ૧૩૦—૧૬૪
ખંડ છઠ્ઠો	...	અનંતત્વની સાંકળી	... ૧૬૫—૨૧૫
ખંડ સાતમો	...	વિશ્વચૈતન્યનો યોગ	... ૨૧૬—૨૮૦
ખંડ આઠમો	...	જીવનનું કર્તવ્ય	... ૨૮૧—૩૩૬
ખંડ નવમો	...	સ્નેહનો વિશ્વધર્મ	... ૩૩૭—૩૭૫
સૂચી તથા શુદ્ધિ પૃષ્ઠ ૪૦૧—૪૧૭

Reference

दर्शिका

(સૂક્ષ્ણા છંદ)

આજ આકાશમાં કનક રેલે બધે,
 પ્રકૃતિ તે ઝીલવા સર્વ જોડે;
 જઈ પડ્યું શ્યામગુ પિચ્છ પાતાળમાં,
 નિમિરમર યામિની જાય પૂડે;
 અણહજે જ્યોત જ્યાં ધવલ કરધોધમાં,
 ગગનમાં અગન ત્યાં કેમ દેખું?
 ભીંજતી આંખડી ખીડતી પાંખડી,
 રાત્રિનિમાં કશે ભેદ લેખું?
 દોટિ બ્રહ્માંડનાં દોટિ કૃષ્ણ રહ્યાં,
 ચક્રમાં ચક્ર ચિરકાળ ફરતાં;
 રાત હો, દિવસ હો, તેજ અંધાર હો,
 સર્વ સમદૃષ્ટિમાં એક સરતાં;
 મુખ ન માણ્યું કદી, દુખ ન જાણ્યું કદી,
 માત્ર સાક્ષી બની સર્વ ભાળે,
 તે મહાત્માનણે ચરણ મુજ શીશ હો!
 શરણ મુખદુઃખનો ભેદ ટાળે.

સુદ્ધિની અસ્થિરતા

૨

હાંડી મૃત્યુ શું, સુખ અને દુઃખ શું,
 પાપ ને પુણ્ય શું પૃથ્વીમાંહી ?
 ને હૃદયમાં પડ્યા તીવ્ર વા ચારતો,
 તે હૃદયને મળે શાંતિ ક્યાંહી ?
 જીવવું, મરવું, લડવું અન્યાય શું,
 હસવું થોડું અને રેવું ઝાઝું :
 ઉદ્ધળતા ઉપ્પણ લાવા સમી હાંડી
 ઘસતી દઝવતી નેષ ઘસું.

નહીં મળે જગતમાં જીવનસ્થિરતા કશી,
 નહીં જડે શાંતિ પણ કોઈ હામે ;
 પલકભર પલકવું સુખ ઉપા જેવું, ત્યાં
 ઘડી પછી દુઃખનો તાપ જામે ;
 જીવન જેવું ખરું જગત પણ આ દિસે,
 કેમ માયા કહી વ્યર્થ કહેવું ?
 જાય બહાલાં જીવનથી સદાનાં ફરી,
 કેમ એ ગહનતમ દુઃખ રહેવું ?

સુધિની અસ્થિરતા

દિન ઉગી જાય છે નિત્ય. અસ્તાયયે,
 રાત પણ જાય સૌંદર્ય વેરી :
 પુષ્પ પણ ખીલી સૂકાઈ આખર ખરે,
 મેઘ વિખરાય આકાશ ઘેરી ;
 ઈંદ્રિયનું પણ પળે પોપટી શું ઉડે,
 વીજ પણ ઝળપીને પાંખ ઢાળે ;
 માનવી જન્મીને મૃત્યુખોળે સૂએ :
 નવ દિસે સ્થિર કશું જગતયાળે !

માનવીજીવન પણ સતત બેહેતું રહે,
 જીવનના ભાવ સૌ જાય બેહેતા ;
 આશ ઉદ્ધાસ છે સ્વપ્નજાયા સમાં,
 પ્રેમ ને વિજય ઘડીવાર રહેતા ;
 સૌ જતું ને ચતું જ્યાં હતું નવ હતું,
 ત્યાં હશે મૃત્યુ પણ જીવન જોતું ;
 વિશ્વનું ચક્ર ફરતું વિવરૂપમાં
 સર્વ રૂપાડતું જાય કેવું !

સુષિટની અસિયરતા

૭

જન્મેક છાંદિદિષિ મૃદ્ધે તન્ન નિષ્કુલ
 વૈભવેવ પત્તકુલદયા તન્નેકો

૪

આજ અહીં આવતાં સ્વપ્ન આનંદનાં
 હૃદયને મોદ સર્વત્ર લાગે ;
 આજ આકાશ અહીં ઉદયતાં હાસ્યભર
 પૃથ્વીમાં હાસ્ય સર્વત્ર જાગે ;
 કાલ અહીં શોકનાં ચિત્ર કંઈ ચીતરી
 આંસુના નયન ઉડશે પુવાર ;
 કાલ સંધ્યા અહીં સ્યામવેરી મરી
 મ્હાન કરશે જગતના ઉતારા.

જગતને ચોપડે એક દિન એહવાં,
 એક દિન તેહવાં, એમ ખુલતો ;
 પૃષ્ઠ નહીં કોઇ સરખાં કદી ઉદયતાં,
 વાંચનારોય કંઈ વાંચી ભૂલતો ;
 કેમ નહીં દિવસ સરખા બધા એ હશે ?
 તેજ છે પૃથ્વી ને તેજ ભાતુ ;
 આ બધી વિઠ્ઠલિને ચોપડે પણ પછી
 કોણ જાણે ખુલે કેવું પાતું ?

૫

આ સકળ વિઠળતા, અકળ પવિત્રનો,
 અંત આ જીવનની સૌ ક્રિયાનો,
 આ પ્રયત્નો અકળ હૃદયદોષલ્પના,
 આ વૃથા જીવનનાં મુખવિધાનો :
 નેઈ નેઈ બધું આંખ મુજ આ રહે,
 થાય સતત અંતર ઉદ્ધરી ;

નગતમાં જીવન આ છે કશા કારણે,
 કે જીવનની થતી નેકે હાંસી ?

આ બધાં હૃદયનાં રુધિરમય રુદન તે
 હાય અશ્વસા શું નહોય સાચાં ?
 આ બધાં દુઃખ દેખાય તે શું ખરાં ?
 શું હશે મુખ સદા અલ્પ, આછાં ?
 માનવીજીવનને શું ન દરું હશે ?
 જીવન શું અગ્નિમાં નિત્ય બળશે ?
 આ બધા પ્રશ્ન પણ શું જિંદી સમી જશે ?
 મુઠ્ઠીમાંની મતા કોણ કળશે ?

સૃષ્ટિની અસ્થિરતા

૬

સૃષ્ટિ ને પૃથ્વી ને કાળના ચક્ર શું
 જીવનનું ચક્ર પણ એમ દેખું ;
 સર્વે ક્રિયાનાં રહ્યાં છે જ એ ચક્ર પર,
 તો પછી કોણ સ્થિરજીવન લેખું ?
 દેહ ને સ્નેહનાં બંધનો જે રહ્યાં,
 તેહ પણ સર્વ એમાં જ બેસ્યાં ;
 ચક્ર સાથે જતું કોઈ અટકે નહીં,
 ચક્રથી જઈ શકે કો ન છેડાં.

સર્વને સાથ લઈ ચક્ર આ ચાલતું,
 જીવનનો છે મળ્યો જેમ મેળો :
 કોઈ ઉપર ચડે, કોઈ ઉતરે નીચે,
 કોઈ મોડો પડે, કોઈ વહેલો ;
 ચક્રથી દૂર કંઈએ જતું તો નથી,
 દષ્ટિભર્યાંદને દૂર લાગે ;
 તો પછી દષ્ટિથી દૂર સ્નેહી જતાં
 કેમ આ જીવનનું ચક્ર ભાગે ?

હવનના ચક્રથી નથી કર્યું એ મર્યું,
 તે પછી આંસુ તે શોક શાનાં ?
 નથી ગયાં કોઈ જ્વાલાં અને સ્નેહીઓ,
 છે પ્રવાસી અવર કો હયાનાં ;
 હવનની એક પગથી ચડી પૂરી આ
 અન્ય પગથી ઉપર છે ગયાં એ :
 સ્થૂળ આ દૃષ્ટિ જે સૂક્ષ્મમાં નવ ખુલે,
 કેમ કહેવાય અહીં નહીં રહ્યાં એ ?

હવન સંતમ છે નિવ્ય સંતાપમાં
 વેદના વાસનાથી ભરેલું,
 તે થકી જૂરી જ્વાલાં અને સ્નેહીઓ
 જે ગયાં તે ભલું છે નિમેલું ;
 એક મહુરું વસે સ્મરણ જે અંતરે,
 તેજ ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ રાંગ :
 છે હયાનું સ્મરણ પૃથ્વીના હૃદયમાં,
 તેજ દિગ્વ્યોતિને રાજ દામે !

અમર રૂપી

સુષિની અસ્થિરતા

૮

ક્યાંથી ? શા કાળ ? ક્યારે ? અને કેમ ? ક્યાં ?

એ બધા પ્રશ્નનાં ભૂત જોડે ;

માનવી હૃદય ધુંધવાઈ મુંઝાય બહુ,

જોય આગળ અને જોય પૂરે :

માટી સાથે મળી માટી ત્યાં માટીનું

જીવતું પૂતળું નવસ જનતું ;

જીવનના રાક્ષસી પરખ પંખ વિષે

જાય પીલાતું નિજ દિવસ ગણતું.

જગતમાં જીવનની ઓટ ભરતી થતી,

અહીં ખરે જીવન તો ત્યાં ઉગે છે ;

એનું એ ચક્ર રહે ચીચવાતું સદા,

એની એ તાલનો એજ ઢેકો ;

પ્રશ્ન સૌ પ્રશ્ન રૂપેજ રહે અંતમાં,

નહીં મળે કોઈ નક્કી ખુલાસો :

તોય આ જીવન બક્ષીસ છે નાથની !

વિશ્વરમતે પડ્યો એક પાસો !

૯

છવન આ તો બધું છે ધડીવારનું,
 જરીક ખીલી જરું છે સૂકાઈ;
 પત્ર ને પુષ્પ મધુન્નતુનણાં જેમ સૌ
 હગી ઝળી હસી ખરે ધડી છવાઈ;
 પક્ષકબર બાળનું હાસ્ય મુખપર સરે,
 પક્ષકબર દંડિધનુ મોઢા વ્યોમે;
 ✓ છવન આ ક્ષણિક આકળનણું બિંદુ છે,
 ધડીક પક્ષકી હડી જાય વ્યોમે.

તાદળાં આવીને જાય આકાશમાં,
 હાય સરિતા ઉપર જાય સરતી;
 સિંધુનાં જેમ મોગ્નં ઊડી કંછળીને
 જાય ભાગી ભરી તીર ભરતી;
 ખરી જતાં પિચ્છ સંધ્યા ઉપાનાં નરે,
 તૂટતી વીજળી પાંખ પક્ષકી;
 પક્ષીનાં જંદ શું, યૌવનાનન્દ શું,
 છવન આવી હડી જાય ઝલકી!

૧૦

રંગબેરંગી હિતાં પતંગો ફરે,
 ફૂલ શું ફૂલ જોવાં વિલાસે;
 ફૂલ આજે ખીલી કાલ સૂકાં ખરે,
 ને મરે ત્યાં પતંગોય પાસે;
 રંગ ને રંગ આ જગત ને હવનના
 માનવી રેજ એ જોય મોતે;
 તોય આ ભાઈ શું ભાઈ લડતા રહે,
 ને પડે વાટ મોતે કમોતે.

આલ્લ સૌંદર્ય છે અજ્ઞાન પૃથ્વીતાણું,
 લલિત લીલા અધે આંખ ફારે;
 તોય ઉઠે રહ્યા અગ્નિ ધુધવાઈ ત્યાં
 પવતે ફાટતો ભય કુંકારે;
 અગ્નિની ખાણ પર માનવી બેસતો,
 ફૂટી કે ફૂટશે કંઈ ન જાણે;
 પણ ઘડીબર પરસ્પર ન આંતર વાટે,
 અગ્નિનાં અલખ તો નેજલ્યાણે !

મર્યાદા છે મર્યાદા કિરણ સોના સમું,
 જ્યોત માં કહી હૃદય ધારે;
 જ્યોતથી પણ સરી મેઘ પર જઈ પડ્યું,
 મેઘ માં કહી સોજા ભારે;
 મેઘથી સરી પડ્યું કમળના ફાટમાં,
 કમળ માં કહી પલક મલાલે;
 આવી મર્યાદા, કિરણ મર્યાદા સાથે ગયું—
 નહીં થયું કોઈનું કોઈ કાળે!

માં માં કરી સર્વ જોનાં રહ્યાં,
 માં એ નહીં રહ્યું કોઈ સાથે;
 વીજ જેવો બધો પલક અંધાર એ,
 કોણ રાખી શકે સતત વાંદ?
 પલકની બલક બંધાય જે અલકમાં,
 તે અલક કચકડી સહજ સરતી;
 માં જે નહીં હતું તે ન માં બને:
 નદી બરે ફેટલી સિધુબરતી!

૧૨

શું હશે અચળ કંઈ ચલિત આ જગતમાં,
 જ્યાં અધું આવીને જાય પાછું ?
 અચળ આકાશ પણ કદી ન સરખું દિસે,
 ઘડીક ઘેરૂં અને ઘડીક આછું ;
 પળપળે જિડી ઢંકાય જ્યાં પોપચાં,
 ત્યાં રહે અચળ શું દૃષ્ટિ સામે ?
 ઘડીઘડી દૃશ્ય બદલાય આ જગતનું,
 ને હૃદય કો નહીં શાંતિ પામે.

‘ મારી ’ કહીને ધરે પુષ્પની માળ તે
 પલકમાં સર્પનું રૂપ લેતી ;
 શુદ્ધ કંચનથકી મોંઘી આ કાય પણ
 પલકમાં ઘઈ જતી શુષ્ક રેતી ;
 નાનું કે મોટું હો, નવીન કે જૂર્ણ હો,
 હો ઘડી મારા વર્ષોતણું મે ;
 વિધના આ પ્રવાહે કશું નવ રહે,
 સર્વનું જોણું છે રોજનું એ !

માનવી સર્વ છે કર્મનાં પુત્રાં.

શક્તિ છે કૃપા ગર્વ કેવો ?

કેવળા ચક્ર પર માખ બેઠી ફરે,

દૂર એ ફરવું બાહ્ય એવો ;

આપણી શક્તિ કહેવાય શું આપણી ?

આપણું શું દક્ષિણ ચક્ષુ ? કેવો

છે જુઓ આશ્ચર્યો દ્વાર દરમિયાનો

પ્રગથો વિશ્વરમને ધરેં ?

વર્ષ કોયે વહ્યાં રમત એ ગાણતી.

એક આવે અંત નવ્ય બીજો :

પૂર્વમાંથી ફગી પશ્ચિમે દુખવું :

આજ રીતો અને કાલ બીજો ;

વર્ષ કોયે વહ્યાં ચાલ કંઈ કંઈ થયા,

માનવી આખરે શો ધરણો ?

દેવતા દેશ તો હજી રહિને રહ્યા,

માટીનગો રહ્યાં માટીગણો :

૧. ૨. | જીવનનો ઘાટ કેવો ઘડાશે હજી,
ફરતું ભાવિ તે કોણુ જાણે?

કોડ વર્ષો થયાં જીવનનું વૃક્ષ આ
જાય વધતું જગે શા પ્રમાણે?

આણુગણ્યાં કંઠકે પત્રો ખીલીને ખર્ચાં,
આણુગણ્યાં આ દિસે તેય ખરશે;

નવનવી ડાંખણી ફૂટતી જાય ત્યાં
કોણુ જાણે કશો ઘાટ ધરશે?

આપણાં જીવન પણ એજ પત્રો સમાં
આ દિસે છે ઉગીને ખૂલતાં;

કાલ નવપત્ર આહીં કંઠકે ફૂટી વળી
આપણાં પત્ર જોશે ખરતાં;

જાળનાં પડ ઉપર પડ રહ્યાં ભૂતમાં,
તેમ એ ભાવિ પણ રહે ખીડાયું;

કોણુ જાણે થશે જીવન કેવું જગે?—

પૂછતાં પત્ર પણ ખરી ભૂડાયું!

તેમ વંદોળિયે ધૂળ ઘસણય ને
 ચક્રમાં ઘૂમતી જાય આથે,
 તેમ આ હવનતા પગુ મહાવાતમાં
 માનવી તણખડું ફરતું જાગે;
 મેંદો બય વિષેથી જવું એવને,
 મેંદો ચીસ ને આંસુ પાડી;
 કામ ને ક્રોધ ને લોભ ને ભૂતમાં
 મેંદો વાર નિજ તન પછાડી.

યત્ન દરવાતાણા નહીં કર્યા કાવના,
 પળપળે કંઈ અહરમાન નડના :
 ઓ મધું, ઓ વધું, ઓ હુંદરું નહીં,
 પળપળે એમ પોકાર પડતા ;
 કેમ, ક્યારે અને ક્યાં જઈ આખરે
 તણખડું એ નિરાધાર દરે ?
 કોઈ કંઈ છે મ્યાં તેમ એ પશુ જશે,
 ને અખર કાળકેસર ભરશે !

દર્શનિકા સંતો રાગે દુઃખાગે મયે રાગિને મારણે ખંડ ૧
 લોભે લોભી વિરિદે મહુદી ઝંઝુમિય ચાંચ વચ્ચોનું ॥

જીવન આ કેટલું દૂકું દેખાય, પણ
 દિવસ લાંબા દિસે દુઃખશૂળે ;
 જીવનમુખ હિમ સમું સંકુચિત થતું હરી,
 જીવનદુખ તાપથી અધિક ફૂલે ;
 જીવનની મોજ તો કેટલી ક્ષણિક છે,
 જીવનના ક્લેશ છે સત્ય કેવા !
 જીવનની છે કમાણી જગે અલ્પ, પણ
 જીવનના કર પડે અધિક દેવા !

ગૂંઘળ. | ધીમી કે જોરથી, શાંત કે શોરથી,
 | જીવનસરિતા વહે જગતપાટે ;
 | ગહન કો વિવરમુખમાં સમાઈ જવા
 | દોડતી જાય તે મૃત્યુઘાટે ;
 જીવનસરિતાતણે પાટ સૂકાઈને
 કંઈ હતો ના હતો થાય અતેઃ
 શું હતું, શું રહ્યું, ક્યાં ગયું, શું થયું ?
 દાદિ સૌ શૂન્ય દેખે દિગતે !

સુગિની અરિયત્તા

૧૭

જીવનનું વહન આ એમ જોતું રહે,
 જીવનનું યુદ્ધ ચાપાસ ખેલી ;
 કંઈકને મારતું, કંઈક ઉપગતનું,
 કંઈકને શક્તિથી દૂર ફેલી ;
 ક્યાં સુધી આ બધાં ખેલનો ચાલશે,
 ક્યાં સુધી આ બધી જીવનમસ્તી ?
 એક દિન આખરે આવશે એહવા,
 નહીં રહે જીવન કે જગત હસ્તી !

એક દિન પૃથ્વી આ ચલિત ધ્રુવથી થશે,
 ને બધું સૂર્યમંડળ નિરખશે ;
 એક સુંદર સિતારો ચળી ખરી જતો ;—
 (વેધશાસ્ત્રી કશી નોંધ લખશે ?)
 પૃથ્વીનો આ સિતારો થશે ગુમ, પછી
 કોણ કહેશે હતો શું, ગયો ક્યાં ?
 ચિત્રના અશ્વ પર સમર શાં ખેલવાં ?
 ચિત્રનો કાગળો છે રહ્યો ક્યાં ?

૧૮

હવન આ એવું છે સર્વનું પૃથ્વીમાં,
 જ્યાં નહીં પૃથ્વી પણ અમર રહેશે ;
 વિશ્વના હવનમાં પૃથ્વીનું હવન પણ
 જિંદુ જેવું ધૂમે સતત ક્ષેશે ;
 કૃષ્ણના કે વિચારેતણી દોરી પણ
 છોડતાં નહીં પૂગે કે પતંગો ;
 અમિત અવકાશમાં સૃષ્ટિ અગણિત રહે,
 ત્યાં કશા પૃથ્વીના બહુ તરંગો ?

તો પછી જગતમાં હવન ને મૃત્યુ શું ?
 મુખ અને દુઃખની વાત શાની ?
 સાદું નરસું કશું ? સ્વર્ગ કે નરક શું ?
 સત્ય ને અનૃતની શી નિશાની ?
 દેહ ને આત્મ શું ? પરમ ચૈતન્ય શું ?
 માનવીહવનનો સાર કેવો ?
 વિશ્વઅધારમાં આંખ શું નિરખશે ?
 ક્યાંથી આનંદ તલભાર લેવો ?

૧૯

અકળ અધારતું ઢાંકણું ઢાંકિયું,
 છિદ્ર કાવાં મારીં કોટિ કોટિ;
 તેજકિરણો આહીં ત્યાંથી ફૂટી સરે,
 આશ અધારની એહ ખોટી;
 માનવી દૃષ્ટિ નિજ નિત્ય ખેંચી રહ્યો,
 છિદ્ર તો તેજની ધાર ફેડે;
 છિદ્રની પાર જોવાય નહીં, કે ન તે
 હૃદયનો અટલ અધાર ફેડે.

ધ્રુવવતા એજ અધારને ઢાંકણું
 એક મોઢું દિસે છિદ્ર પડતું,
 ને અવર છિદ્ર થઈ જાય અણુદીક ત્યાં,
 તોય એથી કશું અવર જડતું?
 તેજ રેણય, અધાર છેદાય, પણ
 માનવીદૃષ્ટિને બેક સરખાં:
 શું હશે પાર તે કો ન ઉચ્ચારતું,
 માનવી મારતો સતત વલખાં!

૨૨

જગતનું તંત્ર સમજાય પૂરું નહીં,

માનવી લાખ પડ એ ઉધાડે ;

કોણ જાણે રહે સત્ય ઢંકારી ક્યાં ?

કોણ એ ભાર ઉરનો ઉપાડે ?

૨. ✓ પાંદડીઓ ગુલાબી ઉપાકૂલની

માનવી જાય કંઈ ખોલવાને ;

જોતજોતાં ઉડે ફૂલ ને પાંદડી,

ને રહે આંખ તો ચોળવાને !

નહીં રહે જગતમાં સ્થિર કશું એમ આ,

તેથી શુ જગત કહેવાય માયા ?

અચળ કો વસ્તુ દેખાય નહીં જગતમાં,

આવી ઉડતી બંધી વસ્તુછાયા ;

નહીં જડે પૂર્ણતા કોઈ વાતે જગે,

સ્પષ્ટ સમજાય નહીં તંત્ર તેનું ;

તેથી આ જગત પણ સ્વપ્ન જેવું ગણ્યું :

જીવનનું ? જગતનું ?—સ્વપ્ન કેવું ?

સ્વપ્ન છે જગત આ એમ યજ્ઞા કહે,

દૃષ્ટિને સર્વ દેખાય મોટું :

પશુ હરે જગત આ પગપણે આથડે,

નોય એ જગત કદું કેમ જોડું ?

સ્વપ્ન તો સત્ય છે જ્યાં લગી ગ્રાસનું,

સ્વપ્નના ભોગ પશુ સત્ય જેવા;—

હવીએ આપણે શું નહીં સ્વપ્નમાં ?

આપણે જગતને સ્વપ્ન એવા.

આપણું સ્વપ્ન પણ કે ઘડીનું હશે,

સૃષ્ટિનું સ્વપ્ન કંઈ મહાયુગોનું ;

સ્વપ્ન નિઠાતણું, સ્વપ્ન જગતિતણું :

ઘાટ કંઈ કંઈ છતાં તેજ મોનું ;

તે સદૃશ સૃષ્ટિના નાથનું સ્વપ્ન આ

નાથને હર અનંતત્વ ભરતું :

તે પૃથક માનવી અંતરે અંતરે

પૃથક પ્રભુરૂપનું સ્વપ્ન સરનું !

સમર સંસારસાગર ઉપર સરકતી
 મનુજનૌકા દુલે તનુજ બેવી ;
 ઉર ઉપર ઊર્મિની છોળ રહે છલકતી,
 દળકની મલકતી જાય એવી :
 સરસતા શ્વેત શર શી કશી નીતરે,
 બીતરે ભાવના ભવ્ય ભરતી !
 પળપળે જલ અતલ જલધિનાં ઝળહળે,
 સફર નૌકાતણી તોય નરતી.

નજર જલ પર અટલ અચલ એ રાખતી,
 તોય જલ પર વમળ ફેકે ઊઠે :
 અમરનાં આગ્ર શું તિમિર રામે ચડે,
 પવનબર સુરાવતી આંધી પૂઠે ;
 આડમોજાં તુલક ઉપર તૂટી પડે,
 થાય નૌકા હતી ના હતી ત્યાં :
 સફળ સંસારસાગર ઉપર નવ કશું ;
 કાણુ કહેશે શિરે શું ચ વીલાં ?

મનુજનોકા જાતી ગહન સાગર ઉપર
 નજર નિજ નાખતી ત્યાં દિગંતે ;
 આવતા કોઈ ઓપાસ મુખ ફાડતા,
 તોય જળ ખેડતી જાય ખતે ;
 દૂર છે તટતળી હાય નજરે પડે,
 ને પડે ઉપડે ત્યાં જવાને ;
 ચાર ડગ દોડતી, આઠ ડગ છોડતી :
 કેમ જઈ પૂગશે દૂર સ્થાને ?

સ્વપ્ન કે કું ભર્યાં ઉદરભંડારમાં,
 સ્વપ્ન કે કું વસ્ત્રાં દૂર દેશે :
 હાય તો દૂરની દૂર ત્યાં જાય ને
 આંખ અંધાય અંધારવેશે :
 રાત ને દિવસ, ને દિવસ ને રાત ત્યાં
 સતત પછડાય નૌકા બિચારી :
 શક પડે, જળ ચડે, આખરે ત્યાં યુડે—
 નહીં જડે સાગરે કોઈ ચારી !

ઉપર આકાશવિસ્તાર અણુહૃદ પડ્યો,
 છે નીચે સમર જળજળ ઉભરતું;
 માનવી હાથ ઊંચા ફરી પ્રાર્થનો.
 કોઈ ત્યાંથી ન સહવા ઉતરતું;
 ફેંક નોકા દિસે આસપાસે જતી,
 સર્વના હાલ પણ છે જ એવા;
 કોઈ આજે કુમે, કોઈ કાલે કુમે;
 કોઈ પામે નહીં અચળ રહેવા.

મનુજનોકા બધી જાય કુચ્છતી જળે,
 શું પછી કંઈજ તેનું ન રહેશે?
 શું કિનારે જઈ પૂગવાનાં બધાં
 સ્વપ્ન ને આશ પણ સાથ બેઠેશે?
 માટીમાંથી અજળ જેહ નોકા બની,

પૃથ્વી માં
 જળનને માગતી ને પડી જળ વિષે જાય ભાંગી;
 ઉપમા
 માટી જળમાં હતી ના હતી થાય, ત્યાં
 જળ લખ્યું છે કોણ, કોઈ ફરી જોય જાગી?

૨૬

માટીમાંથી ધણ્યો દિએ માનવી,
 શું જશે માટીમાંદીજ અંતે ?
 અવધ શું હવનની માટી સૂંઢીજ છે ?
 જગત આ અટકતું શું દિગતે ?
 સર્વ વ્યાપાર આ માટીના વિરમતાં
 માટીની સર્વ તૃષ્ણા વિરમશે ?
 માટીને પગનથે ગ્રખતો જે હતો,
 શું થવા માટી તેનેજ ગમશે ?

માટીમાંથી ધણ્યો, છતાં માનવી
 નદીજ છેડે જાગતો શાથથી એ ;
 કેમ આં ઉપજતું, કેમ બાંગી જતું :
 છે નદી અંત શું ધાતથી એ ?
 માટીના અંત એ માટીમાં હો બંધ :
 પણ જશે આં ગંધા ભાવ ગરવા ?
 માટીમાં જેવતો 'હું' ન માની શકે
 માનવી છે ધણ્યોજ મરવા !

૩૦

તેજ અંધારનું અજ્ઞાન આ પૂતળું
 માનવી કોયડો છેજ પોતે :
 માટી ને શક્તિનું એવું મિશ્રણ અન્યું,
 અકળ અદ્ભુત કળા કોણ જોને ?
 જ્ઞાન અજ્ઞાનનું પોટકું માનવી,
 કામ ને ક્રોધનો શુષ્ક ભિરો ;
 આહી તાહી કૈકે કદરૂપતા છે વસી,
 તોય સૌંદર્યનો એજ આરો !

કૈકે યુગયુગતણી સાંકળી માનવી !
 કૈકે તત્ત્વોતણો ભેળ એમાં :
 શાંતિ તોફાનનો સિંધુ એ ઉછળતો,
 રાગ ને દ્વેષના મોજ તેમાં ;
 શ્રોત્ર આનંદની વિરલ એ આરસી,
 કૈકે આશા નિરાશા ભરેલો :
 કર્મ શું ઝગડતો માનવી છે કરો
 પાપ ને પુણ્યનો અજ્ઞાન થેલો !

સ્વર્ગનો હત પણ માનવી એજ છે,
 એજ છે ભોમિયો નરકકેરો ;
 ભાગી ભાગી બૂઝતો શિય પણ એજ છે,
 એજ છે વિશ્વશિક્ષક વહેરો ;
 એજ રેલી રહે સ્નેહસરિતા જગે,
 એજ વિપ્રારનો આગ્રિ દૂકે :
 સાચ ને જાહની રમતમાં ચાયતો
 માનવી જગત્યાહ ન ચૂકે !

સ્નેહ ને સત્ય ને જ્યોતિની દિવ્યતા,
 સર્વ એ માનવીમાં સમાઈ ;
 તોય એ ધૂળને ચંથતો રહે સદા, **માયા** .
 અજાણ્ય એ જીવનની છે સગાઈ !
 કેટલી ભીરશે હામ એની જગે ?
 કેટલે પૂગશે શીશ એનું ?
 વિશ્વની ખાણને જોદતો માનવી
 પામશે આખરે દર્શ કેનું ?

૩૨

વિશ્વની ખાણ અંધારથી છે ભરી,
 તોય અદ્ભુત રજાં રત્ન તેમાં
 માનવી ખોદતો જાય તે ખંતથી,
 ને કરે હૃદયનભર યત્ન એમાં;
 ખોદતાં એમ અંધારમાટીનણા
 ધાય દગડા ગમે આસપાસે;
 રત્ન કે પામતાં હૃદય અજવાળશે,
 અગર અંધારદગસે દટાશે!

વિશ્વની ખાણમાં માનવીએ સદા
 આપજગતી રચું કામ કરવું;
 આંખનું તેજ અંધારમાં ફેરવી
 રત્ન કાઢે સતત મહી વિચરવું;
 સાખ કે કોઈ સાથી હશે તોય શું ?
 બિજના સોની છે રત્નખાણે:
 માનવીએ મથી રહેવું છે એટલું,
 કોઈનું રત્ન નહીં કામ આવે.

/ શું થયું હોય અંધાર. ઘાડો ઘણો,
 ને ઉગે એકલો મૂય રતો ?
 શું થયું હોય જો તીવ્ર કંટા ઘણા,
 ને ફૂટે એકલું ફૂલ સાં નો ?
 શું થયું હોય મૃગ એકલો ફક્તાં,
 ને જાડી એકલા સિંહ ગાજે ?—
 નદીજ એ એકલાને કશું શોયયું :
 જીવનનો વિનય છે વીર કાજે !

માનવીજીવન આ એકલું લાગતું :
 સિંધુના ગિંદનું પાણી આણું એ,
 ઝળકતું એક રજકણ હવામાં ઉડે,
 દિરણ કો ગુપ્ત જ્યોતિનાણું એ ;
 વિશ્વવિસ્તારમાં માનવીજીવન શું ?
 તુચ્છ કો તણુખત્તા શું તણાતું :
 માનવી તોય સરદાર છે સૃષ્ટિનો,
 માનવીજીવનનું દિગુણ નાતું !

વિશ્વજીવન
 special
 attributes

હૃદયસરવર કદી સ્વચ્છ શું નવ થશે
નીલ આકાશ કે કાચ જેવું ?

સુભાષી-૨૧
મારેત-૨૨

ગાઉ ફેડો રહ્યા દૂર તારા છતાં
સ્વચ્છ વ્યોમે પડે બિંબ કેવું !

૧૫-૨૧ - સ્તેહ શું હૃદયમાં સ્થિર નહીં વ્યાપશે ?
આંખનાં ઝેર શું નહીં નિકળશે ?

હૃદયમાંથી સ્વયંજ્યોતિ સ્ફુરશે ન શું,
કે સકળ સૃષ્ટિનું હાસ્ય ઝળશે ?

સર્વ આ પ્રકૃતિસૌંદર્ય સાથે ન શું ?

માનવી પૂર્ણ આનંદ પામે ?

ગ્નય સરિતા બધી સિંદુહૃદયે શમી.

તેમ ઉરએકતા શું ન જામે ?

દુઃખ ને શોક ને ક્ષલ્લ શું નવ ખતે

સ્તેહશેત્રંગનાં માત્ર મ્હોરાં ?

સિંદુની ઊર્મિ શો છે સખળ માનવી

તોય ઉડવે ક્યાં વ્યથે ફેરે ?

છાંટો

માનવીહવનની નય નૌકા હજી
 અગ્નિસાગર વિંધે આની ઝેલાં,
 કેં વિઝવેતણા પવન ફૂટી રહે,
 કામિ પર કામિનાં ધાય ઝેલાં;
 કોણ સૂઝન એનું ધરી બેસશે ?
 સાગરે દોરશે કોણ એને ?
 પવન, મોઝનં અને કેંડે ખડકો થકી
 રક્ષશે કોણ ત્યાં અચુક નેન ? -

પૂણું નકશા બધી સિંદુરિગતે બધાં
 મેળવી કો દિ સૂઝે સૂઝની ?
 પૂગશે હવનનૌકા પરમ બંદરે ?
 કે વમળમાંજ દુબશે દિવાની ?
 આશુકીકા સાગરે ખેડવા છે હજી,
 નયનવી આડ કાબી થશે ત્યાં;
 માનવી છે હજી આળનાવિક સમો,
 કેમ એ સિંદુ તે છતરે ત્યાં ?

શું નહીં રમેહ એ જીવનનોકતાણું
 નિજ સખળ હસ્ત સૂઝન ધરશે ?
 શું નહીં ઉછળતાં પહાડમોજન ઉપર
 જીવનનોકા સદ્ગતાથી તરશે ?
 વિકટ સંસારસાગર કદી નવ થશે
 શાંત ને સરળ સરવર સમો શું ?
 સખળ સુંદર રહે જીવનનોકા છતાં
 આખરે તે સદા ડુગ્ધતી જ્નેશું ?

માનવીબાળ શું કોઈ દિન સમજશે
 વિકટ એ સિંધુનું ક્ષેત્ર પૂરું ?
 શું કદી ના થશે નાપુત્ર કુશળ એ
 પ્રેરવા ચક્ષુ નોકાનું શૂરું ?
 ગહન આકાશમાં કંઈક અત્યાશ્ચર્ય
 છે લખાયા પરમ પંથ રેલી ;
 માનવીબાળ એ સાગરે ડોલતો
 શું કદી સર્વ શકશે ઉકેલી ?

૩૬

માનવીઆળને વિધિ લઈ બેસતો
 પરમ અહ્માક્ષરો ઘુંટવાને;
 કરે ધરી દોરવે કંક, ને ત્યાં પડી
 મૂકતો આળને આપ તાને;
 કરે કરો ના કરે, આળ પળપળ કરે,
 તોય તે ઘુંટવા ચત્ન કરતો;
 કરે પજેપળ ખસે, વિધિ ફરી તે ભુસે:
 આળ ત્યાં આળરે આંસુ ભરતો.

આળ લખતો જતો, વિધિ ય ભુસતો જતો:
 કેમ આરાખડી થાય પૂરી?
 સદળ અહ્માક્ષરે શીખશે ક્યાહરે?
 કે સદા પાટીની છે મળૂરી?
 એહ લેખન ભુસણ ચાલશે શું સદા?
 શું કહી જ્ઞાન એ ના સંધાશે?
 માનવીઆળ શું રહે સદા ભૂલતો?
 જીવન એમાંજ શું પૂર્ણ થાશે?

દેવ સૌ મૌન ધારી રહ્યાં છે હજી,
 ડો દિરસ્તા હજી એ ન જોલે;
 જોડનારો કરે સ્વમની વાત, કે

જગના જ્રમ હવામાં ઢિંચાળે !

શા થકી આ બધું જગત એવું થયું,
 શા થકી માનવી છેજ તેમાં ?

પ્રશ્ન એ પૂછવાનો સહ છોડી ઘો,
 કોઈ નહીં જોડશે એહ એમાં !

આદિ કે અંતને પૂછીને શું કરો ?

દેવ પણ કાણ એ નેઈ આવ્યા ?

દેવનો દેવ કાંણ એવે વસે,

કે ગયા તે ન જો ખળર લાવ્યા ;

દષ્ટિ સામે દિશે આ બધું ચાલતું,

હવન તેનેજ નહીં પૂરું જોશે ;

ભૂત ને ભાવિના સાગરે માનવી

હાથ નિજ જોળતાં આજ જોશે !

પૃથ્વી પર ખ્યાલું છે શંકરું આકાશનું,
 અદ્યતી રહે મરી સવં પ્રાણી;
 પૃથ્વીકરી રક્ષાખી રહે કૃમતી,
 સતન કરતી રહે જેમ ધાણી;
 કોયુ લાયેજ ખ્યાલું રક્ષાખી રક્ષા,
 તે ન મરીયા શકે કોઈ જોઈ;
 ખ્યાલું ઉચ્ચાચ નરી કોઈ જિન વાંધણી,
 નરી રક્ષાખી છો પક્ષક કોઈ!

છે રક્ષાખી વિશે પણ બધું કૃમનું.
 સ્થિર રતી નવ શકે કોઈ તેમાં;
 કંઈક કોઈ થરી અદ્યતીને શમે;
 છે રક્ષાયત બધું અનળ એમાં;
 ખ્યાલું શંકરું છે રત્નગરિયું ઉપર,
 તેય રતી કૃમનું કંઈક જાતે;
 પ્રાણીઓ શું ઉપર જોઈને માગશે ?
 ખ્યાલું પણ છેજ સાચાર જાતે!

૫૬ બીજી

મૃત્યુનું નૃત્ય

૪૨

અતલ અંધારસાગર ઉપર ઊઠતા
 દિવસના યુદ્ધયુદ્ધે સૂર્ય જેવા ;
 રોજ એ રંગભર ફૂટીને ફાટતા,
 ચક્રતા નહીં મળ્યો લાભ લેવા ;
 વિશ્વભર આ અનંતતત્ત્વના સિંધુ પર
 જીવનના યુદ્ધયુદ્ધે એમ જિંદે ;
 રંગ ને ઝલક નિજ પલકભર દાખતા,
 ને ફૂટીને થતા લુપ્ત પડે.

જળતણા યુદ્ધયુદ્ધે પળ પંડી ફાટતા,
 બાળનાં બહુન શા આંખ આંછ ;
 દિવસના યુદ્ધયુદ્ધે ફાટતા સૂર્ય શા
 જોડતા ગગનમાં ગહન બાજ ;
 સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારકા ને ગ્રહો,
 ક્યાં સુધી યુદ્ધયુદ્ધે એય ટકશે ?
 વિશ્વખેલે બધા એમ ફૂટે, પંડી
 જીવન આ અતૂટ રહી કેમ શકશે ?

પરિતો મોક્ષવીઓ અધે એસીને
 લોક સાથે કરે વાત ડાહી :
 કેકે આલોક પરસોકની વાતમાં
 ગૂઢ નિજ જ્ઞાનની દે ગવાહી ;
 સ્વર્ગ ને નરક, જિજ્ઞાસુ જહાનમ, અને
 દ્વૈત અદ્વૈતના લે કુડાકા :
 મૃત્યુવટોળિયો સર્વ ફૂંકી ગયો,
 સર્વને મુખ પડ્યા ધૂળકાકા !

પરિતો મોક્ષવીઓ ગમે તે વદે,
 એ અધી વાત અંધારપેટી :
 સર્વ જુગટું રમી એ રહ્યા જ્ઞાનનું,
 શિખરને ચાલ્યું જોવા તળેટી ;
 વાત તો એક પ્રત્યક્ષ ને સત્ય છે :
 જીવનનો પવનકભર નહીં ભરોસો ;
 જાયું તે જાય ને જાયું સુકાય સૌ,
 જીવન ખેડે સદા મૃત્યુકેળો !

પંડિતોના મહા વાદપ્રતિવાદમાં
 રાત ને દિવસ કંઈ જાય ચાલ્યા ;
 નહીંજ આકાશકુસુમો કદી કો મળ્યા,
 નહીંજ અંધારના કાલ કાલ્યા ;
 સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મની વાત કંઈકંઈ કરે,
 કંઈક સિદ્ધાંત થાપે ઉઠાપે ;
 લાખ ગજ જાય ભરતા આકળ શબ્દમાં,
 તોય નહીં એક તસુ ભેદ કાપે.

ગાળ કરતું રહે કાર તેને ધરી
 માનવી બહાર તે ક્યમ નિકળશે ?
 એમ ને એમ કરતો કરે, તોય ત્યાં
 નહીં કશી તેહને પંથ મળશે ;
 જીવનના પરિધમાં મનુજત્રિજ્યા કરે,
 કેમ એ પરિધની પાર હોડે ?
 જીવનના ભેદની અંધિ કંઈ કંઈ છૂટે,
 મૃત્યુના ભેદની કોણ છોડે ?

૪૫

જોઈ કે જોઈ નહીં જગનલીલા જરા,
 જાણી કે જાણી નહીં જ્યોતિ તેની;
 શીખી કે શીખી નહીં જુક્તિ આ જીવનની,
 માણી કે માણી નહીં મોજ એની;
 ખોલી કે ખોલી નહીં હૃદયની આંખડી,
 ખોલી કે ખોલી નહીં પ્રાણમેના;
 ફૂત ત્યાં તો ઊભો આવીને બારણે—
 સો તજીને ભજો ભૂતમેના !

નહીં શમ્યાં હૃદયનાં ઝેર પૂરાં હજી,
 ત્યાં મુખેથી પડ્યાં અમૃતપ્યાસો;
 નહીં લખી લીટી બે ચાર પૂરી હજી,
 ત્યાં ઉડ્યા મગજના સર્વ પ્યાસો;
 નહીં મળ્યો સ્નેહનો પંથ પૂરો હજી,
 નહીં અહંભાવ કે સ્વાર્થ ખુટ્યાં;
 જીવનનું સ્વપ્ન ત્યાં તો ગયું તૂટી, ને
 મૃત્યુએ એક વધુ મહોર ચૂંટ્યાં !

રોજ પૈસાતણા ગંજ કરતા જગે,
 તે મુઝે એક પૈસો ન પામે;
 મેઘ શું મ્યેર મોનાની જે વેરતા,
 ઘોરમાં કાટ શું તે વિરામે;
 સોની સામે ધરી એકલા જૂઝતા,
 આંગળી ઉઘડે તે ન એકે;
 માટીનાં પૂતળાં ભાંગી માટી થશે:
 શ્વાસ ભરનાર ફરી કોઈ છે કે ?

સૂર્ય ઉગતાં પડે છાય તરવરનાણી,
 આથમે સૂર્ય ત્યાં છાય ઝીડે;
 રંગ તરતા નવા સૂર્યની સાથ તે
 સૂર્ય પૂડે બધા સાંઝ બૂડે;
 સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મના એહ મંબંધ તે
 સ્થૂળમાં સૂક્ષ્મની ઝલક મૂકે:
 અવનિમાં એલિયો કો ન આગ્યો હજી,
 ભાંગી એ માટીમાં શ્વાસ ફૂકે !

જન્મ શું મૃત્યુને જોડતું જીવન આ

મૃત્યુને કેમ કદી ચે ચૂકાવે ?

જે ઉપા સાથ જોડાઈને આવિયો,

તે દિવસ કેમ સંધ્યા વટાવે ?

જન્મ ને મૃત્યુના ધ્રુવની વચ્ચે ધૂમી

જીવન એ જીવનને જાય છેડે ;

માનવી અમરના ખેડવા જાય, પણ

જીવન તો મૃત્યુનાં ક્ષેત્ર ખેડે.

જીવવું એટલે હોવું નહીં આખરે ;

એજ કદુ સત્ય શું પીવું આંહી ?

જીવવું એટલે જગત જોઈ જવું,

પણ નહીં પૂછવું જવુંજ ક્યાંહી ;

નદીકિનારે મળી બાળકો કંઈ રમે,

હસીરમી લડીવડી થાય છટાં :

જીવવું એટલે ઘડીક મળવું જગે,

પણ પછી સર્વ પડવાં વિખૂટાં !

આત્મ પરમાત્મ તો ત્યાં પડ્યા છે જુલ,
 ત્યાં અંધ પંથનો મેળ મળતો ;
 દિગ્દિશો પંથ સૌ ફર સંઘાત, પણ
 મંથમાં સરનો જ્યોતિ અળતો ;
 સાખ ચોરોડી ફેરા ફેરે, કે પછી
 યુગ મહાયુગતણો ખાય ખાંચા ;
 ધૂમકેતુ સમો ફર ભ્રમણે ભમી
 આવશે આખરે આત્મ પાછો :

ઋષિ મુનિનાં વચન એ હશે સત્ય, પણ
 માનવી કેમ અહીં દ્વિધ્ય ધારે ?
 જે ગયું તે ફરી તેજ રૂપે જશે
 આવીને પૂરતું સાખ ક્યારે ?
 પૃથ્વી ને અંત ને સૂર્ય ને તારકા,
 ને અજગ કાલ આ માનવીની—
 શું ન એ સાખ આત્માગુરુતણી ?
 શું ન એ સ્થિતિ સદા ભાનબાની ?

૪૯

જે ગયું તે ન આવે ફરી, તો પછી
 જે રહ્યું તે કશું ધૈર્ય ધારે ?
 ધૈર્ય દેનાર પણ જોતજોતાં જશે,
 જોલનારો ભૂલી જોલ હારે :
 દીપ તૂટી જતાં જ્યોત હોલાય, કે
 જ્યોત હોલાય ત્યાં દીપ જોટો ?
 દીપની જોટ એ પ્રશ્ન ક્યમ પૂરશે ?
 દીપ ને જ્યોતનો એજ ટોટો !

વાદળાં તો ગયાં સૌ વિખેરાઈ, ને
 મેઘધનુનો સર્વો સર્વ મહિમા;
 વનલીલા સર્વ મૂકાઈ ને રણ થયું,
 ત્યાં વનશ્રી રહી નહીંજ કંઈમાં ;
 વાંસળી ફૂટી ને સર ઊડી ગયા,
 થઈ ગઈ સર્વ આખર સલામી :
 મરી જનારું ગયું છે મરી, તો પછી
 સર્વ ફિલસૂફી આ છે નકામી !

પુણ્ય કીર્તિ ન ખોવાય જગમાં કદી,
 નેકીનો હાય જલ્લોજ રૂપે;
 પામશે આંચ નહીં સત્યવાદી કદી,
 છેજ પરમાર્થમાં અમૃતપ્રદે;
 માનવીજન્મનો જોગ આ જગતમાં
 નેહીજ ખીજો મજે, જોય સાચું;
 સંતજન કહે, હજી નાયને લ્યો ભજી,
 સર્વ સંસારમુખ છેજ કાયું.

માનવી જગતમાં જોય કડકા ગંધા,
 શું કદી પૂર્ણને જોઈ શકશે ?
 જોતજોતાં હવનવૃક્ષ સૂકાય, ત્યાં
 ક્યાં સુધી પત્ર શી આશ ટકશે ?
 વાંસળી તૂટી સંધાઈને વાગશે,
 પણ ખર્ચ પત્ર પાછું ન ખાસે;
 દેહની માટી ફરી દોણ સમરાવશે ?
 શ્વાસ ઊડે ફરી દોણ ઝીસે ?

ચિત્તવ્યાપાર ચાલે ગમે તેટલા,
 તોય નહીં માનવીતરફ ફાવે;
 વિશ્વને વિશ્વના દેવ ઢાંકી રહ્યા,
 ભેદ તે કોણ ખોલી બતાવે ?
 જન્મ ને જીવન ને મૃત્યુને સમજવા
 માનવી મથી રહે દિવસ આખો :
 સૂર્ય સાથે ફરે તોય તે સરી જતો,
 ને પછી રાત દે ઢાંકી આંખો !

જીવનની રાત એ આંખને ઢાંકશે,
 ઢાંકશે તે જગતનેય સાથે;
 દિવસનું એક આ સ્વપ્ન પૂરું થશે,
 ક્યાં જીડી ચોળશે આંખ હાથે ?
 દિવસ ઢાંકાય ને જીવન ઢાંકાય એ,
 ને પછી ભેદ પામે મયા શું ?
 પૂછતું, શોધતું, હારતું, જીવન તો
 જાય આ, ને પછી—ને પછી શું ?

પર

મૃત્યુ ને સર્વને નિત્ય વીંટી રહું,
 મૃત્યુ તે પણ નહીં એકે દીસે;
 ચક્ષી એતી અચૂક ચાલતી જાય, ને
 સર્વને તેહમાં રેજ પીસે;
 પણ જીવન જીવતાં આપણે જોઈએ
 મૃત્યુ એ આપણી આસપાસે;
 વૃક્ષનાં પાન પડતાં ટપોટપ નીચે,
 જીવન ખીજાં જતાં એમ ભાસે.

પણ અરે આપણા જીવનનું પાન આ
 ખરી જઈ આખરે ધૂળ થાશે,
 મૃત્યુ ત્યારે દિસે કંઈકે ખીજુંજ એ,
 જીવન શું જગત પણ ફૂખી જાશે;
 બોમમાંથી ખરે તારસો આપણો,
 સૂર્ય હોવાઈ લોપે સદાનો;
 સૃષ્ટિ ને સૃષ્ટિનાં સ્વપ્ન સૌ આપણું—
 ભાંગી ભૂંડે થશે એ બધાંનો!

૫૩

મૃત્યુ આ એવું છે અન્યનું, આપણું,
 ત્યાં રહ્યો શોક શો મૃત્યુ કેરો ?
 સર્વને એક માર્ગે જવાનું રહ્યું,
 સર્વનો જીડી જશે જીવનડેરો ;
 સર્વના જીવનડેરો જીડી જ્યાં જતા
 પળપળે આપણી આંખ સામે,
 ત્યાં કશો હર્ષ કે શોક ભરવો ઉરે ?
 આપણો પણ જશે દોણ હામે ?
 ગામગામે જઈ હાટવાડા મળે,
 માલ સોદા કરી થાય છૂટા ;
 આજ આ હામ તો કાલ ખીજે ભરે,
 દિવસ અંતે પડે સૌ વિખૂટા ;
 જીવનસંબંધ આ સર્વ એવા દિસે,
 કોઈને કોઈની ખોટ પડતી :
 જગત આ રોજનું એમ ચાલ્યું જતું ;
 ક્યાં સુધી રાખવી આંખ રડતી ?

૫૪

હેમ કહેવાય, નવ દોડી સમઠ સહે

આપણી આ પડી ખોટ મોટી ?

હેમ કહેવાય, અન્યે ન દોડી દશે

દુઃખ આવું થયાં વર્ષ દોટિ ?

નાતી કે મોટી દો ખોટ, પણ તેથી શું

આપણી ખોટ કંઈ થાય કમતી ?

દુઃખ ખમનાર પણ દુઃખના ગર્વમાં

આસ્થાથી દલીલ લેય ગમતી ?

હેમ કહેવાય, આ ખોટ પ્રણય નહીં :

ક્યાં સુધી ? કેટલી હવનદોરી ?

આજ ચાલી મર્ડ છે હાથ, તેથી શું

કાલ એકમે કો કો કે ન જોડી ?

ખોટ તો જગતને રોગની આ પટે.

તોય એ જલય નિજ પંથ થપનું :

જગતની ખોટથી આપણી શું વધે ?

આપણી જેમ શું એ જલયનું ?

પપ

જીવન આ ફૂલતાં જગત ફૂલે બધું,
 કેમ જોવાય એ આપણાથી ?
 જે ફૂલ્યું દેખીએ આપણી દૃષ્ટિથી.
 તે ગયું શું હશે જગતમાંથી ?
 જ્યોતિ જે તીવ્રતાથી અગોચર રહે,
 તે નથી જ્યોતિ એ કેમ જાણો ?
 સ્થૂળ આ આંખ દેખી શકે નવ બધું :
 નથી ગયો કૃપ ફૂલ્યોય પાકાણો !

આપણા દિવસથી જે ગયું દૂર ને
 આપણી રાતની પાર ઊડ્યું.
 તે જીવનબધનો તોડી છૂટું થયું,
 છેજ આ આપણું દૃશ્ય બૂડ્યું ;
 સૂર તેના હશે વિશ્વગાને ભગ્યા,
 નર તેનું હશે વિશ્વનરે :
 જીવનનાં દ્વારની પાર જોયા વિના
 જીવનપોલાણુ આ કોણ પૂરે ?

૫૬

‘એ બિચાઈ ગયું શાંતિમાં,’ એમ પણ
 કેમ કહીએ દયા એની ખાઈ?
 મરણવશ જે થયું સ્નેહી એ, તેહની
 શું દયા ખાવી છે માણસાઈ?
 જે ગયું તે વસે નહીંજ આ મૃત જગે,
 પણ હશે હસતું કો અમૃતસ્થાને:
 જ્યાં હશે ત્યાં નહીં પૂગીએ આપણે
 મર્ત્ય આ માટીના બંધવાને!

દોષ કહે જે ગયું તે સદા ઊંધવા?
 ઊંધવું તો નથી અંત કોનો:
 ઊંધવું તે ફરી થાકે લઈ જાગવા,
 લાભ લેવા જીવનની તકોનો;
 ઊંધવું ત્યાંય નવસ્થાન કંઈ નિરખવું,
 જીવનના સ્વપ્નથી બિડી કોડે:
 રાત આવે દિવસ જેમ એ જોડી,
 ઊંધ એ જીવન એ શું ન જોડે?

કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળે,
 ઘડી મળીને પછી થાય છૂટા;
 કેમ એ મિત્રન તૂટી જતું આખરે,
 શું મળ્યા એમ પડ્યા વિખરાય ?
 કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળી
 સ્નેહનાં બંધનો-કેંક બાંધે,
 પણ નહીં કોઈ છૂટું પડે એહવું
 અચળ બંધન નહીં કેમ સાંધે ?

કાળના ઘાટ પર માનવીઓ મળી
 થાય છૂટા જીવનજીંસરીથી;
 પણ મળી સર્વે છૂટા પડ્યા જો અહીં,
 તે કદી ક્યાંહીં મળશે ફરીથી ?
 ને ફરી જો મળે તો હશે તેજ સૌ,
 કે હશે કેંક જૂદા પ્રથમથી ?
 પૃથ્વીને રોજ આ દિવસ આવી મળે,
 તે મળે તેજ કે જાય અમથી ?

૫૮

ત્યાં ગયા સર્વે ત્યાં છે જતું સર્વને,
 માનવીને કશું જોવું પાછું ?
 સર્વે રોડે જતાં હ્યુપચુ શે થવું ?
 હૃદયગળ પાડવું શીદ આછું ?
 જે ગયું તે નહીં આવતું કે દરી,
 સરિતનું એણે પાછું ફરે શું ?
 હવત દરી તેજ હવત ગમે કે ખડું
 જઈ અનંતત્વને ઉપરે શું ?

દિવસનો તાપ દિનનર તપીને શિરે
 જેજ સંધ્યા વિષે શાંતિ લેવી :
 જેજ સંધ્યા સમા મૃત્યુના રંગ સૌ,
 છે મધુરતા વળી રાત્રિ જેવી ;
 હવતના સ્વપ્નથી છે દરી જતગતું,
 થઈ અનંતત્વના અંશ રોડેવું :
 મૃત્યુ જે જોડતું તે જુદું પાડવા
 ચલિત આ હવતને શીદ દેવું ?

૫૯

નહીં અનંતત્વમાં મૃત્યુ ક્યાં ગે દિસે,
 જે દિસે મૃત્યુ આ તે હઝારે;
 થાક ખાવા પડ્યું જીવન જ્યાં પદ્મકભર,
 કેમ કહેવાય તે મૃત્યુ વારે ?
 છે અનંતત્વસાગર વિશે આવતી
 ભરતી ને ઝોટ એ તો સદાની :
 એકે ઊર્મિ ચડીને ફરી ઉતરે,
 ત્યાંજ ખીજ ચડે છે સમાણી.

જીવનના અંત જે સર્વ અધુરા દિસે,
 તે હશે ઊર્મિનાં ચક્રન એવાં ;
 કોઈ નાની ઊડે, કોઈ મોટી ઊડે ;
 સર્વનાં એકસરખાં ન જહેવાં ;
 પણ જીવનનો પરમ અંત આવ્યે વસે
 તે અનંતત્વની પૂર્ણતામાં :
 શિંદે જે વર્તુલે જઈ સમાયું પૂરું,
 પૂર્ણ છે અંત તેનો બધામાં !

ધૃમ રાખો ફરી અંધ શ્રે કુંભમાં,
 કુંભ જોનાર નહીં ધૃમ કળતો;
 કુંભ ફરી જતાં પૃથ્વીમાં તે પડે,
 તે ચડી ધૃમ આકાશ બળતો:
 જે ગયું તેની આ માટી ગઈ માટીમાં,
 પણ અમર આત્મ તેમાં હતો જે,
 તે હોયો બ્યાંધી આવ્યો હતો સાં ફરી;
 તે અહીં જગત તે અર્થ ખોજે!

જે ગયું તે વણવી ગયું હવન આ:
 આ રહી આપણી ગીચ ઝાડી,
 ત્યાં વૃથા આપણે શૂન્ય શું લટી રહ્યાં,
 નિમિરહયા વિષે ક્ષેષ માંડી:
 જે ગયું તેની માટી ન કંઈ બાણુની,
 પણ અંધાં હવતાં આ દયામાં
 જ્ઞાન તે મોહના ગર્તમાં આપણે,
 તે નિરાશ બધે સૌ ખવાયાં!

મૃત્યુથી નવજીવન પામતું જગત આ,
 જગતને એજ કંઈ તાબું રાખે;
 જીવું નહીં જાય ને નવજ નહીં થાય, તો
 જગતને શુદ્ધ રણુ સર્વ આંખે;
 જગતની આંખમાં નવજ ભુરખી પડે,
 ને બધે હાસ્યલીલા પ્રસારે;
 જગતનાં મેલ ને જીર્ણતા જો રહે,
 તો પછી કેમ નવજીવન ધારે ?

વૃક્ષનાં ફૂલ ને પાન ઋતુએ ખરે,
 ને નવાં ફૂલ ને પાન આવે;
 દેહનાં તેમ પરમાણુઓ પણ ખરે.
 ને નવાં આવી જૂનાં ભૂલાવે;
 દિવસનાં તેજકૂત્રો ખરે સાંઝનાં.
 ને નવાં ખીલી રહે દર પ્રભાતે;
 મૃત્યુનાં ખાતરે જગત જીવે બધું,
 મૃત્યુ નહીં વણમતું કોઈ વાતે.

મૃત્યુ નહીં હોય તો યવન ક્યાં યવન રહે ?
 મૃત્યુ વિણ માત્ર રહે યવનહાયા ;
 રાત્રિ નવ હોય તો દિવસ કહેવાય કેમ ?
 સર્વ તાપે સદા રહે તપાયા ;
 યવનનો શ્વાસ છે મૃત્યુ દૂર ગામવા,
 મૃત્યુનાં ઝેર પર અમૃત કૂટી ;
 મૃત્યુ નવ હોય તો વિજય ક્યાં શ્વાસનો ?
 યવન સજવાય નિઃશ્વાસ મૃદી !

દુઃખીને દુઃખ જોવું નિરંતર રહ્યું,
 તો પછી દુઃખનો અંત ક્યારે ?
 મૃત્યુ વિણ યવનનો કસક જો નવ શમે,
 કેમ એ યવનને તો ક્યારે ?
 મૃત્યુનો ભય જતાં જાય આશા ઉડી,
 રહે પછી માત્ર લડવું સદાનું ;
 સર્વનો અંત જો છે અનંતત્વમાં,
 તોજ ઉઘડે નવું યવનપાનું !

મૃત્યુ નહીં હોય તો માનવી જગતમાં
 કેમ જાણે જીવનની અમીરી ?
 મૃત્યુ વિણ કેમ સમજી શકે માનવી
 જીવન ભરતી જગતની કડીરી ?
 જન્મ જેતો થયો મૃત્યુ પણ તેહનું :
 મૃત્યુ વિણ જન્મ પણ હોય ક્યાંથી ?
 જગતનું સર્વ અસ્તિત્વ અટકી પડે,
 જો રમે ત્યાં ન એ યુગલ સાથી ।

તો પછી મૃત્યુથી હોય ડરનું કશું ?
 મૃત્યુ છે જીવનનો અંત મીઠો ;
 દેહધારી જીવે દેહમાં રહી કદી
 નહીં અનંતત્વનો પંથ દોઢો ;
 છે ઉપા દિવ્ય સૌંદર્યભર દીપતી,
 તો ન સંધ્યા ક્રમી તેથી લાગે :
 જીવનની છે લીલા જન્મ ને મૃત્યુમાં ;
 માનવી મૃત્યુથી શીદ લાગે ?

નદીતણાં મૂળ તે મુખ સમાં કંઈ દિસે
 જન્મ તે મૃત્યુ આ જીવનકેરાં;
 મૂળ નદીનું દિસે પવને, તોય એ
 મૂળનાં મૂળ બહુ છે અનેરાં;
 જન્મથી જીવનનો પંથ મંગલ, પણ
 જન્મ તો દાર છે તેનું આંહી;
 નદીતણું મૂળ પણ છે મહાસિંધુમાં,
 જીવનનું મૂળ મહાજીવનમાંહી.

જન્મથી જીવનનો પંથ મંગલ, તો
 મૃત્યુમાં પંથનો અંત આવે;
 જન્મ તે મૃત્યુ એ જીવનસંબંધી છે,
 જીવનમાં એક સૌંદર્ય લાવે;
 નદીતણાં મુખ સમું મૃત્યુ પણ સખર છે,
 જીવનના વડનતી સિદ્ધિ સાધી;
 મૃત્યુનું દાર મહાજીવનમાં ઉચડતાં
 શું ન રહે જીવનની જાક વાંધી?

૬૫

કોણ સૌંદર્ય એ મૃત્યુનું નિરખશે ?

કોણ જ્વેશે બધી એની લીલા ?

હવનના ઘોરતમ વાદળે પાડતું

જાય એ ટુંક બહુરંગી ચીલા ;

સરિતની પૂર્ણતા વહનમાં નહીં દિસે,

તદપિ જ્યાં સિંધુકરમાં સરે ત્યાં ;

હવનની પૂર્ણતા, હવનની દિવ્યતા,

હવન એ મૃત્યુદારે ફરે લાં.

દારૂખાના થકી અગ્નિચાણો ઉડે,

ને ચડે જ્યાં લગી દારૂ છૂટે ;

તદપિ સૌંદર્યશોભા ખરી બાણની

તો ઝળે ગગન જ્યાં બાણ ફૂટે !

સૂર્યના અસ્તમાં હાય રમણીયતા,

હાય એવી ઝલક હવનચારે :

હૃદયિયા શીણના મ્હોર વેરાય શા

બાગતાં લવ્ય મોજાં દિનારે !

૬૬

સિંધુનું નીર આકાશમાં જઈ ચડ્યું,
તે નદી વાદળું તે ગણાયું;
વાદળું તેજ પાછું નીચે ઉતરતાં
નામ વરસાદથી ઓળખાયું;
એજ વરસાદ ધરણી ઉપર વરસતાં
ઝરણુ તે નદી થયાં સળળા એતાં;
નદી ફરી નીર એ સિંધુમાં રેડતી:
એજ એ નીર ખડું રૂપ લેતાં.

વિશ્વચેતન્ય છે એક, ત્યાંથી ઉઠે
આણગણ્યા કુંડે ચૈતન્યતણુખા:
ન્યાં પડ્યા ત્યાં નવે રૂપ ઓગાથ, પાણુ
એક માળાતણા એજ માણસ;
નવનયાં રૂપ તણુખા અદ્વૈતા રહે,
નવનવી રીત દે વિશ્વસેવા:
રૂપ અદ્વૈયા તેથી કશું ચઈ ગયું?
વિશ્વ તો આપ ચૈતન્ય રહેવા.

જે હતું તે જતું : જે હશે તે જશે :
 જે સદા છે તે તેમ રહેશે :
 મૂલ્ય ને તારકા ઝગુકશે, ભાંગશે,
 નદિપિ આકાશ રહેશે હમેશે :
 સિંદુથી વાદળું વ્યોમ જઈ ખેલતું,
 વારિ વરસી થતું હુમ લાંથી ;
 સિંદુજળથી થયું વાદળું, તો પછી
 વાદળાનું થયું વારિ ક્યાંથી ?

જગતથી હુમ તો નહીં કશું, થતું :
 રૂપ બદલાય છે સર્વકેરું ;
 મૂલ્ય શું કિરણ આવે અને જાય છે,
 કિરણ જતાં થતું તિમિર ઘેરું ;
 તેની તે માટીના ઘાટ જુજવા થતા,
 તેનું તે કિરણ રહેતું ઝગુકતું :
 હવનથી શું થયું ? મૃત્યુથી શું ગયું ?
 ઘટકજળ દૂપમાંડીજ ટપકતું ।

૬૮

મૃત્યુમાં અંત શું સર્વ આવી ગયો ?
 એજ શું જીવનનો હોય છેડો ?
 સર્વ આ જ્ઞાનનો લોપ શું ત્યાં થશે ?
 તિમિરમાં બૃહશે જીવનખેડો ?
 હાલતું ચાલતું સકળ ચૈતન્ય ને
 સ્વપ્ન ને કલ્પનામાં વિકસતું,
 તે પડી ઘોર વિસ્મરણનિકા વિષે
 જગતથી શું સદ્ગતું વણસતું ?

તેજસંતાન ચૈતન્ય જઈ સત્ત્વમાં
 શું ન રહેશે ફરી રૂપ એવે ?
 તામસી માટી અંધારની પુત્રી આ,
 તે ભલે એજ અધાર સેવે :
 તેજ ને ઉજ્જ્વલતા અગ્નિનું જીવન છે,
 તે જતાં અગ્નિની રાખ રહેશે ;
 શ્વાસ ને હૃદયસ્પંદનજ નથી માનવી :
 ક્યાં પછી એનું ચૈતન્ય બહેશે ?

૬૭

ને હતું તે જતું : ને હશે તે જશે :

ને સદા છેજ તે તેમ રહેશે :

સૂર્ય ને તારકા ઝળુકશે, ભાંજશે,

તંદપિ આકાશ રહેશે હમેશે :

સિંધુથી વાદળું બોમ જઈ ખેલતું,

વારિ વરસી થતું હુમ સાંથી ;

સિંધુજળથી થયું વાદળું, તો પછી

વાદળાનું થયું વારિ ક્યાંથી ?

જગતથી હુમ તો નહીં કશું યે થતું :

રૂપ બદલાય છે સર્વકેઈ ;

સૂર્ય શું કિરણ આવે અને જાય છે,

કિરણ જતાં થતું તિમિર ઘેરું ;

તેની તે માટીના ઘાટ જુલવા થતા,

તેનું તે કિરણ રહેતું ઝળુકતું :

હવનથી શું થયું ? મૃત્યુથી શું ગયું ?

ઘટકજળ ફૂપમાંહીજ ટપકતું !

૬૮

મૃત્યુનાં એત શું સર્વ આવી ગયું ?
 એજ શું હવનનો મેલ્ય છે ?
 એવે આ જાનનાં મેલ્ય શું ન્યાં થયું ?
 નિમિત્તમાં બૂલ્યો હવનમેલો ?
 દાણનું આણનું મટાં ઈતન્ય ને
 સ્વપ્ન ને હજીનામાં વિદ્યુત્તનું,
 ને પડી થોડું સ્મિતમુનિયાં વિં
 જગતથી શું સમનું વાલુતનું ?

તેજસ્વતાન ઈતન્ય જાડું સદ્યમાં
 શું ન મેલ્યો ફરી રૂપ એવે ?
 લામસી માડી અંધારની પુત્રી આ,
 ને બંધે એજ અંધાર મેલે :
 તેજ ને કુલુનાં આણિતું હવન છે,
 ને જતાં આણિતી મોખ મેલ્યો ;
 આત્મ ને કુલુસ્વંતર નથી માનવી :
 આં પડી એનું ઈતન્ય મેલ્યો ?

મૃત્યુ જો મૃત્યુ જેવુંજ દેખાય. ને
 મૃત્યુથી જો જતો સૌ ભુંસાઈ,
 માટીની સાથ ચૈતન્ય પણ તૂટી જો
 રહેત પાછળ ન વ્યક્તિત્વ કાંઈ,
 તો પછી પરમ પ્રભુરૂપ 'જો સ્નેહ આ,
 તે સુધા સતત વરસાવતે ક્યાં ?
 જગતનું તંત્ર સૌ સ્વાર્થમાં ઝગડતાં,
 જીવનનુ ધ્યેય ઉતરાવતે ક્યાં ?

મૃત્યુ પાછળ નથી કંઈજ, એ વાત તો
 હૃદય આ આપણું નહીંજ માને ;
 હૃદયમાં જો રહ્યો સ્નેહ આ ઉભરતો,
 તેહ ભરસ્વાર્થમાં પણ પિછાને ;
 સ્નેહ નહીં રહેત તો જ્યોતિ આ જગતની
 લાગતે માત્ર બળતી સદાની :
 સૂર્ય દે તાપ પણ નહીં કશું તેજ દે,
 તો પછી અંધતા છે બધાંની !

૭૦

મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો
 જીવનની સીડીને ક્યાં . ટકાવો ?
 જીવન આધાર વિણ લટકતું આ રહે,
 પડી જતુ કેમ એને અચાવો ?
 મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો
 જીવન અર્પણ કરે સ્નેહ ક્યાંથી ?
 માનવીની બધી દેવલીલા જગે
 સતત ઉભરાય આ તેહ ક્યાંથી ?

છે દિવાલો બધી આ દિગંતે ઊભી,
 સાંજ નહીં સૃષ્ટિનો અંત આવે :
 દૃષ્ટિથી દૂર સફરી જતાં સાગરે
 નહીંજ સફરી કુબેલી જણાવે ;
 સૃષ્ટિ પાછળ રહી સૃષ્ટિ બીજી કંઈક,
 સતત રહે પડ પછી પડ ઉઘડતાં :
 જીવન પાછળ ન ક્યમ જીવન બીજું રહે
 મૃત્યુનાં પડ પછી પડ ઉપડતાં ?

જન્મ આ જે મળ્યો માનવીને જગે,
 તે હશે સુખ અગર દુઃખ કાજે ?
 જન્મ એ છેજ આ જીવનનું દાર, ત્યાં
 પેસતાં શું સકળ જીવ દાઝે ?
 જન્મીને જીવનમાં હોય દુઃખજ બધું,
 તો પિતા બાળ શા કંઈ માગે ?
 રોજ આ દિવસ જન્મે અને આયમે,
 તોય શે નવલ દિનજ્યોતિ જાગે ?

જન્મ છે જીવનનું દાર એ એક, તો
 મૃત્યુ છે જીવનનું દાર બીજું ;
 જન્મને જોઈને જો હું રીઝું સદા,
 તો પછી મૃત્યુથી કેમ ખીજું ?
 જન્મ ને મૃત્યુ છે જગતનું જીવન આ.
 વિશ્વના શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ મોંઘા :
 બુદ્ધિ ને કલ્પના સતત પછડાય ત્યાં,
 તોય સમજે ન એ શબ્દ મોંઘા !

૭૨

હવન તે મૃત્યુના ખેલ ખેલાય, સાં
 માનવીએ કશું હોય શેવું ?
 જો ન નિજનું હતું તે કશું નવ થતું,
 તે જતાં શું રહ્યું જગત ખોલું ?
 હવન કે મૃત્યુ એ કો નથી માનવી,
 માનવી સાથ છો એ જગ્યામાં ;
 એકને ભાગનાં અન્ય બાકી રહે :
 માનવી તોય શે રહે દુઘાયાં ?
 હવનનું ગાન છે પરમ મોઢું ભર્યું,
 તો નથી મૃત્યુનું નૃત્ય કમતી ;
 એકના સૂર તનતાર જગવે બધાં,
 અન્યની લયલીલા શાંત રમતી ;
 મૃત્યુના ઘાટ પર હવન ખેલી રહ્યું,
 માનવીએ મૃત્યું માણી લેવું :
 ગાન પૂરું થશે, નૃત્ય પાણુ અટકશે :
 તોય એ ખેડતું જાદુ કેવું !

મૃત્યુનું નૃત્ય

ફક્ત ખરતાં વસતે ન ઝાંખપ પડે.

ધૂળ ખરતાં ન દંડાય બાનુ :

તોય હંદે અણ આ માનવીજીવન ને

લાગતું એટલું મોંઘું શાનું ?

એજ ગ્રામમાં અધાં. એજ રોટી અધાં,

એજ આ ગામ ને કમ પ્યારાં ;

ઝાંખ મીઝ્યા પછી થાય અધાઈ, ને

જીવન તૂટ્યા પછી સર્વ ન્યારાં.

જીવનની પાર શું અણતૂટ્યા રેડશે

જીવનસરિતાતણે એજ રેડશે ?

રેડ હોગ્યા પછી આત્મ પરજીવને

ખેલશે એજ કે અન્ય મિલે ?

કાળ આવી કહે વાત નિશ્ચિત ખરી ?—

તોય હંદે હૃદયમાં થાય : કાનું :

ફક્ત ખરતાં વસતે ન ઝાંખપ પડે,

ધૂળ ખરતાં ન દંડાય બાનુ :

ਅੰਤਰੀਮ

ਉਦਘਾਟਨ ਸਮੇਂ

૭૪

વિશ્વની જોતી આ સભર સરિતા ઉપર
 જીવનના યુદ્ધયુદ્ધો સતત ઊઠે ;
 સર્વ એ સાથ ધસડાઈ આગળ જતા,
 નવનવા ઊઠતા કંઈક પૂરે ;
 ધડીક એ ચમકતા ક્ષણિક સૌંદર્યમાં,
 રાખતા જીવનનો ગર્વ એમાં ;
 શીશુના અશ્વ ફૂં ફૂં કરી દોડતા,
 થાય ઉન્મત્ત એ સર્વ તેમાં .

યુદ્ધયુદ્ધો સર્વ ધસડાય એ રેલમાં,
 જાય અથડાઈ એકેક સાથે ;
 સરિતનાં પૂર પર પૂર આવે પૂરે,
 યુદ્ધયુદ્ધો લડી રહે બાથ બાથે ;
 ક્યાં સુધી ચાલશે કલહ ખેલન બધાં ?
 એક પછી એક સૌ જાય ફૂટી ;
 સરિતમાં સર્વનાં જીવન પાછાં શમે,
 કોઈ નહીં સરિતથી જાય છૂટી.

૭૫

હોય એવાજં બુદ્ધબુદ્ધ સમું જીવન આ,
 તોય એ વ્યર્થ છે કેમ કહેવું ?
 વહન સરિતાતાણું છેજ બુદ્ધબુદ્ધ ભર્યું,
 બુદ્ધબુદ્ધો સાથ છે નિત્ય વહેવું ;
 બુદ્ધબુદ્ધો બાણતા વહન કરીએ અમે,
 જીવન જીવીએ અમે આપબળથી ;
 તદ્દપિ સરિતાતાણું પૂર વહેતું રહે,
 ને ધકેલે બધા સર્વ સ્થળથી.

રજનીમાં એજ બુદ્ધબુદ્ધ સમા તારકો
 એમ દેખાય સૌ વહન કરતા ;
 જીવન શું તેમનાં વ્યર્થ કહેશે કદી ?
 કો તરાવે કિંવા આપ તરતા ?
 અજાણ કો બ્યોતિભર ગોળ ગુંબજ દીપે
 બુદ્ધબુદ્ધોના અને તારકોના :
 વિશ્વસરિતાતાણાં સર્વ છે અંગ એ,
 કેમ કહું વ્યર્થ અવતાર કો'ના ?

૭૬

હવનનું મૂળ વિધવિધ રૂપે જગતમાં
 મનન કિરે થવા આજ રેતું ;
 એક મોહી રુદનવીજ ને વાણનું,
 પળપળે આંસુથી આંખ ધોતું ;
 જ્યોતિ ને તિમિર કંઠકંઠ ભરે ને સરે,
 એક ને ઝાલતું મુઠ્ઠીમાંડી ;
 જરીકે કંઈ હાસ્યની રેખ હોડે તરે,
 કે કુઆડે રુદન આવી લાંડી !

હાજતો એ કંઈ રુદનસંકેતથી,
 હવન વાણે હવાનું રુદનમાં ;
 ખુદ્ધિ ખીસતી જતાં આંખ ખુસતી જતી,
 નવસ રસ બાસતો લાં હવનમાં ;
 આળનું રુદન એ વ્યથ આંખું થતું,
 હવન ખીસતાં ખીસે હવનવાણી ;
 મુઠ્ઠીને ખોસતાં રુદન નીચે પડે,
 જ્યોતિ લે હવનઆનંદ માણી !

૭૭

હવનનું રુદન છે બાલ્યની બોલી, તે
 પુષ્પ નરનારને કેમ શોભે ?
 ખોઈ કે ભૂલી આનંદ અંતરતણો
 માનવી રોઈ દે માત્ર ક્ષોભે ;
 બાલ્યની બોલી તે ભૂતકાળે જતાં
 માનવી બોલતો જતભાષા :
 હવનવાણી પૂરી સમજતાં શે ધરે
 તે ફરી રુદનબોલીની આશા ?

સરિત બ્યાં મૂળથી નિકળી આગળ પડે,
 ત્યાં વહે ખળખળી ઝરણુ નાનાં ;
 ખાડમાં, ખડકમાં, ખટકતાં, ફફળતાં,
 નય એ સરિતનાં વારિ ત્યાંનાં ;
 પણ વધી સરિત પૂરપાટ બ્યાં રેલતી,
 ત્યાં ન ખળખળ કરે તેહ પાછી :
 હવનનાં પૂર્ણ વહને પછી હોય શી
 બાલ્યની તે રુદનબોલી આછી ?

૭૮

જીવનું મૃત્યુ છે જીવન આ તેહનું,
 જેહને જીવન આ વ્યર્થ લાગે:
 પળપળે લાખ શંકા ઊઠાવી મને
 જીવનનો સર્વ આનંદ ભાગે ;
 જીવનનો મહામૂલો જોગ ચાલી જતો,
 મેઘ વરસી જતો જ્યોત્સનાથી:
 નહીં કીલ્યાં અમૃત કે એક અંજલિ ધરી,
 પામશે જીવનરસ એમ ક્યાંથી ?

જે દિવાલો કરે આસપાસે ઊભી,
 ને સૂએ માંહીં અંધાર ઓઢી,
 તે નહીં દિવસનાં તેજ પામી શકે,
 જોય ત્યાં સર્વ આનંદ ઓઢી ;
 ફલ નહીં જોય નિજ રંગ સૌરભ ક્યું,
 તદ્દપિ કાંટાળ નિરખે શરીરે,
 તો પછી વ્યર્થ છે જીવન એ ફૂલનું,
 જીવનું મૃત્યુ એ જીવન - ચારે !

૭૯

પૃથ્વી પર ઊવન આ પ્રથમ છે આપણું,
 કે હશે ઊવન બહુ એમ ઊઘ્યાં ?
 વિશ્વપટ આ ગુંથાતું જતું પૂર્વથી,
 શીવણ તેનાં હશે, શું ન શીઘ્યાં ?
 ઊવનની જ્યોત આ ઊવનથીજ છે ઉગી,
 કે હતી જ્યોત એ અહીં સદાની ?
 સૂર્ય આ જેમ જળતો રહે વ્યોમમાં,
 તેમ એ જ્યોતની શી નિશાની ?

ઊવન ઊઘ્યાં હશે પૂર્વમાં, તોય તે
 ઊવન જાણી કશો લાભ કરવો ?
 જ્યોત આજે બળે છે જુદા ઊવનમાં,
 એજ નવઊવનરસ પૂર્ણ ધરવો ;
 સૂર્ય જળતો ઉગે રોજ આકાશમાં,
 પણ ન આકાશ એ રોજ સરખું ;
 જે ગયો દિવસ તે રજની દેતી ભુંસી,
 પૂર્વવિસ્મરણનું એજ પરખું.

૮૦

આણુગણ્યા યુગતણાં વર્ષ કોટા ગયાં,
 માનવી આજ જેવો સજવા;
 ધરતીકેળો મધરેત્ર ને દિમ વિંધ
 પ્રકૃતિ ટીપાઈ નિજ સાજ સજવા;
 ખડાસુખ આગના કંઈ દ્વારા કિડ્યા,
 સિંદુરેકે ધવત્ર રીણુ આવ્યાં:
 પૃથ્વીને એમ ખેડી પરમ ચેતને
 માનવીપ્રકૃતિનાં બીજ વાવ્યાં !

કંઈ શરદ ને વસંતો વહી પૃથ્વીમાં,
 કોડ ધીમે ધીમે ફૂટી ખીલ્યા;
 જંતુ ને પ્રાણીઓ કંઈકે આવ્યાં—ગયાં,
 સર્વના અંશ કંઈ કંઈકે કીલ્યા;
 જીવનનું વૃક્ષ ફાટ્યું પછી આખરે,
 ફળ કિયું માનવીરૂપ અનેઃ:
 જીવનનાં ગુણકિરણ એમ થઈ એકાં
 માનવીરૂપ થયું રમ્યથેઃ !

આ સકળ અણુગણ્યાં હવનનાં રૂપમાં
 વિશ્વચૈતન્ય આનંદ ધારે;
 સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રૂપો થકી રીઝતું
 દીર્ઘ રૂપો વિષે કર પ્રસારે;
 રૂપ રૂપે રહ્યા વિવિધ ગુણુ જાહને,
 કોઈમાં એક કે અન્ય રૂડો :
 ફૂલ ફૂલે દરી ગણુગણી, રસ ચૂસી,
 શો કરે અજળ્ય મધમાખ પૂડો !

કંઈકે ઓછું રહ્યું પ્રકૃતિના રૂપમાં,
 કંઈકે ઝાંખો જાહેરો ઘાટ પેસો;
 એમ અધુરી રહી શક્તિ કંઈ એકમાં,
 કંઈકે અટકી પડ્યો તેમ વેસો;
 પ્રકૃતિનો પિંડ જ્યમ જ્યમ ઘડતો ગયો,
 ત્યમ ઉઝ્યાં ફૂલ સુંદર વિશેષે:
 વિશ્વચૈતન્ય આખરે જૂલાતું ખીલ્યું,
 ને ઉઝ્યો માનવી પૃથ્વીદેશે !

૮૨

વિશ્વનાં કંઈક અગણિત રૂપોમાં રહી
 માનવી આખરે જન્મ પામ્યોઃ
 સર્વ રૂપોતણી છે જયશ્રી ભરી,
 સર્વનો પ્રાણમહિમાય જામ્યો;
 સર્વના ગુણ રહ્યા અજ્ઞ ગુંથાઈને
 એક આ માનવીહૃદયમાંહીં;
 જીવનનું એ પગે ચલાવી જુઓ,
 માનવી આવિયો ક્યાંથી આંહીં !

માનવી આવતાં જોતિ નવલી ઉગી,
 કંઈજ નવ જડ રહ્યું વિશ્વપાટે;
 ઝરણ ને વાયુ કંઈ ગાન ગાતાં થયાં,
 દેવ ઉડતા રહ્યા બોમવાટે;
 કંઈક સંદેશ સંધ્યા ઉપા દેતી થઈ,
 કંઈ પરી ડોહ્યાં કરતી ફૂલેઃ
 માનવીથી જન્મ્યું વિશ્વ આ જોલતું;
 આજ તો સૃષ્ટિ ભરપ્રાણ જૂલે !

જીવનનું ગાન

૮૩

જે હવે તે ન જંગમાં હવે એકલું,
 કે હવે તે ન નિજનેજ માટે;
 જે મહાહવનનો હવન આ અંશ છે,
 તે સકળ હવનને જોડી આટે;
 હવન આ સર્વ સાપેક્ષતામાં રહી
 હવનસંજોગ અન્યોન્ય દેતાં :
 હવન જ્યાં જાય નિજ કાળ લેવા કશું,
 હવન શું અન્ય આપી ન રહેતાં ?
 દાંડિયા રાસ જે ઘેરિયાઓ રમે,
 છે ગુંથાયાં હવન સર્વ તેવાં;
 દાંડિયાં ભીડતા જાય પોતાતણાં,
 ને ભીડે અન્ય શું તેમ કેવાં !
 તાલમાં ચૂકી બેતાલ જે થાય, તે
 હવન આનંદ પોતેજ ખોશે:
 પટ વણાતાં તૂટી તાર અળગો પડે,
 તે પડી પટ વિષે કેમ સ્હોશે ?

૮૪

છે બન્યું જગત પ્રત્યેક જીવનથી
 તેજ જીવનથી હોય જાણે:
 પળપળે જે થતું જાય તે જીવનમાં,
 તે થયું નિજથીજ એમ માને;
 જે થતું જાય તે કોઈ પણ માટે એ
 થાય છે વહન સર્વે ક્રિયાનું;
 કંઈકે જોતું જતું, કંઈકે લેતું જતું:
 વહન નિર્માણ છે કંઈ કર્યાનું.

બીજા જાતે પણ બુદ્ધિમાં, ત્યાંથી
 બુદ્ધિ રસ પૂરતી બીજામાંથી;
 બીજામાંથી પછી છોડ ફરી વધે,
 આજે નિત્ય સિંચાય ત્યાંથી;
 છોડ માટેજ ત્યાં વાયુ વાતો રહે,
 સૂર્ય ને ચંદ્ર ને મેઘ પોપે:
 છોડ પર ફૂલ ને ફળ પછી આવતાં,
 તેથીજ સૌ થયું જીવન જોશે!

૮૫

ફલ કે ફળ ગમે તેવું એ હોય, પણ
 જગતને કાજ એ છે અગતનું;
 જીવન દે ફળ ગમે તેવું, પણ આખરે
 તે ધપાવે જીવન કુલ જગતનું;
 જે મહાજીવનનું યુદ્ધ આ ચાલતું,
 ત્યાં સકળ જીવનની થાય ભરતી;
 જીવન પ્રત્યેક તેનોજ સૈનિક બન્યું,
 ત્યાં મહાજીવનની આપણ વરતી !

કંઈકે નક્ષત્રની દુકડીઓ નલ પડી
 તારણા સ્થાન નિજ નિજ તપાસે;
 વિશ્વની કો મહાયોજના કાજ એ
 ધૂમી રહે સર્વ નિજ નિજ પ્રભાસે;
 લઘુ ગુરુ ભિમિઓ ઉછળતી ગમડતી
 સકળ સાગરજીવન ભવ્ય રાખે;
 જીવન પ્રત્યેક એ આપણું રસ ભરે
 આ મહામાનવીજીવન આખે !

૯૬

માનવી જીવનને શું પિછાને પૂરું,
 જીવન અંધી ગુફા શું જણાવું;
 જે ગયો તે જતો મહીજ ગુંથાઈને,
 નિમિર અંદર ગહન ધુંધવાનું;
 નહીંજ કો માર્ગ બીજો જડે નિકળવા,
 એક હગડાર પલ્લુ દે હી ત્યાં;
 જીવનની એવી અંધી ગુફા ખોળતાં
 ઝોસિયા પલ્લુ ગયા હું હી ત્યાં,

તોય ગર્વિષ્ટ એ માનવી શો દિસે!
 કેંકે બકવાદ એ નિત્ય કરતો:
 જીવન આ પૃથ્વીનું નવ પૂરું સમજતો,
 તોય પરજીવનના સિંધુ ભરતો!
 જીવનને પિંજરે જે પૂરાયો રહે,
 તે કરે વાત આકાશકેરી!
 પિંજરે પાંખ ફફડાવતો માનવી
 ક્યાં સુધી પ્રગશે પિચ્છ વેરી?

જ્યાં સુધી જીવનનો અગ્નિ જળતો રહે,
 ત્યાં સુધી જીવનની છેજ જ્યોતિઃ;
 જ્યાં જળતાં ઉપર ગગનને ચુંબવા,
 જ્યોતિની દૃષ્ટિ રહે ઊર્ધ્વ પ્રેતી;
 ઘડી ઘડી ધૂમ પણ સાથ ધુંવાઈને
 જ્યોતિની દૃષ્ટિથી ગગન ઢાંકેઃ
 ધૂમ ચડતો જતો, રાખે પડતી જતીઃ
 જીવનનો અગ્નિ નિજ અવધ આંકે.

માનવીજીવનના ઉચ્ચ અભિલાષ સૌ
 શું જશે ઊડી એ ધૂમ જેવા?
 જીવનની શક્તિ પળપળ ઘડી શું ચશે
 જીવન એ રાખ જેવુંજ કહેવા?
 તોય એ રાખ ને ધૂમની પાર પણ
 શા ઉડે જીવનના અગ્નિતણુખા!
 સકળ પ્રહાર પણ છેજ તણુખા સમું.
 તો નથી આપણા વ્યર્થ મનખા.

હવન ક્યાંથી મળ્યું એ પૂછ્યો સાર શો ?

હવન ને છે મળ્યું તેજ સાહે ;

દિવસમાં જન્મીને દિવસમાં મરી જતા

કીડ કચમ સમજશે રાત્રિ વાહે ?

હવન જ્યાંથી મળ્યું ત્યાંથી આગળ જવું,

વિશ્વનો એજ છે ક્રમ સ્થપાયો ;

ને ગયું તે બધું વિશ્વસંચિત બની

નવલ સર્જનતણો થાય પાયો.

તો પછી ભૂતમાં શું હશું આપણે,

જાગૃતા ને કશો કાળ જોવો ?

ને ગયું તે બધું, તેની કંઈ રાખને

નિરખતાં નવ કશો લાભ જોવો ;

હવનને સફળ આગળ ધપાવી કરો,

શ્રેષ્ઠને જોય તે શ્રેષ્ઠ ચૂંટે :

રાત્રિમાં તારલાપુષ્પને નિરખતાં

પૃથ્વીના હૃદયમાં ફલ ફૂટે !

જીવન આ આપણું છે મળ્યું કહીકથી,
 તો પછી આપણું કેમ કહીએ ?
 જીવન આ છે અપાણું આહીં કોકથી,
 તેથી શું જીવનનો ભાર વહીએ ?
 જીવન માણ્યું નથી આપણે કોઈ દિન,
 માગનારો સદા રહે બિખારી :
 જીવનને માણ્યું છે વીરવે જગે,
 કે ગુલામી સદાની સ્વીકારી ?

જીવનને રાખવા, જીવનને ચાખવા,
 જીવનની સાણખી જાણવી એ :
 જીવન હળવું નથી જીવનરસ રાખવા,
 જીવન રળવું ઘટે માનવીએ ;
 જીવન લેનાર પણ જીવન આપે બધું,
 આપશે તોજ પોતાનું કરશે :
 મર્યનું તોજ લઈ ચંદ્ર આપે ફરી,
 ચંદ્રની આંદની તોજ દરશે !

જીવનનું મૂલ્ય નહીં કોઈ પણ કરી શકે,
 જ્યાં સુધી જીવન એ જાય વહેતું;
 દિવસ કેવો જશે અમુક આખર સુધી,
 એ દિવસમાંજ તે કાણ કહેતું ?
 જીવન જીવનાર પણ કોઈ નવ કહી શકે,
 કે ન જાણી શકે સત્ય આધું :
 મૃત્યુની મ્હોર જ્યારે જીવન પર પડે,
 થાય ત્યારે જીવનમૂલ્ય સાચું !

જીવન આ છે ધણું મૂલ્યવંતું જગે,
 જીવન પેલું દિસે છે નકામું ;—
 કેમ કહેવાય એ જીવનવ્યાપારમાં,
 જ્યાં સુધી ચાલુ છે જીવનનામું ?
 કાલ આ જીવન ખાતે ઉધરશે કરું,
 તે જમા કંઈ થશે જીવન પેસે :
 જીવનનું મૂલ્ય છે મૃત્યુની મ્હોરથી,
 મૂલ્ય ત્યાં આવશે આપમેળે !

૯૧

જીવનની પૂંછ ગણુશો નહીં દોષતે,
 જીવનની પૂંછ નવ હોય જાને;
 જીવનની પૂંછ તો તેજ, જે જગત આ
 જીવનની પાસ માગે વિધાને;
 જગત દાવો કરે જીવન પ્રત્યેક પર,
 ત્યાં શકે ફેરવું જીવન આપી;
 નેટસો હોય દાવોજ એ, તેથડી
 જીવનની પૂંછ દેવાય માપી!

જીવનની પૂંછ વધતી જશે જેમ એ,
 તેમ દાવોય વધશે જગતનો;
 ઝુંપડી, મહેલ, મેદાનમાં ટાંગશે
 દીપ રહે જેમ જેવો અગતનો;
 જગત દાવો કરે સર્વ આ જીવન પર,
 તેજ સૌ જીવનનું મૂલ્ય આંકે;
 જ્યોતિ દે તેટલી સૂર્યની પૂંછ છે,
 ચંદ્રની છે કમી ચંદ્રવાંકે!

૯૨

ત્યાં સુધી જગતને જીવન આપી શકે,
 ત્યાં સુધી જીવનનું મૂલ્ય લાગે;
 જીવન પ્રત્યેક એકેક વર તીર્થ છે,
 જગત ત્યાં આવતું કંઈક માગે;
 જીવનની પૂંજ નહીં આપણે આંકીએ,
 જગત જે આંકશે તેજ નાણો;
 રત્નની ખાણ છોડી, જતું જગત આ
 પૂજવા વાટનો વ્યર્થ પહોંચો !

ત્યાં સુધી જીવનમાં કંઈક અમૃત હશે,
 ત્યાં સુધી આવશે જગત પાસે;
 જગતનું જીવન નિજ અમૃતે પોપવું,
 જીવનપ્રભુતા ખરી એજ ભાસે;
 જીવનમાંથી અમી નય ન્યારે હડી,
 જીવન ત્યાં મૂલ્ય તેનું ગુમાવે;
 સરિતનો પાટ સૂકાઈને જે પડ્યો,
 ત્યાં ફરીથી ન કે તીર્થ આવે !

જીવનનું મૂળ અંધારમાં છે રહ્યું,
 છેજ અંધાર અજ્ઞેય એ તો ;
 આજ આ રૂપમાં માનવી જે દિસે,
 તે હશે આવિયો ક્યાંથી બહુતો ?
 ક્યાંથી અંધારમાં કિરણ રેપાયું એ,
 ને ઉગી ત્યાં ઉપા જીવનકેરી ?
 વિવિધ રંગે સકળ ગગન એ આંજતી
 દે ભૂલાવી તિમિરછાય ઘેરી.

રમ્યધેરા દિસે જીવનના રંગ એ,
 જીવનસૌંદર્ય એમાંજ ખીલે ;
 પળપળે રંગ પણ સર્વ બદલાય એ,
 જીવનની મોહિની જીવન ઝીલે ;
 જીવનનું ફળ નથી જીવનના રંગમાં,
 પણ જીવનશુદ્ધિમાં જીવન ફૂલે :
 રંગભર જ્યાં કિષ્કૂલ કરમાય, ત્યાં
 શુદ્ધ રવિજ્યોતિફળ ગગન ઝૂલે !

૯૪

દિવસ આ રોજના રોજ જે આવતા,
 તે નથી તેજ પણ અન્ય ભાસે :
 કાલથી આજ જુદીજ દેખાય કંઈ,
 આજથી કાલ જુદી જણાયે ;
 જે ગયું તે ફરી નહીંજ કંઈ આવતું
 તેમનું તેમ આ જગતમાંહી :
 દિવસ આ છે જૂઠું, માનવી પણ જૂઠું,
 તોય છે નામ તો તેજ આંહી.
 રજતી આ જાય તે ગગન આવે ઉપા,
 ને ઉપા જાય ત્યાં દિવસ ઝળકે ;
 દિવસ એ જાય ને હાસ્ય સંધ્યા કરે,
 જાય સંધ્યા અને રજતી પડકે :
 એમનાં એમ છે ચક્ર ફરી ચાલતાં,
 એમનાં એમ સૌ જાય આવે :
 જીવન પણ એમ દીસે જતાં આવતાં,
 પણ નહીં તેનું તે રૂપ લાવે.

૯૫

કુસુમકળી તો પ્રભાતે હળી ખીલતી,
 પાંદડી ખેરવે સાંજ પડતાં;
 ને પતંગોય નાનાં દિને જન્મીને
 રાતના દીપને ભોગ ચડતાં;
 માસ કે વર્ષ કંઈ નવ ગણે પોપટી,
 જીવન છે માત્ર થોડી ઘડીનું;
 કુંકું હો તોય આનંદભર જીવન એ
 લઈ—લઈ રસ કરે હૃદય ભીનું.

સાઠ સિત્તેર કે વર્ષ સો જીવતો,
 તોય કંઈ માનવી નહીં ધરાતો;
 આ રહ્યું. તે રહ્યું. ધાર્યું કંઈ નવ થયું;
 રોજ એવો અસતોષ ખાતો;
 કાળની પળ ગમે તેટલી ખેંચતાં
 જીવનસૌંદર્ય વધતું ન કાંઈ;
 જન્મીને જીવતું તે નહીં જીવતું—
 જીવન સુંદર જીવે તે નવાઈ!

મનુજનું હો કિંવા હો પશુપ્રાણીનું,
 ફૂલનું હો કિંવા ધૂળનું યે;
 આગિયાનું કિંવા સૂર્ય તારકતાણું,
 સૂક્ષ્મનું હો કિંવા સ્થૂળનું યે :
 જીવન ત્યાં હોય ત્યાં જાય કંઈ ખોલવા,
 ખોલવા ખોલ કંઈ હૃદયકેરે;
 છોડ ઉગે, ફૂટે ફૂલ ને રંગ ત્યાં—
 જીવનનો જોગ કંઈ એ અનેરે !

ફૂલકળીમાં ય સૌંદર્ય બંધાય, પણ
 જીવનનું હાસ્ય નહીં તેહ મુકે;
 ગુદ્ગુદોમાં ય રવિકિરણ ખીડાય, પણ
 તેજની ઝલક નહીં એક ચૂકે;
 ધુમ્મસે ચાંદની જાય ગુંચવાઈ, પણ
 નહીંજ એની મુઘા પલકે અટકે :
 જીવન દે જગતને જીવનનું તેજ સૌ,
 માનવી તો પંડી કેમ ખટકે ?

માનવીજીવન આ જગતમાં ઝળુકતું
 વિશ્વને ધડીક ઝળુકાવી રહેતું :
 ઘોર અંધારમાં ચમકતી વીજ રું
 સકળ આકાશને તેજ દેતું ;
 સૃષ્ટિ કેરા પ્રઅંધો રચાયા હશે,
 તેમ આ સૃષ્ટિ ધીમે વિકાસે :
 માનવીકલ્પના સૃષ્ટિમાં ઝળુકતી
 સર્જતો નિજ ધરે સૃષ્ટિ પાસે.

રજનીના ઘોરતમ સ્થામપટ પર ધડીક
 સહજ મારે કિયા સાલ પીછી ;
 તલસતી શોપભર ભૂમિ પર મેઘ પણ
 સહજ વિખરાય નિજ અમૃત સિંચી :
 જીવનસૌંદર્યમાં પરમ ઔદાય છે,
 જીવનની હો ભલે ટુંક મૂડી :
 પરમ આકાશની મેઘધનુ—પોપટી
 વાદળે ખેસી ધડી જાય ઊડી !

સરિતના વહન શું માનવીજીવન પણ -
 સતત જોતું રહે તેજ સાં; ;
 નવલ નિર્મળ પળેપળ વહી જળ મહી
 બળ અતુલ આપતું એમ ત્યાં; ;
 જળ સરોવરતણાં જય બંધાઈને,
 બાંધતાં તેહ પોતેજ સીમા:
 જીવન નિજ વર્તુલે માત્ર ફરતું ફરે,
 તે ન જાણે જીવનનો મંડિમા.

જીવન પોતેજ બંધાઈને જે પડે,
 તે જીવનના ન કો બંધ તોડે:
 આપતું, વેરતું, ખોતું, ખંખેરતું,
 જીવન રસ જોગવે જગત જોડે;
 શિર ઉપર હિમતણા હગ કરી રાચતો,
 જોજ તે પહાડ પોતેજ ધારે;
 પણ ઝરણુ જળતણાં જે વહાવે બધે,
 તે જગત લે ઉપાડી ફુંકારે!

૯૯

રાત ને દિવસ નિજ ચોપડો વિધિ લખે,
 નવનવાં ખોલતો જાય ખાતાં ;
 કેકે કરતો જમે, કંઈ ઉધારે કમે ;
 જાય વણુરોધ ખાતાં લખાતાં ;
 પળપળે બંધ પણ કેકે ખાતાં થતાં,
 પળપળે રૂબતા જેમ તારા ;
 જાય જૂનાં વળી થાય કંઈ નવનવાં :
 જીવનની નોંધના એ ઉતારા.

જીવન કંઈ કંઈ ઉધારે લઈ માગતું,
 જીવન કંઈ કંઈ ઉધારેય દેતું :
 ક્વચિત લેનાર દેનાર ભૂલે, છતાં
 ચોપડે સર્વ નોંધાઈ રહેતું ;
 કેકે એરીજ ને બાદબાકી થતી,
 કંઈ ગુણ્યું ભાગતાં રહે ન ઝાઝું :
 છે હિસાબે જમે કે ઉધારે રહ્યું ?
 કે મળી જીવનની એક બાબત ?

૧૦૦

હવનની રમત આ કર્મ શું ખેલવા
 માનવીયાળ જગપાટ ખેસે ;
 ઘડીકે છે રમકડે ખેલતો, રાગતો,
 ઘડીકેમાં તોડી દે કોક દેસે ;
 એકે પછી એકે કંઈ નવનવાં આવતાં,
 કુંકે ફૂલી રહે, કુંકે બૂલી :
 હવનનાં રમકડાં ભાંગતાં જાય, ને
 માનવી ઘડી રડી જાય ભૂલી.

હવનની રમત એ ઝડપથી આવતી,
 નહીં મળે કંઈ ઘડી પગ વિસામો ;
 ખેલવું, તોડવું, રેવું ને રાગવું :
 કાળ નહીં જાય જરીએ નકામો ;
 રમનમાં કુંકે રસ પામતો માનવી,
 ત્યાં અચાનક ફરી થાપ ખાતો ;
 કુંકે સમજે ન સમજે રમત કર્મની,
 થાય પૂરું અરે હવન ત્યાં તો !

ખીજના હૃદયમાં છોડ ને પુષ્પ છે,
 પુષ્પના હૃદયમાં ફળ ઝુપાયું,
 ફળ વિષે સ્વાદ ને ખીજ પાછું મળે :
 જીવનનું એમ વર્તુલ વળાયું ;
 એહ વર્તુલતણા કૈંક કડકથડી
 જીવનની પૂર્ણતા કોણું કળશે ?
 સિંધુની ગર્ભિઓ દેખતાં શું કદી
 સિંધુવિસ્તારનું માપ મળશે ?

પૂર્વ પશ્ચિમ રહ્યાં એક ગોલાધર્મમાં
 કદ્ય ને અસ્તની દોરી ઝાલી ;
 જન્મ ને મૃત્યુમાં જીવન પરિમેય છે,
 તેથી શું જીવનની શ્રેણી ઢાલી ?
 ચંદ્રનું મત્તવ વધુ સૂર્યકિરણો ઝાલી
 કદ્ય ને અસ્તમાંહીજ વિકાસે :
 ખીજનો ચંદ્ર શું બ્યોમતીરે જતાં
 માનશે કોઈ દિન પૂર્ણ થાશે ?

૧૦૨

સૂર્યનું કિરણ અંધાર આઝી રહે,
 જગતને તેમ આ જીવન આઝે;
 તિમિર શી જગતની લપસણી ભૂમિ પર
 જીવન એ કેટલી વાર રજો ?
 સૂર્યનું કિરણ સપડાય નહીં કળથડી,
 તો ફરી સૂર્યની સાથ સરતું :
 જીવનનું સત્ત્વ પકડાય નહીં, તો પડી
 જીવન રહે જગત પર કેમ ફરતું ?

સૂર્યના કિરણને આગિયા કાચમાં
 ઝીલનાં કિરણ એ અગ્નિ ધારે ;
 સ્નેહ, સેવા અને શુદ્ધ સત્કર્મમાં
 જીવનનું સત્ત્વ જગતે ઝગારે ;
 કિરણ સરજો નહીં કિરણ બીજું જગે,
 તો પડ્યું કિરણ એ વ્યર્થ બાણો ;
 જીવનનું ફળ જગે જો ન ઉતર્યું કશું,
 જીવન જીવ્યું કશું એ પ્રમાણો ?

૧૦૩

વિશ્વદરબારમાં વિશ્વપતિનો દિસે

માનવીઆત્મ પ્રિયતમ ગવૈયો,

વિશ્વનાં પરમ ગુણુગાન સૌ ગાધને

રીઝવી રાયતા. એ રવૈયો ;

માનવીઆત્મ તો ચાહ્ય ત્યાં દિવ્ય છે

વિશ્વના નાથનું ગાન ગાવા ;

વિશ્વવાડી સમી પૃથ્વી આ છે ગમી,

ચાહ્ય લેવા તહીં પરમ લ્હાવા.

જન્મ પર જન્મ એ માનવી લે આહી,

ગાન પર ગાન ગાનો અનેરાં ;

હવના પર હવનની વાંસળી કૈંક લઈ

ગાય તે ગીત બહુ રમ્યધેરાં ;—

વાંસળી એક જો તૂટી તો શું થયું ?

છે અમર સૂરનો પૂરનારો :

ગાન તે દિવ્ય નહીં થાય પ્રહ્ન કદી,

વાંસળી તૂટતી છે હજારો ।

દર્શનિકા

ખંડ ૪

ખંડ ચોથો

વિકાસની વેદના

૧૦૪

જગતસૌંદર્ય ને જગતખડેર પર
 માનવીયાળની દૃષ્ટિ ફરતી ;
 ઘડીક આનંદ, આશા અને સ્નેહ શું
 શોક ને દ્રેપ પર તેહ ફરતી ;
 મહેલ ને મંદિરે એક બાબુ બિભાં,
 ધૂળ ને રાખનો હગ અવરમાં ;
 માનવીયાળનું સ્વપ્નસૌંદર્ય ત્યાં
 સહજ ક્યડાય ખડેરકરમાં.

સર્વ માધુર્યની યાય કટુતા તહીં,
 સર્વ આનંદ હંકાય શોકે :
 જીવનના અગ્નિને ભારવા શું પડી
 ધૂળ ને રાખ ત્યાં ચોકચોકે ?—
 મહેલ ને મંદિરે વાળતાં ધૂળ થઈ,
 અગ્નિને બાળતાં રાખ જામી :
 જીવનનું ફળ જીવન ગાળવામાં રહ્યું,
 તો પછી કેમ કટુતા નકામી ?

દુઃખમય હૃદયને જગત દુઃખી દિમે,
 દુઃખને હોય નવ કો સીમાડા :
 પવનનાં શોકગાનો પડે કુર્ણુમાં.
 સિંધુના જોય દિનભર પછાડા ;
 વ્યોમમાં શ્યામતા વહે નિરાશાતણી,
 ને સરે આંસુ ધગધગ થતાં ત્યાં ;
 સૂર્ય રહે બાળતો, મેઘ રહે બોળતો :
 જગતમાં કોઈ સુખિયાં હતાં ક્યાં ?
 પણ હશે જગત આ દુઃખ માટેજ શું ?
 શું રહે સતત અંધાર એમાં ?
 કે રહ્યા સર્પઅંધાર મુખ ખોલીને,
 જગત આ નિત્ય હોમાય તેમાં ?
 ઝવન આ દુઃખથી નહોંજ જાગી જતું,
 દુઃખથી જગત હારી ન થોભે :
 ધૂળ ને રાખ છો પૃથ્વીની ઊડતી,
 જગત આ તોય ભરતોજ શોભે !

૧૦૬

ક્યાં દુશે મુખ જગે માનવી શોધતો :

મુખ દુશે રાયને રંગભેદે,

મુખ દુશે શક્તિના પરમ અધિકારમાં,

કે દુશે લક્ષ્મીની રેણછેણ ?

મુખ દુશે મિત્ર સંતાન દાર વિધે,

મુખ દુશે બાવિ કે વર્તમાને ?—

ક્યાં દુશે મુખ જગે, નિલ શોધી રહે,

આખરે શોધતો મુખ સ્મરણે !

રાયતું શિર રહું સતત અસિધાર પર,

શક્તિનો ગર્વ તો ધૂળ ચાટે,

લલિત લીલા ચળે અલિત લક્ષ્મીલાગી,

મિત્ર મૃત દાર સૌ સ્વાથે સાટે ;

બાવિના ભેદ નવ કોઈ ભેદી શકે,

વર્તમાને જતું જોતજોતાં :

મુખ સમી વસ્તુ કે છે નહીં જગતમાં,

માનવીમન વૃથા ખાય ગોથાં.

૧૦૭

પાપ ને પુણ્યનાં જોડલાં જીવનમાં
 સુખ અને દુઃખનાં ફળ ઉગાડે;
 પાપ ને પુણ્યનાં બીજ ક્યાંથી જગે
 માનવીને મળ્યાં જીવનઝાડે ?
 પુણ્યથી સુખ સદા દૃષ્ટિ સામે મળે,
 તો પછી પાપની વાત ક્યાંથી ?
 પાપ ને પુણ્ય શું આશુસ્થિયાં છે જગે
 માનવીનાં સતત જીવનસાથી ?

પાપનો અંત્ય વિનિમય ગણો મૃત્યુમાં,
 તો પછી પુણ્યનો હોય શેમાં ?
 જન્મ કે જીવંતી જેની ઉત્પત્તિ છે,
 પાપનો તેજ અંધાર એમાં;
 જગતમાં જોય સર્વત્ર અંધાર તે
 માનવી છાય નિજનીજ જોતો :
 ભગદર્પણચક્રી ફૂટતાં તેજકણ
 આહીં તહીં પામતાં સહજ મ્હોતો.

૧૦૮

પુણ્યવાને સદા દુઃખમાં ફૂંચવું,
એજ શું રાહ છે જગતકેરો ?
ને બસા જનતણે આંગણે પણ સદા
સર્પનો કેમ ઢોકાય કેરો ?
ભક્તનો ભીડભંજન થતો કોઈ નહીં,
ભક્તનું રક્ત શું દુષ્ટ કાળે ?
જે ન બદલો કર્યો જગતથી માગતો
તેજ વધુ દુઃખમાં નિત્ય દાઝે !

પુણ્યને પૃથ્વીનાં રાજ્ય નવ જોઈએ,
શિર પડે ઘૂળ પણ ધૈર્ય રાખે ;
ને બસાઈ ન માગે કરી ભવ્યતા,
સર્પને ફૂલ શું જોય આંખે ;
ભક્તિ તો પ્રભુ વિના નવ કરું બાળતી,
અચળ અદ્ધા વિધે તાપ સેવે :
જગતને તો અધું આળીને બોળવું,
મનુજને હવડું ન્યાય એવે !

૧૦૯

કેમ આ આપણાં દુઃખમાં દુષ્કર્તાં
 સર્વ આ નગત દુઃખાડી દેવું ?
 વ્યર્થ આ આપણો દુઃખપોકાર શો
 વૃદ્ધ આ વ્યોમને પાડી રહેવું ?
 નગતમાં સર્વને સર્વની છે પડી,
 આપણાં રુદ્ધથી શું વળે ત્યાં ?
 પૃથ્વીની દુઃખજ્વાળા ઉડે ખહાર, તો
 પૃથ્વી પોતેજ તેમાં બળે ત્યાં !

દુઃખ તો થાય તેનેજ રહેવું રહ્યું,
 અન્યને અન્યનું છેજ લાગ્યું :
 દુઃખ નાનાં કહો, દુઃખ મોટાં કહો,
 કોઈએ દુઃખ જાતે ન માગ્યું ;
 ફૂલ પરથી ખરે બિંદુ ઝાડળતથું,
 ફૂલ ત્યાં વ્યોમને કંઈ પુકારે :
 પણ પ્રભાતે બધા ખોય નિજ તારણ
 વ્યોમ આ, ફૂલ તે શું વિચારે ?

૧૧૦

દુઃખતાં - ઝાડ ઉગતાં થયે જગતમાં,
 અન્ય કોઈ કશાં ઓળખાવે ?
 ગામમાં, શહેરમાં, જંગલે જંગલે,
 પદપદે દેખતાં પાર નાવે :
 માનવીહૃદયમાં ખીજ જેનું રહ્યું,
 માનવીદૃષ્ટિમાં બિંબ તેનું :
 જન્મનું તૂટ એ, જગતનું મૂળ એ :
 કેમ બૂઝાય ઉર સ્મરણ એનું ?
 વિશ્વનું વૃક્ષ આ ક્ષણિયું ફલિયું,
 સર્વ સૌંદર્ય એમાં સમાયું :
 તેજકળ લટકતાં દૃષ્ટિને લરતાં,
 માનવી જોય તો લેજ ચાલ્યું :
 અગ્નિ વિણ તેજસૌંદર્ય ક્યાંથી મળે ?
 વિશ્વને હૃદય અંધાર વતમે :
 દુઃખતાં ઝાડ એ અગ્નિ જેવાં ઉગે,
 તેજકળ માનવી તોજ પામે !

૧૨૧

પાપ ને પુણ્યના દેશ જુલવા દિએ,
 મુખ અને દુઃખના વેપ જુલવા :
 નિલક ડાપાં કરી, તુલસીમાળા ધરી,
 માનવી જાય મનમૂર્તિ પૂજવા ;
 તેજ અંધારના સતત પડત સરે,
 ધૂપ ને શીતનાં ચક્ર ફરતાં ;
 સ્વર્ગના બાગ એ, નરકના કુંડ એ :
 માનવીહૃદય નવ હામ ફરતાં.

દુઃખ ને દુઃખ જે જોય આ જગતમાં,
 તે ન જાણે અહીં મુખ કદાપી :
 દુઃખ માટેજ જે હોત દુનિયા કીધી,
 તો કદી નરક ના જોત પાપી !
 મુખ વિના પાપ નહીં, દુઃખ વિણ પુણ્ય નહીં :
 વિશ્વતું એજ ઊંડું ઉખ્યાણું :
 દ્વિસ વિણ તાપના તીવ્ર વ્યાપાર કયાં ?
 શત્રિ વિણ ભવ્ય ક્રયમ વિશ્વ માણું ?

૧૧૨

મેઘ વરસે કદી રાતદિન વર્ષભર,
 તો કુશો ખેતરે પાક પાકે ?
 થાય ભરતી સદા સિંદુમાં તો પડી
 પૃથ્વી પર ચું જમીન રહે જરાકે ?
 સૂર્ય જો થાય નહીં અસ્ત કો કાળ તો
 તેજ ને તાપથી સર્વ બાળે :
 માત્ર આનંદ આ જીવનમાં હોય તો
 જીવનની ચીરતા કાણુ બાળે ?

હોય આનંદથી દુઃખ કંઈ સોગણું,
 તોય એ દુઃખ આનંદ માટે ;
 હજી જમીન ચીરી દેશં ઉપર કાઢતો,
 તો વધે ભૂમિરસ પૃથ્વીપાટે ;
 જીવન આ લાગતું કટુજ ન્યાં હૃદયને,
 ત્યાંજ છે જીવનનો મિષ્ટ માવો :
 વાદળી બોમથી ન્યાં તૂટે, ત્યાંજ લે
 અમૃતવર્ષણુતણો પરમ લ્હાવા !

૧૧૩

જગતમાં માત્ર આ તેજ જો હોત, તો
 તેજની કોઈ નહીં કરત પરવા;
 હોત અંધારનું તત્ત્વ નહીં, તો પડત
 તેજનું નામ આંથી ઉચરવા ?
 સુખનણી કંપના કેમ આવત મને,
 જો નહીં હોત કંઈ દુઃખ જગમાં ?
 વૃદ્ધ સ્થાયી રહ્યું તે કશું કંપશે
 ગાઉ કે ગજતાણું માપ ડગમાં ?
 દુઃખથી સુખ અને સુખથી દુઃખ છે,
 એક વિણ હોય નહીં અન્ય એવાં ;
 એ જીવનયંત્રનાં ચક્ર સહુ જીવનને
 ઉડવતાં પક્ષીની પાંખ જેવાં ;
 એકને તોડતાં જીવન તૂટી પડે,
 નિમિર વિણ જીવનનું સ્વપ્ન આંથી ?
 વિશ્વમાંથી કદી કાઢી લ્યો પ્રકૃતિને,
 તો પ્રભુ પણ ઉડી જાય ત્યાંથી !

૧૧૪

માનવીજીવનમાં દુઃખનાં વાદળાં
 ઘેર ઘેરાઈ આવે ઘડીમાં ;
 જીવનની જ્યોતિ દંકારી લાગે તહીં,
 તિમિરપદ આવતાં જ્ઞેય ધીમાં ;
 આંખથી આંસુના મેઘ ઘોઘે વહે,
 જાતીમાં થાય તોફાન ઘેરાં ;
 જીવનના મહોર તો સર્વ લાગે ખર્ચા,
 તે હોડે સ્વપ્ન સૌ ભાવિકેરાં.

દુઃખની ચીસમાં દુઃખની તીવ્રતા
 વિશ્વના અણુવીર્યા મર્મ વીધે ;
 જીવનમાં કૈંક પડછંદ દુળા ઝીડી
 જીવનને વિશ્વની પાર ચીધે ;
 દુઃખમાં હૃદયનાં મોતીડાં નિગળે,
 સ્વપ્નના મેલ સૌ ધોય આંચુ :
 દુઃખના તિમિરબર વાયરા વાય, ત્યાં
 વાળી દે જીવનની કૈંકે પાંચુ.

૧૧૫

હુઃખ ને વેદનાથી કશું હારવું ?
 વેદનામાંજ અંધારલીલા ;
 પૃથ્વીની માટી ફરિયાદ કંઈ નવ કરે,
 હૃદય દ્રાટી ઉગે રોજ પીલા ;
 રેતીનું રણ સતત શુષ્ક નિષ્ફળ રહે,
 નહીં ઉગે એક પણ છોડ જેમાં ;
 રેતીના રણ સમુ જીવન આ હોત, તો
 ઉગત નહીં એક આનંદ તેમાં !

લાખ વર્ષો ઉપર માનવીજીવન આ
 જે હતું. તેજ શું હોય આજે ?
 માનવીજીવનમાં ફૂલ કંઈ કંઈ ઉઘ્યાં.
 ને નવાં કંઈ હજી ફૂટી રાજે ;
 જ્યાં નહીં વેદના ત્યાં નહીં ફળ કશું,
 માટીને તાપ આપે પકવવા ;
 યુગયુગો કંઈ ગયા, મથન કંઈ કંઈ થયાં,
 છોડ પર ફૂલ એકજ ઉગવા !

હુઃખ દુનિયા વિષે આં નથી, દાખવો !
 હુઃખ દુનિયાનું છે સ્થાયી દેવું :
 પ્રકૃતિને પ્રાણના આંસુથી આપવું,
 આપવું પ્રકૃતિ એ આલ્ય જોવું ;
 આપવું તો ખરી વીરનાથી બધું,
 હૃદય કાયર બની જીવન દારે :
 સિંધુ દે વારિ નિજ શોષવા સૂચને.
 ને સદા કિછળતો મોજ મારે !

થાય તોફાન આકાશ ઘેરી બધું,
 પૃથ્વીમાં વૃષ્ટિ ને રેસ રેસે ;
 સૂર્ય સંતાપ, અંધાર ઘેરાય ને
 સર્વ દેખાય પુખ્તું કેવળે ;—
 જાય તોફાન ને શાંતિ ફેલાય ત્યાં,
 થાય આકાશ નિર્મળ પછી શું !
 જીવનઆનંદ તો જીવનકસાદે વધે,
 હુઃખ સુખનુંજ વિવરણ નથી શું ?

૧૧૭

આણુહંચાં દુઃખને સદન કરવાં જગે,
 એજ છે જીવનનો વિજય મોટો ;
 તેલની કોક તાતી કુદામાં પડી
 ખીલતો જીવનનો ફૂલગોટો ;
 સદનતાકેરી આંખો ચગી રહે બધી,
 ધૈર્યના પાદ નગવાર પૂજે ;
 તોય દૃઢતા ન મૂકી સહે એ બધું
 માનવીમર્દ નિજ વદન મૂજે !

આશને રાખતાં આશ પણ દે દગો,
 કે અગસ્ત્યે દીધા વાયદ્ય દે ;
 રાત જાણે નહીં કાલ કાલે ઉગે,
 કે ઉગે કૈંક માસે પ્રમાદે ;
 દુઃખ નહીં તોડતું જીવનને કો રીતે,
 જીવન તૂટે ધરી ભીતિ ચિત્તે :
 ખીણને દેખતાં ખાઈ ચકરી પડે,
 તેહ ગિરિશિખર તો કેમ જીતે ?

૧૧૮

તેજ અંધારની પાર અવકાશમાં
 એક નિર્મળ મહાતત્ત્વ આપે;
 સર્વ તત્ત્વો ઝરી ત્યાંથી નિજ રૂપ લે,
 વિવિધ મિશ્રણથી વ્યક્તિત્વ થાપે.
 એ મહાતત્ત્વ છે મૂળ આ વિશ્વનું,
 પૂરું રમ સદા વિશ્વવૃક્ષે;
 પરમ ચૈતન્યમાં અદૃઢ પથરાઈ તે
 ખીલવવા વિશ્વસૌંદર્ય લક્ષે.

તેજ સંકેત છે પરમ ચૈતન્યનો,
 તેમ અંધાર મહાતત્ત્વ કેસે;
 તેજ અંધાર ગુંથાઈને વિશ્વમાં
 સકળ સંસાર સરજે અતેસે;
 એ મહાતત્ત્વસંકેત અંધારમાં
 નાચ ચૈતન્યનું તેજ ફૂટવા;
 એજ છે વેદના વિશ્વઅંતરતણી,
 ગાહ્ય ન્યાં તેજ આનંદ લૂટવા !

૧૧૯

માનવી જોયે અંધાર આ જગતમાં
 દુઃખ ને શોકનો હામહામે;
 જીવનનાં ચિત્ર પ્રતિપળ સુંઘાતાં કરે
 સખળ ફરિયાદ વિધિન્યાય સામે;
 જગતઅંધાર આ જગત સર્જન કરે,
 કે કરે જગતનો નાથ એને ?
 કે વરુષો માનવીમાંજ અંધાર એ,
 જોડિયો જન્મની સાથ જોને ?

વાદળાં ધણ બધાં સૂર્યસંતાન છે,
 સૂર્યની જ્યોતિ સંતાય વીજે;
 જ્યોતિના ઝલકે શો એમ અંધાર એ
 માનવી આંખની ઝલકે ભીંજે;
 સૂર્યના ભવ્ય તડકા વિષે ઝપ્પુકની
 વીજળી કોઈએ ક્યાંહીં દીડી ?
 છેજ અંધાર તો છેજ ત્યાં જ્યોતિ એ:
 સખત તડકા વિષે હાય મીડી !

૧૨૦

હવનના કસહને કો ન ડરી શકે
 ખળભળી રેજ દ્રશ્યાદ કરતાં ;
 હવનમાં અવનવું આવતું જાય, તે
 અનુભવી લેવું સૌ શાંતિ ભરતાં ;
 હવનનો અર્ક આ વિશ્વ ને માગતું,
 તે મળે એમ પિણતાં હવનને ;
 માટીનો પિંડ અકળાઈને શું કરે,
 છે સદા વશ હવનના મથનને.

હવનની ડાંખળી પિંડમાં છે ડગી,
 ફૂલ તેનું ફૂટે આત્મમાંડી ;
 વાયુ તોફાનમાં નિત્ય ઝોડાં ભરી
 પત્રપુષ્પે રહે ખીલી લાંડી ;
 પિંડને પિંડનું ઘો ગમે તે થવા,
 હૃદયચૈતન્ય ધૈર્યે ઝગારે :
 પાંદડાં પવનથી ત્રાસતાં ખડખડે,
 ફૂલ તો શાંતિમાં મૌન ધારે !

૧૨૧

પ્રકૃતિની શક્તિ બ્યાં વિદ્મસવા બ્ય, ત્યાં
 માનવીને ભરે દુઃખભાસે ;
 છર્ણુને તોડવું, નવત્ર કંઈ જોડવું :
 શક્તિ પ્રતિદિન મથે એ પ્રયાસે :
 ધાય સર્જન નહીં દુઃખગર્જન વિના,
 દુઃખનો એજ છે ભેદ પૂરો :
 વીજનાં દહન ને ધાય ધનગર્જનો,
 ને સભર વરસનો મેઘ શૂરો.

માનવીજીવનને રોજ વિદ્મસાવવા
 પ્રકૃતિની શક્તિ એ મથન કરતી :
 દેહમાં દેહનાં મથન વેદન કરે,
 હૃદયમાં હૃદયનો ભાર ભરતી ;
 જીવનનો કંઠ છે જીવન બહુલાવવા,
 કંઠ વિણ જીવનની ન્હોય મૂર્તિ :
 દુઃખદર્શન પછી ધાય સર્જન સદા :
 દુઃખ છે શક્તિની પરમ મૂર્તિ !

૧૨૨

પ્રકૃતિની શક્તિ આ સર્વને તોડતી,
 જાગતા શક્તિના ધ્રા નમેરા;
 પાપ કે દુઃખ કેટલો, ભૂય કે અધમ કેટલો,
 સર્વ ઉપાત એ શક્તિકેરા;
 તોડતી ને ફરી જોડવાને બધું.
 પીડતી અંત્ય આનંદ દેવા:
 શ્રયને વ્યક્ત કરવા જતું ભૂય સૌ,
 શક્તિના એ અમરાર દેવા !

સત્ અસત્ દ્વિતો શુદ્ધિ ને શક્તિનાં :
 સત્ બધું શુદ્ધિનું તેજ ધારે;
 શુદ્ધિ ને સત્ શું વીટી સૌ સૃષ્ટિને,
 ત્યાં અસત્ શક્તિનું કાર્ય સારે;
 એજ છે શક્તિ માયા, તમસ્ ને અસત્,
 અદૃશિમન્ એજ જરૂરોક્ત કેરા;
 એજ સંતાન છે પ્રિયત મૂસાતણા,
 એજ આ વિશ્વનો રંગ ઘેરા !

૧૨૩

દૃષ્ટિ સામે થતા કેંકે ઉત્પાત આ
 જોઈને માનવી ધૈર્ય ખોતો ;
 ઘડીકે આ પ્રકૃતિમાં તુમુલ્યુદ્ધો થતાં,
 કંપતો સભય તે સર્વ જોતો ;
 પ્રકૃતિનાં કેંકે પરિણામ નિર્દય દિસે,
 જોતજોતાં મરે જન હજારો ;
 પ્રકૃતિની કૂરતા જોઈ વિસ્મય થતો
 માનવી એમ ક્રૂર જિયારો.

ધરતીકંપો થઈ નગર કો તૂટતાં,
 તો નવી ભૂમિલીલા રચાતી ;
 થાય તોફાન ને વ્હાણ કો ફૂંચતાં,
 તો હવા પૃથ્વીની શુદ્ધ થાતી ;
 શુદ્ધ ને મરકીમાં પ્રાણ લાખો પડે,
 ને જને પૃથ્વી સમતોલ પાછી ;
 લાભ કે ખોટમાં જીવન બેઠું જતું :
 શું જુઓ માનવીદૃષ્ટિ આછી ?

પ્રકૃતિની શક્તિનાં સર્વ સ્પષ્ટોક્તરણ
 વિશ્વ પરિવર્તનોથી ચલાવે ;
 ધરતીકંપો, મહાવૃદ્ધિ, વંદોળિયા,
 પૃથ્વીમાં શુદ્ધિ પાછી સ્થપાવે ;
 બળું બળું થાય . આકાશ ખુબ તાપથી,
 કંકે સૂકાય ખડકાય ખાકે ;
 એજ તાપે અમીવૃદ્ધિ વરસે બધે,
 એજ તાપે સભર પાક પાકે.

તો ધંધી દુઃખ સતાપ ને ક્લેશ શું,
 ને બધા વેદનાના પુકારે ?
 તો ધંધી શોક નિઃશ્વાસ ને આંસુ શું,
 ન્યાય અન્યાયના શા વિચારે ?
 આ બધી વેદના, આ ખુરાઈ બધી,
 ઐયસીડીતણી છેજ પગથી :
 એજ પગથી ઉપરથી જવું સર્વને,
 તો જવું કેમ ના વીર હગથી ?

૧૨૫

સર્વ આ પ્રકૃતિ છે મહાકળા જેવી છે,
 વિરલ અદ્ભુત દિસે દર્શ એનું;
 પરમ પ્રભુની જહીં સિદ્ધ અંગુલિ ફરે,
 ત્યાં ઊઠે પૂર્ણ મહાગાન તેનું:
 પૂર્ણ સંવાદ એ મહાકળામાં વસે,
 છે કળાવંત તે પૂર્ણ જાણે;
 માનવીનું શ્રવણ અલ્પ અધુરું રહ્યું,
 કેમ સંવાદ એ સિદ્ધ માણે !

જે દિસે ભિન્નસ્વરતા વિસંવાદ અહીં,
 તે હશે ગાનસૂરો અગ્નિજ્વાળા;
 સર્વ સંવાદસૂરો મહાવિશ્વના
 માનવીએ હજી ના પિછાડ્યા;
 ભિન્નભાવો, વિસંવાદ ને દુઃખ આ
 જે દિસે જગતમાં ઠામઠામે.
 તે અથા વિશ્વસંવાદના સૂર થઈ
 વિશ્વના શ્રેયનો ઠાઠ જામે !

કે મહાશિશ્યી કેરા કુળાબવન શું
 ભવ્ય આ વિશ્વનું ભવન - ભાસે ;
 કંઈ ઘડાઈ ઘડાતી આદીનાદી પડી
 આ કુળામૃતિઓ આસપાસે :
 વિશ્વચેતન્ય પ્રભુ આ રહ્યા છે ઘડી
 મૃતિઓ સર્વ અદ્ભુત કુળાથી ;
 રૂપ નેવાં તરી કલ્પનામાં રહ્યાં,
 રૂપ નેવાં કોઢે મૃત્તિમાંથી.

આપણી મૃત્તિઓ છે ઘડાઈ રહી,
 કોણ જાણે થશે કેવી અંતે ?
 નેતું પ્રભુકલ્પનામાં હશે રૂપ એ,
 તેતું તે આ ઘડ્યા જાય ખતે ;
 છીણી એની સતત કોતરી આ રહી,
 ઉપર પળપળ પડી રહી હથોડી :
 શિશ્યીએ ધાર્યું તે રૂપ ત્યાં આખરે
 નિઃશ્વરે અર્થ સૌ અંશ તોડી !

૧૨૭

સર્વ આ આપણાં જીવનની જગતમાં
 મૂર્તિઓ જે રહી છે ઘડાતી,
 આણુદીડી કે હથોડી અને છીણીથી
 તે રહી પળપળે કોતરાતી ;
 આપણા જીવનની એજ છે વેદના,
 એજ સંતાપ છે દુઃખધેરા ;
 પળપળે તૂટતું જાય કંઈ જીવનથી,
 ને ઊઠે ઘાટ અભિનવ અતેરા !

એ મહાશિલ્પી ને એ મહાકવિતણી
 પરમ સર્જનકળા છેજ એવી :
 વ્યથા સૌ અંશ તોડી છણી નાખીને
 મૂર્તિ કલ્પિત કરે સિદ્ધ તેવી !
 તો પછી જીવનથી જે છણાઈ જતું,
 તે થકી શોક શા કાજ કરવો ?
 વસ્તુ કે વ્યક્તિનો અર્થ નવ કંઈ રહ્યો,
 તે જતાં ઉપડશે ઘાટ ગરવો !

૧૨૮

ઘાટ આ જે ઘડશે જીવન આખરે,
 તેની થઈ પ્રથમથી રૂપરેખા;
 જીવન પૂરું ઘડાઈ રહે તે પછી
 દે તહીં જીવન નિજ પૂર્ણ દેખા;
 તો અધીરા થવું કેમ ગભરાઈને
 વ્યર્થ ભયથી હૃદય ગુંગળાવી ?
 લઘુ જીવનનો રહ્યો કંઈક આનંદ તે
 આજ શા કાળ દેવો ગુમાવી ?

પાનખરમાં ખરે વૃક્ષથી પત્ર સૌ,
 ને બને વૃક્ષ ત્યાં હાડકીકું;
 પાણુ રહે તેજ જેણે નવાંકુરથકી
 તે ફરી જૂલતું ત્યાં ન દીકું;
 જે જાણાયું, ગયું, તે નકામું બધું;
 જે રહ્યું તે નવું તેજ ધારે :
 સર્વ સૂકું ખરી બાય આ જીવનથી,
 નવલલીલા થવા જીવનક્યારે !

૧૨૯

છે જ્યાં દુઃખ ખાતાં હૃદય કોતરી,
 છે જ્યાં વેદના દેહ પિસતી;
 છે જ્યાં કટ સંસારને વીંટળાં,
 છે જ્યાં વ્યાધિ આરોગ્ય છિસતી;
 છે વ્યથા આવી અણુધારી ધા મારતી,
 છે જ્યાં ક્ષેશ ઉરમ્હોર ચૂરતા;
 જીવન આ જીવ કચડાતું લાખો રૂપે,
 તોય નહીં જીવનની જીવ સુરતા.

દુઃખ જ્યમ જ્યમ દિસે જીવનમાં વાધતું,
 જીવન ત્યમ ત્યમ દિસે અધિક મોંઘું;
 જીવનઆસ્વાદ પણ હોય બહુ છાછરે,
 જીવનનું મૃત્યુ જ્યાં હોય મોંઘું;
 જગતમાં જીવન જે મધુરમાં મધુર છે,
 તે અધિક દુઃખમાં રહે દળાતું;
 મિષ્ટમાં મિષ્ટ ફળ વૃક્ષ પર હોય તે
 કીટ તે પક્ષીનો ભક્ષ થાતું!

અંડ પાંચમે

ધર્મવાદનું ધુમ્મસ

વિધનું બહાણ પૃથ્વીકિનારે રહી
 માત્ર કુંદ કુંદ ખાલી કરે ત્યાં;
 દિવસ ને રાત શી તેજ અંધારની
 ટોપલીઓ ગડે ઉતરે ત્યાં;
 આવતા ને જતા માનવીને મળે
 તેજ અંધારનાં એમ ચટકાં :
 માનવીઆંખ અંગત એ એકથી,
 જ્ઞેય એ એકિનાં સતત ચટકાં !

તેજ અંધારની રજ ઉડે પૃથ્વીમાં.
 માનવી ત્યાં કશું એક જાંખે ?
 નહીંજ અંધાર તારાકણી વિણ દિસે.
 નહીંજ જો તેજ અંધાર પાખે ;
 શુદ્ધ અંધારમાં અંધ છે માનવી,
 શુદ્ધ તેજેય તે થાય અંધો :
 સ્વર્ગગંગા સમું આણું ને ઊજળું
 તેજ આ મોલ્ય સંસાર સંધા !

સ્વાત્મપ્રેમે બધી જગતલીલા દિસે,
 સ્વાત્મપ્રેમે બધો રસ હવનમાં;
 સર્વ આ તારે ને મારે ઉપજ્યું જગે,
 તે પડ્યું સ્વાત્મપ્રેમે મથનમાં;
 હું ચક્રું સર્વથી, હું વધું સર્વથી:
 એજ નૃણા સકળ હૃદયકેરી;
 મારે નરજું બધું સમજવા માનવી
 સ્વાત્મપ્રેમે ભરે નિજ ક્યેરી.

હું અને તું બધા સતત લડતા રહે,
 ઘડીકે લાગે જગત સ્વાત્મ માટે;
 મારે-તારે થતું, જગત બહેતું જતું—
 ને બધા આવી રહે મૃત્યુઘાટે;
 હું અને તું ન રહે, મૃત્યુમાં સૌ વહે,
 ને પછી બેઠ બદલાઈ જશે:
 સ્વાત્મપ્રેમે રહે પ્રેમ કેનો નહીં,
 હું અને તું પછી શું ગણાશે ?

માનવી ઝેરને જોઈ જ્યાં ત્યાં રહેલો,
 ઝેરથી જગત લાગે ભરેલું;
 સૂર્ય ને ચંદ્રના ઝાઘાં જોતો ફરે,
 પૃથ્વી ને સિંધુનું જોય મેલું;
 ઝેરની આંખને ઝેર ઝરતું દિસે,
 અમૃતની આંખને અમૃત ભાસે :
 રજનીમાં અમૃત વેરાયું તારા સમું,
 જોય અંધાર ને નિત્ય ત્રાસે.

તેજ અંધારનું વિશ્વપટ છે ગન્યું,
 અમૃત ને ઝેર પણ હોય તેમાં;
 નીર ને ક્ષીર જૂદાં કરી દેખતી
 દંસતી દૃષ્ટિ છે સિદ્ધ એમાં;
 અમૃત ને તેજની સતત ધારા વહે,
 તોય નવ આંખ તે નવ નિહાળે:
 ચંદ્ર રહે સુધા સ્નેહની, તોય આ
 રાત્રિ તો ઘાસ પર આંસુ ઢાળે!

જેહ નરસું દિસે સ્પષ્ટ આ દૃષ્ટિએ,
 તે ન નરસું હશે કાંઈ મળે;
 જગતના શ્રેય કાજે હશે પીડતું
 ખાસ નરસું અધું દુઃખશૂળે;
 કારી કરવત સમી ધારનાં પાન ને
 તીવ્ર કાંટા ઉગે પ્રથમ છોડે,
 પણ પછી પુષ્પ ગુલાબ કેવું ઉગે
 ચૂંટવા તે અધું જગત દોડે!

શું થયું અજાણિયાં ને કીડા કુંઈ મરે,
 ને ઉગે પાક જગ કાજ ક્ષેત્રે?
 શું થયું આંસુધારા વહે બેવડી,
 ને નવી જ્યોતિ ઝળકાય નેત્રે?
 શું થયું છાપરાં કો ઉડે ને પડે,
 ને નવાં સાં કળાભવન કોડે?
 માનવી વેંતબર જોઈ સામે રહે—
 જગતને અક્ષવા જગત લૂટે!

૧૩૪

સાંઠે કે નરમું નથી એક આ જગતમાં,
 યુગયુગે નવનવાં નામ ધરતાં;
 દેશ ને કાળ સાથે રહે બદલાતાં,
 જાત ને ભાતની સાથે ફરતાં;
 એક કાળે ગણાતું જગે સાંઠે, તે
 થાય નરમું વળી અન્ય કાળે;
 માનવીની બધી સગવડો સાધતું
 સાંઠે કે નરમું ઉચ્ચત્ર ઢાળે.

જે મને પીડતું, જે મને ભીડતું,
 તે મને સર્વ નરમુંજ લાગે;
 જે મને રીઝવતું, ભાવથી ભીંજવતું,
 તેજ સાંઠે ગણું હૃદયરાગે;
 એકતુ સાંઠે તે નરમું છે અન્યતુ,
 ગુંચ એ ગુંચવતી પ્રકૃતિ સંધી:
 રાતને નહીંજ ચ્હાતું રતાંધણુંજ કો,
 દિવસમાં ધ્રુવડની આંખ અંધી!

૧૩૩

જેહ નરસું દિશે સ્પષ્ટ આ દૃષ્ટિએ.
 તે ન નરસું હશે કંઈ મૂળે;
 જગતના શ્રેય કાળે હશે પીડતું
 ખાસ નરસું અધું દુઃખશૂળે;
 કારી કરવત સમી ધારનાં પાન ને
 તીવ્ર કાંટા ઉગે પ્રથમ છોડે,
 પશુ પછી પુખ્ત ગુલામ કેવું ઉગે
 ચૂંટેવા તે અધું જગત દોડે!

શું થયું અળશિયાં ને કીડા કંઈ મરે,
 ને ઉગે પાક જગ કાજ ક્ષેત્રે?
 શું થયું આંસુધારા વહે બેવડી,
 ને નવી જ્યોતિ ઝળકાય નેત્રે?
 શું થયું છાપરાં કા ઉડે ને પડે,
 ને નવાં ત્યાં કળાભવન ઊઠે?
 માનવી વેંતભર જોઈ સામે રહે—
 જગતને અક્ષવા જગત લૂટે!

સાંઠે છે નરસું નથી એકે આ જગતમાં,
 યુગયુગે નવનવાં નામ ધરતાં;
 દેશ ને કાળ સાથે રહે અદ્વિતા,
 જાત ને ભાતની સાથે દરતાં;
 એકે કાળે ગણાતું જગે સાંઠે, તે
 થાય નરસું વળી અન્ય કાળે;
 માનવીની અધી સગવડો સાંધતું
 સાંઠે છે નરસું ઉચ્ચત્ર કાળે.

જે મને ખીડતું, જે મને બીડતું,
 તે મને સર્વ નરસુંજ લાગે;
 જે મને રીઝવતું, ભાવથી ભીંજવતું,
 તેજ સાંઠે ગણું હૃદયસાગે;
 એકનું સાંઠે તે નરસું છે અન્યનું,
 ગુંચ એ ગુંચવતી પ્રકૃતિ સંધી:
 રાતને નહીંજ ચ્છાતું રતાંધણુંજ છે,
 દિવસમાં ધ્રુવડતી આંખ અધી!

૧૩૫

ક્યાં સુધી સાંઠે કહેવાય આ જીવનમાં,
 તે ઘણે નરસું એ જાણુ હામે ?
 કઈ પજે દિવસ આ દોડી અટકે નભે,
 કઈ પજે રાત્રિ આરંભ પામે ?
 જાય એકેકની એમ ભળતી રહે,
 જીવનસંધ્યા રહે ત્યાં ગુંચાતી ;
 સાંઠે તે નરસું કરતો રહે માનવી—
 જીવનસંધ્યા તહીં સુખ ધાતી !
 દિવસ ને રાત વચ્ચે રહું હામ, ને
 દિવસ ને રાત વચ્ચે પગડતું ;
 જીવન એવું મળ્યું માનવીને અહીં,
 પગડ સંધ્યા સતું રહી મગડતું ;
 જીવનને જે મળ્યું પરમ ચેતન જગે,
 તેજ વિસ્તારી તે શું ન જુડશે ?
 જે દિવસમાંથી સંધ્યા સરી આવી, તે
 દિવસના રંગ હર ધારી દિશે !

વિધિ કહો, ભાગ્ય કહો, કર્મ કે નસીબ કહો—

માનવીએજ એ ભૂત ગરજ્યું :

કાર્યનું કોઈ કારણ કશું ના દીઠું,

ધન વગર કેમ આ ગગન ગરજ્યું !

ગગતશિર આખરે ભાગ્ય એ સ્થાપિયું,

ને હવે ગગનને ભાગ્ય લૂટે :

માનવી આપડો ભાગ્ય સંભારેતો

ભાગ્ય નહીં તદ્દપિ નિજ ભાસ કૂટે !

માનવીએ હશે કહીકે પોતે લખ્યું,

કે લખ્યું કોઈએ કંઈ લખાવ્યું ?

નહીં હતો દિવસમાં તારસો એક, તો

રાત્રિમાં ક્યાંથી એ જૂથ આવ્યું ?

હવનના નિયમમાં હવન બહેતુ જતું,

માનવી પૂર્ણ ક્યારે પ્રમાણે ?

કલમ આ અંધ પોતેજ લખતી ગયું,

તોય ના હાથ કે અર્થ જાણે !

કર્મથી જો મને જન્મ આ છે મળ્યો,
 તો ભલા જન્મને હું કંઈ શું ?
 આ બધા દોષનો ક્યમ હું માલિક થયો ?
 કર્મ કે હું કંઈ ? કહો ખરું શું ?
 કર્મથી જો મને જન્મ સાથે મળ્યાં
 આ બધી લક્ષ્મી ને જ્ઞાન માંડે,
 તો બધા શે મને વ્યર્થ પૂછ રહ્યા ?
 છે ન માંડે જ એ સર્વ સાંડે.

કર્મ આ જન્મ દહને મને દોષનું
 સ્વર્ગ કે નરકમાં જો ધકેલે,
 તોય એ કર્મ મારીજ સાથે વસે,
 હું કંઈ ત્યાં કશું કર અકેલે ?—
 માનવી એમ આ ભૂત ઉપજાવીને
 ભૂતથી કેમ બંધાય વહાઈ ?
 માનવીઆત્મ છે તેજનો પુત્ર તો
 જાય શું વ્યર્થ આ શી લડાઈ ?

જાતિનાં અંધનો, જ્ઞાતિનાં અંધનો,
 અંધનો કેંકે વળી ધર્મકેરાંઃ
 માનવી એમ બધાઈ નિજ અંધને
 સરજતો દુઃખ પોતે નમેરાં ;
 છે નિયમ સર્વની પ્રગતિ માટે જગે,
 નહીંજ તે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હરવા ;
 હોડીમાં, એસવું તીર સામે જવા,
 નહીંજ અન્યોન્યને જકડી ધરવા !

જ્ઞાતિઓ, જાતિઓ, ને સમાજો બધી,
 તેમ આ ધર્મના સર્વ પંથો,
 માનવીએ બધું ને સુખાર્થે રચ્યું,
 તેજ તેને ભરે દૈત્ય દંતો !
 સર્વ એ હોડી હો માનવીપ્રગતિની !
 સર્વની સફર છે એક તીરેઃ
 કેમ તીરે કદી હોડી એ લઈ જશે,
 ને પડે સર્વ બંધાઈ નીરે ?

આ બધી ધર્મની શી કચાકચી થતી,
 આ બધા ધર્મના શા જામેડા ?
 માનવું હોય તે સર્વ માનો ભણે,
 પણ કશા જગત પર જુલમવેડા ?
 એજ છે જગત ને એજ છે માનવી,
 એજ લોહી વહે સર્વ રંગમાં ;
 સર્વની જ્યોતિ છે સર્વને કાળ, ત્યાં
 ધર્મજગડા કશા વ્યર્થ જગમાં ?

બુદ્ધિ ને હૃદયને જેવી બારી મળી,
 પામશે તેવી તે વિશ્વજ્યોતિ :
 સર્વ છીપે ન સરખાંજ મોતી મળે,
 કે ન છીપે છીપે હોય મોતી ;
 માનવું હોય તે સર્વ માનો ભણે,
 કે પછી સિંધુમાં સર્વ વામે :
 જગતમાં દુઃખ ને જુલમ શું છે કમી,
 કે વધારો બીજાં ધર્મનામે ?

૧૪૦

આ અથા ધર્મના મર્મ જુદા દિસે,
 આ અથા ધર્મની વાન જુદી;
 સર્વ નિજ ધર્મની ગળામાં જડેડવા
 અન્યતે ગદય નિજ સ્થાન ફેદો;
 ધર્મની ગળાના કેડે જુદા જુદા
 માનવીએ ધર્યા હાથ છેડા,
 એકતે ખેંચતાં અન્ય ખેંચાય, તે
 થાય ભાં ધર્મનામે બળેડા.

છે પિતા એક પરમેશ જે સર્વનો,
 તે પિતા એમ ચુંથાય જગમાં;
 જે પિતા સ્નેહનો પરમ બંડાર છે,
 તે પિતા તો રહે પ્રેતજગમાં!
 દિવસના કીડતે રાત્રિની ગમ નહીં,
 તોય રહે લડીવડી રાત્રિ કાળે;
 માનવી ધર્મનામે અધર્મો કરે,
 કે રીકે ઇશ પ્રજા નિમાળે!

૧૪૧

ખ્રિસ્તીઓ કહે, અમારો ગ્રંથો ધર્મ, તો

સ્વર્ગનાં દ્વાર સૌ થાય ખુલાં ;

વચન દીધું અમારાજ પયગંબરે,—

શું બકે વ્યર્થ આ કાજ મુલાં ?

વચન જે દીધું ઇશુએ ન ભૂલો તમે,

પાપ સૌ માફ કરશે તમારાં ;

ચાર સ્ત્રીઓ કરી બાંગ મારો ભલે,

ઇસુ વિના સ્વર્ગ સૌનાં દુગારાં !

મુસ્લિમો કહે, ખુદ છે તમારો કયો ?

ભૂત કે બાપ કે ખ્રિસ્ત બેટો ?

સ્વર્ગવ્યાપારના ભાગિયા ત્રણ કીધા,

ભાગિયો કોણ ત્યાં પ્રથમ ભેટો ?

એકે અક્ષા અમારો બહિસ્તે વસે,

એકે અક્ષાતણા સર્વ બંદા ;

મુસ્લિમો જઈ બહિસ્તે દુરી પામશે :

કાફિરો શું કરે મોક્ષકંદ !

૧૪૨

પાદરીઓ કહે, હિંદુઓ સૌ તમે
 નહીં ગણો સ્વર્ગનો એક સ્વામી ;
 કેહ દેવોતણાં પૂતળાં આ કરી
 પથ્થરે વેડ માંડી નકામી !
 પદપદે, દમદમે, લાખ છવો હણો,
 ને આહિંસાતણી ડિંગ મારો :
 હો ભલા, પણ સ્વીકારો ન અમ સ્વામી તો
 નરકમાં કાર થાશે તમારો !

હિંદુઓ કહે, મુણો ખ્રિસ્તિ ઇસ્લામીઓ !
 આ તમારાં અધાં સ્વર્ગ પાપી ;
 છવતા છવ મારો તમે પળપળે,
 ભક્ષતા મુવર ને ગાય કાપી :
 ઝીઝરી દિલમુશી આ તમારી મુણી
 મૂઢ અમ લિંટ પણ ચાલ્ય હસવા :
 શ્વાનના શોખિનો સર્વ જાણે તમે
 શ્વાનરૂપ નરકમાં નિલ્ય ભસવા !

પ્રાણીઓ, પાદરીઓ અને કાણીઓ

સર્વ નિજ શાસ્ત્રને શ્રેષ્ઠ ધાપે :

બસ અમારોજ આ ધર્મ તો છે ખરો,

એમ કહી સ્વર્ગની લાંચ આપે !

સૌ વિધર્મા જશે નરકના કુંડમાં,

નરકની આગમાં ત્યાં ભુજશે :

સ્વર્ગની લાંચ ને નરકના ભયથી

માનવી શું ખરે ધર્મા યાશે ?

સ્વર્ગ ને નરક તો જે હશે તે ખરાં,

બુધ કો સ્વપ્નનાં ચિત્ર અધુરાં ;

સ્વપ્ન જે એકતું હોય મધુરં ઉરે,

તેજ શું સર્વનાં સ્વપ્ન મધુરાં ?

સ્વર્ગમાં શું જશે પાપ લાખો કરી ?

નરકમાં શું પડે પુણ્ય કીધે ?

સ્વર્ગ કે નરક કો મોકલી શું શક્યો

કોઈ પણ ધર્મની ચિઠ્ઠી દીધે ?

૧૪૪

સ્વર્ગ ને શું હશે, નરક ને શું હશે ?
 શું હશે જીવન પરલોકકેદ ?
 માનવી રોજ એ સ્વપ્ન સેવી રહ્યો,
 વિશ્વનું ગુલ્મ કંઈ એ અનેદં ;
 સાધુસંતોતણાં વચન કંઈ સાંભળે,
 ને સુણે દેવવાર્તા ઉભજે ;
 આશ ને ભય વિશે કર્મ કંઈ કંઈ કરી
 જીવન એ સ્વપ્નરંગેજ રંગે.

સ્વપ્નનાં સ્વર્ગ ને નરક હો તે રહ્યો !
 માનવી નહીં કદી જોય આંખે :
 સિંદુમાં મચ્છ ને પક્ષી આકાશમાં,
 તેમ શું સ્વપ્નભૂમિમાંય આંખે ?
 સ્વર્ગ ને નરક તો પૃથ્વીમાંહીંજ દિસે :
 વસ્તુને જોવી કે જોવી છાયા ?
 સાદું નરસું જીવન જગત જે જોગવે,
 સ્વર્ગ ને નરકના તેજ પાયા !

૧૪૫

મૃત્યુ તો સર્વને માટ આખર રહું,
 તદપિ આ હૃદયને વસમું લાગે ;
 આપણું આશ વિશ્વાસ ને સ્નેહ સૌ
 સતત વહેવાજ પરજીવન માગે ;
 તોય પરજીવનની ભૂમિ એ ભયભરી
 માનવીએ રચી છેજ પોતે ;
 નરક ને નરકના અગ્નિ ને દેવમાં
 જીવતાં જીવનનું નરક જોતે !

છે હજી જીવનનાં દુઃખ શું ન્યૂન કે
 એમ મોટાં કરી ત્યાં બનાવે !
 જીવનનો શુદ્ધ આનંદ જો આજનો,
 તે વૃથા ભય ધરીને ચુંથાવે ;
 સેંકડો તીવ્ર કાંટાની વચ્ચે હાગી
 જીવનનાં ફૂલ એ ચાર ખીસે ;
 કેમ સૌંદર્ય, સૌરભ વિરલ તેહનાં
 માનવી અહીંજ નહીં પારખી શે ?

૧૪૬

પાપ બીબી હવાંએ કીધાં હંઈ દશે,
 ભોગવે માનવીજન તેથી,
 સર્વ આદમઆવાતણ વંશજે
 પામના પાપદળ એ બધેથી;
 યુગયુગેથી મરે સર્વ પીડાયથી,
 તે પડી નરકમાં વાસ પામે;
 આદમે ને હવાંએ કીધાં પાપ, ને
 માનવે કરવું ના કોઈ કામે !

કેમ અન્યાય આરોપવો નાથને,
 જે દયામિત્રુ ન્યાયી સત્તનો ?
 એકને પાપ જો માનવી સૌ મરે,
 તો રહે જગતમાં ન્યાય ક્યાનો ?
 જ્ઞાનદળ ખાય તે નરકમાં જાય, તો
 નૃર્ષ તે સ્વર્ગથી નરક સાહે;
 આદમે ને હવાંએ કીધાં પાપ, તો
 માનવી પામિયો જ્ઞાન ન્યાહં !

૧૪૭

જ્ઞાનકળ આદમે ચાખતાં તેહને
 મૃકિયો સ્વર્ગથી બહાર દેવે,
 જીવનકલિસુરી ને જીવનકવિતા બધી
 જન્ય સુકાઈ સિદ્ધાંત એવે;
 પાપનું બીજ જે સ્વર્ગમાલી ઉગ્યું,
 તો પછી સ્વર્ગની શુદ્ધિ ક્યાંથી ?
 પ્રભુતાળી શ્રેષ્ઠકૃતિ માનવીને અરે
 સર્પઆધાર ફેંટીજ શાથી ?

મળ એ પાપનું વૃક્ષ વિસ્તારતાં
 જગતની જગોતિ જીવરાય સધળે;
 સર્વ આનંદલાલી પડે અંખી, ને
 પાપ પથરાય પ્રત્યેક ડગલે;
 સ્વર્ગથી પાપ આરોપ જે પામિયો
 માનવી તે, નહીં પાપ ભૂલે:
 અગ્નિથી ઉપજીને અગ્નિને ભારતી
 રાખ તે નહીંજ ઉપજીવી ચૂલે !

૧૪૮

આ તમારા બધા દેવ શું આપશે,
 જેની પૂજા કરી રોજ માગો ?
 જે રહ્યા છેજ બંધાર્થ એ નિયમથી,
 તે ન દેહી શકે એક ધાગો :
 પુષ્પ ને પત્ર ને દીપ ને ધૂપથી
 ભોગ કંઈ દેવને કાજ મૂકો,
 ને પછી અણુદીક્ષા દેવ બોલાવવા
 ઘંટ મારે કિંવા શંખ ફૂંકો !

દેવ શું હીનચારિત્ર્ય એવા હશે,
 કે પરમ દેવનો નિયમ તોડે ?
 શું હશે લાંચિયા ચાંચિયા દેવ કે
 એકને લૂંટી રહે અન્ય જોડે ?
 માનવી છળ કરી જગતને છેતરે,
 છેતરે દેવને ભોગ ધરતો ;
 માનવી આપરે આત્મ નિજ છેતરી
 અધિક સંતાપમાં રહે ઉતરતો !

૧૪૯

આ તમારા દિરસ્તા અને દેવ હો,
 ઉચ્ચ એ ભાવના હો તમારી,
 માનવીથી અધિક શક્તિ ને ગુણભર્યા
 એ અથવા આત્મની હસ્તી ધારી;—
 હોય તોપણ કશી સામ્ય ડોની મળી?
 હોય તોપણ મળ્યું કોણ જાતે?
 હોય તોપણ વસે ગુમ ને દૂર સૌ,
 કે વસે બાળકોકેરી વાતે !

આ તમારા દિરસ્તા અને દેવ સૌ
 માનવીકલ્પનાના સિતારા.
 જીવનનાં સતત જળતાં રણે દીસતા
 આંખને દારતા દૂર ક્યારા;
 માનવીહૃદયની મૂર્તિઓ એ અધી
 માનવીને કશું ચાલ્યું આપે ?
 દેવ જો આપીને દુઃખ સૌ કાપી દે,
 તો નહીં માનવી રહે વિકાપે.

આ તમારા દ્વિસ્તા અને દેવના
 દિવ્યગુણ માનવીને નિમંત્રે;
 માનવી દિવ્યગુણ સાંધવા એ બધા
 શે ન પોતે મથે જગતતંત્રે ?
 જોઈ જોઈ લીલા સૌ લીલાં વૃક્ષની
 સૂર્ય ને કીટ કંઈ થાય લીલા;
 દિવ્યગુણ ધારી કુરુપ નિજ પામશે
 માનવી તેમ થઈને મનીલા !

નીલ આંકશ આ દેખતાં દેખતાં
 સિંધુજળ પણ બને નીલવાહુ ;
 સૂર્યની શુદ્ધ કરજ્યોતિને ઝીલતાં
 થાય સોનેરી શું કમલપાહુ !
 દેવના દિવ્યગુણ કલ્પનામાં વસ્યા,
 તે ન ક્યમ માનવી ઉર ઉતારે ?
 આ તમારા દ્વિસ્તા અને દેવ સૌ
 જોલશે માનવી સાથ તારે !

૧૫૧

આજ ધર્માધિકારી ન ધર્મે રહે.

તોય કહે છે અન્યાં દોષ પાપી :

આજ વિતાની રહે તત્ત્વશોધે મધ્યો.

નવીં શકે આત્મની શક્તિ માર્પી :

આજ કદિ દેવયુગ કલ્પનાના રમે.

પશુ કુરે - દેવતાં દત્ત આલે :

માનવીઆંખ આકાશને ત્રીધતી.

પશુ ભરે હૃદય અંધારે બ્લાલે.

છે ભયું ધૂળમાં લોટવું. રાગવું.

ને જરા આંખમાં તેજ ભરવું :

છે ભયું મોજમાં દૈત્ય શું નાયવું.

ને જરા દેવની સાથ કરવું :

પૃથ્વીની માટી ને સ્વર્ગનાં જળથકી

માનવીનું હવન રહે ધણવું :

છેજ તેરો રહે અધમ કે પચટશે—

ભાવિ એ કાળકદરે છુપાવું.

૧૫૨

માનવી સ્વર્ગને દેખનામાં થડી
 લાવી તે મૂકેના પૃથ્વીપાટે ;
 સાદું કે નરમું સૌ એમ આગ્રહનાં
 નય થતો યથું આપ વાટે ;
 જે રત્નું હૃદયમાં, હૃદયનાં સ્વપ્નમાં,
 તે રચાતું રહે આંખ સપ્તે :
 માનવી સ્વર્ગના નાથને પણ થડી
 નિજ મનો, સદગ મનોપ પામે !

માનવી તે છે ભક્તિ એ નાથની,
 પણ છે ભક્તિ પણ આપસ્વાયે ;
 હૈંદુ વર માગતો પાય તે લાગતો,—
 શું રત્નું કે ફરી તેજ પ્રાયે ?
 જે અદ્વય શક્તિની છે ગદનતા અમિત,
 તેડ ગજદોરીયા માપતો એ !

વિશ્વતા દંદશાએ યથે માનવી
 આપ નિજનીજ શેઠી આપતો એ :

લોક કેવોક ઇશ્વર હશે તેહની
 કંપના નિત્ય કંઈ કંઈ ચલાવે,
 જે રહ્યા રસ પૃથક માનવીજીવનમાં,
 તેની રસમૂર્તિ ઇશિની બનાવે :
 મનુજની ભાવના, મનુજની વાસના,
 સર્વનો થાય આરોપ તેમાં ;
 ઇશિ કે રાક્ષસી માનવી શું હશે,
 માનવીથી અધિક શક્તિ જેમાં ?
 માનવી રીઝતો, ખીજતો, મારતો,
 તેમ તેવોજ ઇશ્વર બન્યો એ :
 માત્ર તેવોજ નહીં : પણ અધિક બળભર્યો,
 ને અધિક ધાતકી પણ ગણ્યો એ !
 થાય શૃંગારી, રણવીર કે કરુણ એ,
 થાય ક્રોધી, ભયાનક કદાપી ;
 માનવી મૂર્તિ નિજ અધિક ફૂલાવીને
 ઇશિની મૂર્તિ દે જગત થાપી !

૧૫૪

માનવીએ ઈશા નિજ સમે હસે એ,

તે પડી થાપિયો જગતમાથે;

એને ને શાહુકરો જઈ મંદિરે

પૂજતા એહને એક સાથે;

એક માગે વિજય હસે એવા થયા.

એક નૈવેદ્ય સાથે ધરાવે:

સાંચિયો હસે કોને વરદ આપશે?

કોણુ વધુ સાંચે હસીને યતાવે?

અધમતા માનવીકેરી છે એટલી,

કે હરે અધમ આ હસે એવો?

એવી પાતાળમાં કાવતો માનવી

હસે તે હસીના કોહ દેવા!

ખાન, મિટાવ તે પ્રાણના બાગ સે,

જીવન ને વાસનાથી ખરેસો:

હસે એવો જગતનંદ શું ચકવતો?

કેમ કો થાય એ હસિવેસો?

૧૫૫

બાલ્યકાળે બધે 'બાઉ' દેખાઈને
 બાળને અંતરે બીક લાગે ;
 આ કીધું, તે કીધું, અહીં ગયું, ત્યાં ગયું,
 'બાઉ' ત્યાં દેખીને બાળ ભાગે ;
 બાળ મોટું થતાં બાળ સમજાય, તે
 જાય એ 'બાઉ'ની બીક ધીમે :
 ઉધડતાં બુદ્ધિ ત્યમ માનવીની, જશે
 માનવીનો રચ્યો ઇશિ સીમે !

ઇશિ એવો હશે કૂર ને ધાતકી,
 કે સદા માનવીને રીખાવે ?
 નહીંજ ભૂંડું કદી હોય કીધું જગે,
 તોય એ માનવીને રડાવે ?
 ઇશિ એવો ડરાવે ભલે જગતને,
 તદપિ એ ઇશિથી સર્વ નાસે ;
 માનવી ધૂજતો પૂજતો ઇશિ એ,
 પણ જશે સ્નેહથી કાણુ પાસે ?

૧૫૬

શુ ગુલામો બની એટલા હસના
 માનવી એમ એ હસે પૂરે;
 ખેસી ગુંદાય ઉપર કે ખડી ભાંચ પર
 હસે એ પૂજતાં સર્વ ધ્રુવે;
 હસેને રીઝવવા હસીની નુનિ કરે,
 ને ખુલામત કરે શીશ નાની:
 સ્નેહ આશ્રયનો પરમ બંડાર જે
 હસે તે શું કરાવે ગુલામી?

પરમ વિષ્ણુ ને બચનણા બાવ સી
 ઉપજતા એ ગુલામી વિપેથી;
 ઇવન વિષ્ણુરીને જગત વિષ્ણુનો,
 ક્ષેશ કરી દારનો મનુજ તેથી;
 માગતાં નહીં મળે, આશ કો નહીં દળે,
 હસે એ નહીં ચળે કોઈ રીતે:
 ઇવન જે હોય કરવા ગુલામી સદા,
 . તો ન કો ઇવવા ગ્રાહ પ્રીતે.

૧૫૭

આ બધા ધર્મવાદે વસે ધર્મ નહીં,
 ધર્મનું એક - છે મધ્યબિંદુ ;
 જેમ જેવાં ઝીણે સૂર્યકિરણો ઉરે,
 તેમ તેવો ધરે ઘાટ ઇન્દુ ;
 ધર્મ કે સત્ય કે ઇશ્વરેચ્છા કહો,
 વિશ્વનો નિયમ તો અચળ રહેતો :
 નહીં હજી ધર્મ પૂર્ણેન્દુ શો કો ઉગ્યો,
 પૃથ્વી પર પૂર્ણ તે સત્ય દેતો.

તો પછી કાફિરો યુતપરસ્તો કરા ?
 તો પછી મ્લેચ્છ ને યવન કેવા ?
 તો પછી નાસ્તિકો તેમ દુર્વદ શા ?
 કેમ કોને અધર્માજ કહેવા ?
 સત્યને સર્વ ઇચ્છે ખરી ધૂનથી,
 ધર્મને ભાવથી સર્વ માગે ;
 માનવીબંધુ હો સત્યપથી બધા,
 ને રહો સ્નેહી પૂર્ણેન્દુરાગે !.

૧૫૮

ધર્મે જૂદા જૂદા જગતમાં છે થયા,
 સર્વ જૂદી જૂદી વાત બોલે;
 કેમ ખોટા કહીએ કદી કોઈને,
 સર્વ એ સત્યનાં તોલ તોલે;
 સત્યના પંથના સૌ પ્રવાસી હિસે,
 સત્યને સર્વ જોતા દિગંતે;
 સર્વની આંખમાં જ્યોતિ તે અમુક્તી,
 પણ નહીં પૂર્ણ પડાય અંતે ।

સત્યના પંથના એ પ્રવાસી બધા
 પંથ કાપે સદા જોઈ સામે :
 દૃષ્ટિમર્યાદ તો જાય ખસતી સદા,
 કેમ સર્વાંગ તે સત્ય પામે ?
 સત્યમુખ દૃષ્ટિ છે સર્વની એમ ત્યાં,
 સર્વ એ સત્યનું રૂપ દોરે :
 વ્યર્થ આ ધર્મઝગડા કરે માનવી,
 સત્ય નહીં એક વૃક્ષેજ મ્હોરે !

૧૫૯

સત્યનો છે ઈગરો ન કો ધર્મને,
 તોય સૌ સત્ય નામે ઝંઘડતા;
 હું કહું તેજ સૌ છે ખરું, એમ કહી
 અન્યના સત્યની સાથ લડતા;
 ખ્રિસ્તિ, ઇસ્લામીઓ, જૈન ને હિંદુઓ,
 કેમ કોડો જનો હોય જૂઠા?
 સત્યનો ટોપલો શું મળ્યો એકને,
 દે ભરી સત્યના તેજ મૂઠા?

માનવી કંઈ નથી યંત્રનાં પૂતળાં,
 કે બધાં ચક્ર સરખાંજ ચાલે;
 સત્ય કો વસ્તુ એવી નથી પ્રાપ્ય કે
 માનવી સહજ નિજ હસ્ત ઝાલે;
 સત્યની ભાવના છે જગત અંતરે,
 કોઈ મર્યાદા તેની ન બાંધે;
 સત્ય આકાશ શું - છેજ દસદિશ રહ્યું,
 સત્ય તે એક દિશ કેમ લાધે?

૧૬૨

સત્ય ને જુઠ્ઠી જાળ પગપગ જગે
 માનવીશુદ્ધિમાં એ વગ્ગાતી ;
 પગપગે વાયગ આવના, ને જુઠ્ઠી
 જંગુતી જાળ જેવી દગ્ગાતી ;
 હાસતાં પાણીમાં જિંજ પર્વતનાથું
 ધ્રુજતું, ઊંધું, અવ્યક્ત સાગે ;
 નદીજ એ રૂપ હંઈ શુદ્ધ પર્વતનાથું ;
 વસ્તુને જોય તો ભેદ બાગે.

નીતિવ્યવહારનાં જગતનાં સૂત્ર સૌ
 જગતને જગતમાં જોડી ગામે,
 પણ મદાસલની ઝાંખી કરવા ન કયમ
 દૃષ્ટિ એ જગતની પાર નાંખે ?
 જાળનાં ઘાટ ને રૂપ હંઈ હંઈ ફરે,
 શુદ્ધિ એમાંજ શું જોતી મ્હોશે ?
 આત્મનાં તેજ વિષ્ણુ શુદ્ધિ આ પાંગળા
 કેમ એ જાળને તોડી જોશે ?

૧૧૧

સત્ય શું, જૂઠું શું. જીવન ને જગતમાં ?
 સર્વ પૂંછી રહ્યા પ્રશ્ન એવો :
 રાત ને દિવસની ફાડ એ પૃથ્વીમાં.
 તેમ એ યુગલનો સાર લેવો ;
 દિવસ પણ છે ખરો, શ્રેય પણ છે ખરું,
 રાત પણ છે ખરી, હૃદય તેવું :
 પણ પરમ સત્ય એ સર્વની પાર છે :
 કેમ સમજાય એ હોય કેવું ?

ધેંદું ધુમ્મસ પ્રભાતે પડે, તેહમાં
 સૂર્ય નિજ કિરણ પૂરી ઝગાવે ;
 તેજ અંધાર ગુંથાય એ ધુમ્મસે,
 પણ નહીં સૂર્ય તેમાં સમાવે ;
 એજ ધુમ્મસ સમાં નીતિવ્યવહારમાં
 સત્ય ને જૂઠું આ જગત દોમે ;
 જેવું ને જેટલું કિરણ રહે ધુમ્મસે,
 તેવું ને તેટલું સર્વ પેળે.

૧૬૨

સાધુસંતો અને ઋષિમુનિઓ બધા
 સત્યને શોધતા જગતમાંહી :
 સત્યનો નથીજ કો ઘાટ સ્થાપિત થયો,
 સત્ય કેવું દશે નેત્રું ક્યાંહી ?
 સત્યને શોધવા પીર પયગંબરો
 સૌ ગયા જીવનરસ દોળી નાખી ;
 ક્યાં દશે સત્ય એ એત્રું તે કોણ કહે ?
 ક્યાં થશે સત્યની સત્ય જાંખી ?

જ્યોતિરૂપે દીઠું કોઈએ સત્યને,
 કોઈએ શાંતિરૂપે નિહાળ્યું ;
 નેત્રું તે કોઈએ શુચિ પવિત્રાઈમાં,
 કોઈએ સ્નેહમાં સત્ય બાળ્યું ;
 માણ્યું આનંદરૂપે વળી કોઈએ,
 કોઈએ ગાળ્યું કર્તવ્યરૂપે :
 એક છે દિગ્ગણ પણ સમરંગે દિસે :
 સર્વ નિજ રંગની ધૂપ ધૂપે !

૧૧૩

સત્યને પામવા પંથ જૂદા જૂદા
 સર્વ પયગંબરો તો બતાવે ;
 ભિન્ન મત બધાં પડે સર્વ વેદોત્પા,
 દોણ ત્યાં રોગીજનને બચાવે ?
 જેમ જેવા થયા દેશ ને કાળમાં,
 તેમ તેવા પડ્યા પંથ સર્વે :
 સર્વ જન કાજ છે પંથ એકજ ખરો,
 કેમ કો કહી શકે એમ ગર્વે ?

મન્યને શ્વાસ લેવો જૂદી રીતથી,
 પક્ષીને ઊડવું જૂદી રીતે ;
 કીટને માટીમાં નર્ધ દટાવું ઊંડું :
 સર્વની પ્રકૃતિ છે જૂદી ચિત્તે ;
 ભિન્ન દેશે અને ભિન્ન કાળે થયા
 ધર્મના પંથ પણ ભિન્ન એવા ;
 સર્થ નહીં પણ ઉપાતેજ આછાં મળે,
 ધર્મને સત્યના અંશ તેવા !

૧૬૪

વર્ષ લાખો થયાં માનવી પૂછતો,

આપતો કોઈ ઉત્તર ન એને :

આપનારો ગ્રંથો છે હૃપાઈ સદા,

તો પછી પૂછવો પ્રશ્ન કેને ?

હૃદયધગકાર પળપળ ગહે વાગતા,

કોણ એ, કોણ એ, એમ પૂછે ;

વિશ્વનો મર્મ છે વિશ્વનો કોયડો :

માન્ત શું કહે અનંતત્વ શું છે ?

લાખ પ્રશ્નોનણો એક ઉત્તર હશે,

કે હશે કિતરે કો ન આરો ?

કે હશે વિશ્વની માનભાષા જૂદી,

તે કરે માનવી આ ક્ષારો ?

કંઈક કહેવાય નહીં તે સતત કોયડો,

ત્યાં પછી હોય શું કહેવું સૌને ?

સિંધુ આ બ્યોમને સતત પ્રશ્નો પૂછે,

બ્યોમ દે ઉત્તરો સતત માને !

ખંડ છઠ્ઠો

અનંતત્વની સાંકળી

૧૬૫

જગત માયા બધી, જગત કાયા બધી,
 ક્ષણિક છે માનવીકેરી કાયા ;
 મૃત્યુ અજ્ઞાનમાં સતત મોહી રહ્યા,
 જગત છોડી ગયા સર્વ કાલા ;
 સૂર્યકિરણો ગુંથે ધનુભવન ધુમ્મસે,
 ઝમકતું કેટલી વાર રહેશે ?
 હોય માયા કરી કાચી કાયાતણી ?
 કેમ રહે માનવી નિત્યકેશો ?—

સાધુજન સર્વને એમ ઓથે બધે,
 પણ સદગ માનવી કેમ ભૂલે ?
 એજ કાયા વિષે આત્મ આનંદ લે,
 એજ કાયા વિષે હૃદયન ઝૂલે ;
 રામ ને કૃષ્ણ, જરથોસ્ત ને ખ્રિસ્ત, સૌ
 જન્મ એમાંજ પાંતી ગવાયા :
 કેદખાનું દિવા આત્મકિરણો ફેલે,
 પરમ અદ્ભુત દિમે એજ કાયા !

૧૧૬

દેહના ધમં ને જીવનનાં કર્મ સો
 માનવીને રહ્યાં છેજ વળગી;
 માનવી દૂટવા તો ભણે ચાલ, પણ
 કેમ એ આપણ થાય અળગી?
 ઉછળતા મોજ ઉછળી રહ્યા ઉદ્ધિમાં,
 શીણ ને યુદ્ધયુદ્ધો ચળવળે ત્યાં,
 તોય એ ભરતી કે ઝોટ ભૂલે નહીં,
 છે સદા શાંત અંતર તળે ત્યાં.

દેહને રાખવા દેહને પોપવી,
 જીવનનું કાર્ય એ મુખ્ય લાગે;
 રોજ ને રોજ એ યોજ ઉપાડવો,
 તોય નહીં આપણ એક ભાગે;
 રોજના અમતણું રોજ વેતન મળે,
 વેઠ એ છેજ દિનરાતકેરી:
 માનવીનું મળે મૂલ્ય અંતિમ કશું?
 એજ સમસ્યા જોડે વિશ્વવેરી!

૧૬૭

ખાવું ને પીવું ને મોજ સૌ માણવી,
 વ્યર્થ બીજું બધું છવનમાંહીં ;
 ચાર દિનની બધી ચાંદની આ દિસે,
 ભોગવી હ્યો મળ્યા ભોગ આંહીં ;
 મૃત્યુ તો આજ કે કાલ આવી જશે,
 ને પછી ધૂળ ને રાખ રહેશે ;
 રોકડું નાણું આ બાંધી હ્યો ગાંઠમાં,
 કાલ શું થાય તે કોણ કહેશે ?—

જોલનારા હજી એમ પણ છે જગે,
 દેહકેરુંજ સુખ માનનારા ;
 પણ ભક્ષા માનવી ! કેમ એવા કરે
 જ્ઞાન ને દોર જેવા પુકારા ?
 ધૂળ ને ચારમાં લોટવા, ચાટવા,
 માનવીદેહ શું છે રચાઈ ?
 પ્રાંઠ તુજ પ્રકૃતિ ને બુદ્ધિનાં તેજ આ
 દોર શું રાખતાં શી સગાઈ ?

૧૬૮

ભાવ ને ગુહિની સૂક્ષ્મતાથી ભર્યા
 માનવીને જયું નિત્ય હિંચે ;
 દોર જેવી અધમ વાસના રાખતાં
 એની ઉરપ્રોહિને શું ન ખૂંચે ?
 ધૂળ ને ચારથી કંઈજ વધુ શું નથી ?
 ખાન ને પાન શું અંત્ય પુષ્ટિ ?
 દેહથી પર નથી મનુજમાં કંઈજ શું,
 કે ન તે ચાહ્ય કંઈ અવર પુષ્ટિ ?
 માટીનો માનવી માટીમાં મળી જશે,
 તેથી શું માનવીજીવન મોટું ?
 પલકરંગી બધાં જાય પીછાં ખરી,
 તોય ભાસે ઉપાજીવન મોટું ;
 દેહને પોષતાં પાપ કશુંયે નથી,
 પણ મહીં રજ રહી જે ચમકતી,
 તે તજ ના શકે જ્યોતિ એ દેહ શું,
 કે ન અટકે જીવનમાં દમકતી.

૧૬૯

માનવીને મળ્યો આત્મ મોઢો ઘણો,
 જીવનની સૌ કળા ખિલવવાને,
 પરમ ભેદો ભરી દેહ પણ છે મળી,
 જીવનના ભાર સૌ વહવવાને ;
 દેહની વાસના, દેહની વાંછના,
 આત્મને ઢાંકતી મંદ રાખે ;
 ધુમસ ને વાદળાં જોમ વ્યોમે સરી
 સૂર્યને પૃથ્વીથી ઢાંકી નાખે.

દેહ છે જીવનનું શ્રેષ્ઠ વાહન ખરું,
 તદ્દપિ દેહજ નથી જીવન પોતે ;
 દેહને રાખવી સ્વચ્છ આરોગ્યમાં,
 પણ નહીં આત્મનું ધ્યેય જોતે !
 દેહની દાલ છે આત્મને રક્ષવા,
 નહીં હરી આત્મનું તેજ ક્ષેવા :
 આંખને રક્ષવા પોપચાં છે કીધાં,
 નહીંજ કંઈ આંખને ઢાંકી દેવા !

૧૭૦

આત્મનાં બંધનો આત્મને બાંધતાં,

દેહનાં બંધનો દેહ બાંધે :

બંધનો બેઢનાં એકમેકે મળી

આત્મ ને દેહને સાથ સાંધે,

દેહના ગુણ વહે માત પૃથ્વી ભણી,

આત્મના ધર્મ પરમાત્મ પ્રત્યે :

દેહ ને આત્મના વિશ્વસંબંધમાં

માનવી નાચતો કર્મનૃત્યે.

દેહ ને આત્મના પરમ સંલગ્નમાં

માનવીએ રહ્યું કર્મ કરવું :

આત્મની આંખ ઊંચે જવા ચાહ્ય, પણ

દેહની પાંખ ધચ્છે ઉતરવું :

દેહના દેશના દૃશ્ય સૌંદર્યમાં

માનવી દેહધૂળે દબાતો :

આત્મની ભૂમિ નવ દેહઆંખે પડે,

રે ચડે કેમ ત્યાં આત્મ આ તો ?

૧૭૧

દેહ ને આત્મની ખેંચતાણે ચતત
 માનવી એમ જીવન વિતાડે;
 દેહના સ્વાદ ને જીવનવિષવાદમાં
 આત્મના નાસ્તે નવ જગાડે :
 તોય આ દેહનાં બંધ દારોનણી
 ફાટમાંથી ફિરણ કોડ આવે;
 માનવી જોય નવ જોય એ આંખતો,
 ત્યાં ફરી આંખ તો અંખનાવે.

જોવું એ ફિરણ તો ફાટમાંથીજ શું ?
 જોવું એ એટલે આંખ હોવું ?
 દાર શું દેહનાં પૂર્ણ નહીં ખોલશે ?
 આત્મને અધતામાંજ જોવું ?
 જાણ્યું નવ જાણ્યું કે માણ્યું નવ માણ્યું, ત્યાં
 કાપ પડતો દિસે જીવનતંતે;
 તોય એ ટક્કરો ઝીલતો માનવી
 હારતો હારતો જાય અંતે !

૧૭૨

માનવીજીવનની રક્તિ પરિમિત રહી,
 માનવીજીવનની અવધ જેવી;
 અમિત આ વિશ્વ ને વિશ્વના મર્મની
 તો પછી પામવી વાત કેવી ?
 સ્થૂળને હિંચકે જીવન જૂલી રહ્યું,
 સૂક્ષ્મની ડાળ પર દોરી ટાંગી :
 કોણ એ હિંચકો અજાણ ચલવી રહ્યો ?
 નહીંજ મનુજે વૃથા વેઠ માગી.

સૂક્ષ્મ ને સ્થૂળની જૂલાણામાં જગે
 માનવીમન સદા ડોલી રહેતું;
 સ્થૂળને સ્પર્શતાં સ્થૂળ કથળી જતું,
 સૂક્ષ્મ તો સ્પર્શની પાર જહેતું :
 રંગ ક્ષેપા જતાં જાય ક્યારાઈ ત્યાં
 ભભકભર શોભતી જે ચણેણી :
 સુંદરિની કપોલે ગુલાબી ચડે,
 તે કદી કેમ ચૂંચાય કોથી ?

૧૭૩

સૃષ્ટિસીમા અધે લલિત લોલી રહી,
 શી કરે માનવી પાસ લટકાં!
 માનવી જાય સૌંદર્ય એ પકડવા,
 મૂકી વિજ્ઞાનનાં ચતુર છટકાં :
 સૂર્યનાં કિરણ પકડાય, પૂરાય, પણ
 સૂર્યની ગતિ ન અંધાય કોથી :
 માનવી પૃથ પર પૃથ ખોલી રહ્યો,
 નહીં ખુસે પૂર્ણ આકાશપોથી.

છેજ સૌંદર્ય આનંદ ને સ્તુતિધરી,
 નહીંજ સૌંદર્ય કે ભોગ કાળે :
 દારૂખાનાતણી ફૂલકણી આંજલી,
 પણ જઈ ભેટતાં દેહ દાઝે !
 માનવી મોરકલગી શકે મેળવી,
 નહીં મળે સૂર્યની તેજકલગી :
 કેમ સૌંદર્ય એ સૂક્ષ્મ તે પામશે ?
 સૂક્ષ્મની સાધના છેજ અળગી.

૧૭૪

હોય પાસે છતાં કંઈજ દેખાય નહીં,
 તેથી પાસે નથી કેમ કહીએ ?
 પવન પાસે છતાં કો ન પેખી શકે,
 તદ્દપિ સ્પર્શે દિશે તેમ લાહીએ ;
 પવનથી પણ ઘણો સૂક્ષ્મ છે તેહનો
 સ્પર્શ અંતર્વ્યા ડોક માણે ;
 થાય પચેદ્રિયો સૂક્ષ્મ બહુ જોહની,
 તેજ અહીં સૂક્ષ્મની હસ્તી જાણે.

હોય પાસે ઘણું તોજ દેખાય તે,
 વાત એ પણ ન કહેવાય સાચી ;
 ચક્ર પાસેજ ફરતું રહે વેગથી,
 તોય જોવા પડે દૃષ્ટિ કાચી ;
 આંખ પાસે ધરે આંખ અથડાવીને,
 તો પછી કોણ સામે નિરખશે ?
 હોય પાસે કિંવા દૂર નેથી કશું ?
 સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મદર્શી પરખશે.

૧૭૫

જ્યાં લગી દૃષ્ટિ નહીં પરમ નિર્મળ બને,
 ત્યાં લગી આત્મ નહીં શુદ્ધ દેખે;
 સૃષ્ટિ તો સકળ ધૂંધવાતી નજરે પડે,
 સાર નહીં ત્યાં કરો સત્ય લેખે;
 પૃથ્વી નિજ વાદળાં ગગનમાં ધૂંધવે,
 ને પછી તિમિરમાં ખિન્ન તાકેઃ
 કેમ જાણે નહીં એજ નિજ વાદળાં
 સૂર્યને ગગનમાં એમ કાઢે ?

એજ આકાશ છે, દૃષ્ટિ એ પાસ છે,
 તોય આભાસ છે ભિન્ન સહુના;
 પારદર્શક હશે કાચ તે દેખશે,
 પણ નથી સ્વચ્છ એ કાચ બાહુના;
 તિમિર ને તેજ બને રજાં દૃષ્ટિમાં,
 તે મળી સૃષ્ટિનાં ચિત્ર પાડેઃ
 આંખમાં હોય ફૂલું પછી કેમ કે
 સૂક્ષ્મદર્શકતણો વાંક કાઢે ?

૧૭૬

આજ વિજ્ઞાન મથતું રહે પરિશ્રમે
 પામવા વિશ્વનો ભેદ પૂરો,
 શોધ કંઈ કંઈ કરે વિશ્વને સમજવા,
 જેથી અજ્ઞાનનો થાય ચૂરો;
 વીજળી વાયુને વશ કરી નાથિયાં
 ગહન આકાશ પર વિજય કીધો;
 નવનવા નિયમ ને નવનવાં સાધને
 માનવીશક્તિનો લાભ લીધો.

પૃથ્વી આકાશકરમાં રહી છે ઝૂલી,
 તોય આકાશ નહીં હાથ આવે;
 જાય વિજ્ઞાન આકાશને ઝાલવા,
 પણ હજી ચત્તમાં નહીંજ ફાવે;
 પ્રકૃતિના ભેદ વિજ્ઞાન પામે ભલે,
 આત્મના નવ મળે પ્રકૃતિ દો'તાં:
 પોપટીકેડું સૌંદર્ય પકડાય, પણ
 મેઘધનુનું ઉડે જોતજોતાં !

જગતમાં માનવી જ્ઞાનસીડી ચડી

પ્રગશે કે દિ પ્રજ્ઞામિનારે ?

વિશ્વમહેકાવતાં અમરકૃષ્ણે આહી

કગશે કે દિ આ જીવનકચારે ?

વિશ્વ ને વિશ્વના બેદની કૂચી શું

પામશે કે દિ આ દેહમાંડી ?

સ્વપ્ન મોંઘાં બધાં માનવીજીવનનાં

શું થશે પૂર્ણ કે કાળ આંદી ?

આ અહંબાવ જે દેહને રક્ષતો,

સ્વાર્થને પોપતો જીવનકલહે,

તે કદી વિશ્વસ્નેહે સમાશે જઈ,

પામી વિભુરૂપ ત્યાં સ્વત્વવિલયે ?

હૃદયનું માંઘણું દ્વાર ખુલશે કદી ?

આત્મની સત્ય મળશે વિભૂતિ ?

વિશ્વ આ જીવનું જગતું જાય, ત્યાં

માનવીજ્યોતિ રહે કેમ સૂતી ?

જગનકિસ્તારને છે જગનની પડી :

હોય ચિંતા કશી માનવીને ?

માનવીઆંખ દેખી શકે કેટલું ?

પણ પડી થાય શું તે ન ચીને :

રાજ્ય મહારાજ્ય કંઈ કંઈ થયાં ને ગયાં,

નવ રહ્યાં નામ, નવ રહી નિશાની :

કંઈ હીસોટા રહ્યા ના રહ્યા જગતમાં,

માનવી તોય શો રહે ગુમાની !

શું થયું ચીન રશિયા લડે ને પડે ?

શું થયું જર્મની જો ન જીતે ?

શું થયું આંગ્રજન કે અમેરીકનો

જન્ય ગળવા જગત સર્વ રીતે ?

શું થયું જો ન ભારત સ્વરાજ્યે ઝૂકે ?

કાળના બહેણમાં સર્વ સરખું :

જગત જોણે કીધું તેજ તે બાણતો :

કેમ એ જોઈ હું શેઠ હરખું ?

છે ગયા ને ગયા છે યધા ભૂતમાં,
 સ્વપ્ન અહીં તહીં રહ્યાં કેક તેનાં:
 ચીન ઇશિન ને રૂમ ને શામ ને
 મિસર ભારત હજી એજ એનાં:
 ને મુઝાયું હશે કેંક આ દામ તો
 કેંક લીલા હશે લાં વધેલી:
 વાય બહાણું હજી તેજ રસ રેલતાં,
 વરસતી મેઘની તેજ હેલી.

ભૂત શું લઈ ગયું? આજ શું રહી ગયું?
 ન્યૂન શું થઈ ગયું વર્તમાને?
 કેંક ફૂલો ખર્ચાં, કેંક ફૂલો ફૂટ્યાં,
 હર્ષ ને શોક તે માટ શાને?
 ઉડળતી કાળકેરી કદામાં પડ્યું
 આજ. ખદખદ થતું સર્વ બાસે;
 ને પડ્યું ટાહું તે ભૂત તો રસભર્યું:
 આજ પણ એમ કાસે ગણાશે.

૧૮૨

છે અનંતત્વને એક છેડે પ્રભુ,
 માનવી છે રહ્યો અન્ય છેડે :
 જીવન એ બેની વચ્ચે રહી ઉછળતું
 ઉછળતા સિંધુ શું પંથ ખેડે ;
 માનવી ચાલ્યો એ સિંધુ ઓળંગવા,
 પૂગવા આખરે પ્રભુકિનારે ;
 જીવનનો સિંધુ નિશ્ચિન ઉછાળા ભરે,
 ને ડરે તે જવા પેલી પારે.

સિંધુ આ પડનો ભરતરંગે ચડે,
 ત્યાં ભૂલે માનવી પાર પેલી ;
 સિંધુના નાદમાં, ઊર્મિવિખવાદમાં,
 દૃષ્ટિ ઉન્માદમાં રહેજ ખેલી ;
 આવતા સાદ સામા કિનારાથડી
 સંભળાતા પડે બંધ ધીરે :
 જીવન પોતેજ શું પ્રભુવિરોધી હશે ?
 માનવી પૂગશે કો દિ તીરે ?

૧૮૩

ને અનંતત્વની સાંકળીમાં ગુંથ્યું,
 તેજ સાંપ્રત અહીં માનવીનું;
 સાંકળીની કડી એક જીવને જડી,
 તે કડીમાં રહે જીવન બીનું;
 વેંતબર પાટ છે એ કડીનો અહીં,
 માનવીજીવન છે એક શિંદુઃ
 એટલું શિંદુ પોતાનું કદી માનવી
 જાય ભરવા અનંતત્વશિંદુ!

થાય સાંપ્રત બધું ભૂત ધીરે ધીરે,
 ને દિસે જીવન સરતું જતું ત્યાં;
 કુંક કવચો ઉતરતાં જતાં જીવનથી,
 જીવન ભૂણે કદી શું હતું ત્યાં!
 ને ગયું તે રહ્યું છે અનંતત્વમાં,
 ને હજી આવશે તેય રહેશે;
 સાંકળી પણ દિસે નિત્ય સરતી જતી,
 ને જીવન સરી જતું સાથ જોડેશે.

જે જતી સાંકળી એ વણાતી જગે,
 ત્યાં જતાં આપણે સૌ વણાતાં :
 જે હશે ભાવિ તે થાય સાંપ્રત પછી,
 ને જતાં ભૂત તે સૌ ગણાતાં ;
 વિશ્વની સાંકળી જે વણાઈ ગઈ,
 ત્યાં કશું ભૂતને કાજ રેવું ?
 જીવન એવુંજ આ જો ગુંથાવું હતું,
 તો જીવનમાં વૃથા આંસુ ખોવું.

સાંકે કે નરસું જે લાગ્યું આ હૃદયને,
 તે હતી ગુંથણી કંઈ જીવનની ;
 સાંકળીમાં કડી એ નહીં પડત તો
 સાંકળી છુટત સર્જનવહનની ;
 જે થયું તેજ સાંકે ગણી ચાલવું
 જીવનકર્તવ્યમાં વીરતાથી :
 ચંદ્રની હોય લક્ષ્મી હરાઈ બધી,
 તોય આ શો ધૂમે વીરતાથી !

૧૮૫

અમિત આ સાંકળી કાળ અવકાશની
 છે પડી સકળ આ વિશ્વ વીંટી;
 કોઈ હામે ન છેડા મળે ઓહના,
 કોઈ હામે ન કા તૂટ દીડી;
 એક એ સાંકળીની કડીમાં બધું
 માનવીજીવન રહે છે સમાયું;
 માઈ—માઈ કરી માનવી જે કહે,
 તે બધું એ કડીનું ગણાયું.

અલ્પ ને ક્ષુદ્ર આ એવું છે જીવન, પણ
 ભોગવો તે બલી રીત પૂરું;
 છે કડી અલ્પ, પણ એ કડી વિણ રહે
 સાંકળીકેરું ગુંથણ અધૂરું;
 શું કડી એ કહંગી થવા દેવી, કે
 ઉચ્ચ કુંદનતણી કૃતિ અનેરી ?
 વિશ્વજીવન વિશે સફળતા વિફળતા
 એજ છે માનવીજીવનકેરી !

૧૮૬

વર્ષ કોડો સુધી કાળઅંધારમાં
 જીવનની સાંકળી રહી વણાતી;
 કીટ, પશુ, પંખી ને માનવી ઉપજતાં
 સાંકળી અણતૂટી રહી ગુંથાતી;
 કાળઅંધારમાં કંક કડીઓ પડી,
 માનવી જોય નહીં જોય આજે;
 જીવનનું ભાન ધીમે ધીમે ઉઘડતાં
 એકતા સાંકળીની વિરાજે.

પ્રકૃતિનાં નીચમાં નીચ રૂપો થકી
 જીવન કેવું રહ્યું આ ધડાતું !
 દર વિષે ને ગુણમાં જગત જાણતું,
 તે જીવન આજ ચોમેર ધાતું;
 જીવનનું ભાન આ જેમ પ્રતિદિન વધે,
 તેમ આ વિશ્વ પણ વધુ વિકાસે;
 જીવનની પ્રગતિમાં જેમ 'માનવ વધ્યો,
 તેમ નરનો નરોત્તમ' ન થાશે ?

૧૮૭

જેમ નાટક વિધે હોય અંકો ઘણા,
 તેમ રહે દૃશ્ય બહુ અંક અંક,
 કેંક દૃશ્યો અને અંક સાથે મળી
 પૂર્ણ તે થાય નાટક નિઃશંકે;
 નાટ્યકારે પ્રથમ જેમ નાટક રચ્યું,
 તેમ ભજવાતું તે જાય તખ્તે;
 કાળ હો દ્વિસ કે વર્ષ કે યુગતણો,
 તોય ભજવાય તે એક વખતે.

દૃશ્ય એકજ કદી જોઈને કોણ કહે,
 હોય નાટક બધું એમ કેવું ?
 શું ગયું પૂર્વમાં, શું હશે ઉત્તરે,
 એક એ દૃશ્યથી કેમ કહેવું ?
 વિશ્વનાટક બધું એમ આ આણતું,
 દૃશ્ય આ આપણું એક તેમાં :
 કેમ સમજાય કદી એક આ દૃશ્યથી
 પૂર્ણ આ વિશ્વનું તત્ત્વ એમાં ?

૧૮૮

વૃક્ષ દીઠું નહીં તેહના પત્રને
 દેખતાં કાણુ તે વૃક્ષ જાણે ?
 ફૂલનો પાંદડી એક કો દેખીને
 ફૂલનો ઘાટ શું પૂર્ણ માણે ?
 નહીં દીકો માનવી, તોય કર તેહનો
 જોઈ કો ચિત્ર શું તેનું પાડે ?
 કલ્પનાની ભણે શક્તિ હો કારમી,
 તોય નહીં વસ્તુ કો તે ઉગાડે.

જેવું ને જેટલું વિશ્વ દેખાય આ,
 તેવું ને તેટલું જોઈ સામે,
 કાણુ જાણે હશે વિશ્વ કેવું બધું,
 કાણુ જાણે જતું કાણુ હામે ?
 જે સતત વર્તમાને રહ્યું છે અચળ,
 તે અનંતત્વ શું આજ માપે ?
 જે સદા છેજ તેની કશી યોજના ?
 વિશ્વનો અંશ કયમ વિશ્વ કાપે ?

૧૮૬

છે ઘડીપળતણું, એમ કહી કોઈને
 આપણે કેમ શરીએ વખોડી ?
 એ ઘડીપળ ઉપર તો અનંતતત્ત્વની
 સાંકળીની કહી સર્વ જોડી ;
 આપણી છે ઘડી આપણા માપની,
 તેમ સૌની દશે સૌ પ્રમાણે :
 મુહમતી નિમિષ કંઈ યુગયુગોની દશે,
 કેંદ્રે કલ્પોત્પત્તી અલ્પ માણે !

છે ઘડીપળતણું મેઘધનુ વ્યોમમાં,
 તદ્વપિ દે સૂર્યનું ઉર ઉઘાડી ;
 છે ઘડીપળતણી વીજળી વાદળે,
 તદ્વપિ અયુક્તવી દે વ્યોમઝાડી ;
 છે ઘડીપળ સમું આવીને ઊડનું
 જીવન આ જગતમાં સર્વકેંદ્રે ;
 નથીજ ખોટી ઘડીપળ કહી કોઈની,
 જીવન જૂનાય જ્યાં રમ્યથેંડે.

૧૯૦

એ ઘડીપણ વિષે તો અનંતત્વના
 શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ કંઈ નિત્ય ચાલે ;
 છે અનંતત્વના વૃક્ષનાં પર્ણ એ,
 કંઈ ઉગે ને ખરે કાળપાળે ;
 એ અનંતત્વની દોરી પર લટકતાં
 જગતમાં સર્વનાં જીવન મૂલે ;
 હો ઘડીપણતણું જીવન એ જગતમાં,
 તોય ને જીવવું સસ મૂલે !
 જે અનંતત્વમાં સૌ સમાયું રહે,
 તે અનંતત્વથી કોણ છૂટે ?
 સર્વનાં જીવન રહે એ મહાજીવનમાં,
 તો પછી કોનું ત્યાં જીવન ખૂટે ?
 જે અનંતત્વમાં આગિયા ઝળુકતા,
 તે અનંતત્વમાં છેજ તારા :
 જીવન હો દીર્ઘ કે ટુંકું તેથી કયું ?
 નિજ ઘડીપણ સમા હો ઝગારા !

૧૬૧

માનવીઆંખને દૂર લાગે ગધું,
 દૂરની ભાવના દૃષ્ટિ પોષે :
 પ્રભુ રહ્યો દૂર આકાશની પાર, ને
 માનવીઆંખ ઊચેજ જોશે ;
 પ્રભુ રહ્યો દૂર તો દૂર આકાશના
 સર્વ પડત પડી દૃષ્ટિ રોકે ;
 દૂર ને દૂર દુર્ગિન રહે માંડતો,
 માનવી દૂર સઘળું વિસોકે.

છે અનંતત્વ અંદર બધે પ્રભુ રહ્યો,
 ને અનંતત્વની પાર વસતો ;
 નહીં અનંતત્વ ભેદાય કે દૃષ્ટિથી,
 દૂર ને દૂર પ્રભુભાસ ખસતો ;
 છે અનંતત્વની બે દિશાઃ એક છે
 ક્ષિતિજમાં ને બીજી આંખ પાસે :
 ક્ષિતિજમાં દૃષ્ટિ ઢંકાય પ્રભુકરથકી,
 તેજ કર આંખ પડી કંઈ ન ભાસે !

૧૯૨

નહીં મહાકાળમાં રાત્રિ કે દિવસ છે :

એક અણુરંગી દર્શન સદાતું ;

ગઈ દિવા આવતી કાલ તેમાં નથી,

આગતું પાછતું કંઈ ન હતું ;

એક દોરી રહી વિશ્વદર્શનતણી,

તે રહે ગોળ જેંચાતી એમાં ;

જીવનની રંગભૂમિ જુએ નેટલી,

નેટલીની ગણે હસ્તી તેમાં.

નિત્ય સરતી રહી દોરી એ દેખીને

માનવીઆંખ ભરમાય આપે ;

આજ ને કાલના ભાગલા પાડતી

તે મહાકાળને એમ માપે :

વિશ્વદર્શનતણી એ સિનેમાપટ્ટી

જીવનની ભૂમિમાં ફરતી લાગે ;

દોરી દેખાય જ્યાં જીવનને માપતી,

જીવન ત્યાં માપવા કાળ માગે !

૧૯૩

કોડ પર કોડ વર્ષો ગયાં છે વહી,

કોડ પર કોડ ખીજાંય જાશે,

પણ અનંતત્વનો જે પ્રવાસી રહ્યો

કાળ તે ખેરી શું થાક ખાશે ?

કંઈ જૂનાં તોડતો, કંઈ નવાં જોડતો,

જાય એ વિશ્વઘટિહાસ રચતો :

કંઈ અનંતત્વનાં સ્વપ્નને પૂરવા

કાળ અવિરત રહે એમ મથતો.

કોડ પર કોડ વર્ષો ગયાં છે વહી,

તે હજી માનવીજીવન બહેતું ;

માનવી પણ પ્રવાસી અનંતત્વનો,

શે ન જાણે જીવન નિજ હશેતું ?

વિશ્વ બક્ષે પળેપળ નવું જીવનને,

જીવન ખેલે ભલે લાખ ખેલો :

બોમ તારાભર્યું તોય ખાલી રહે

ખાંધવા જીવનના સ્વપ્નમહેલો !

૧૯૪

જગતમાં ફૂંકતા તીવ્ર શીત વાયરા,
 તે ચક્રી કબરમાં જઈ ભરાવું;
 અગર ભડભડ થતા અગ્નિખોળે પડી
 જ્યોતિની ફૂંકમાં જઈ સમાવું;
 કે પડી સૂર્યને તાપણે તાપમાં
 ધૂજતા દેહનું દાન કરવું;
 જ્યાં બધા શાંતિને શોધતા, ત્યાં જતાં
 માનવીને કશું હોય ડરવું?
 બ્રહ્મ તો જેમનું તેમ રહે નિત્ય, પણ
 સર્વ બ્રહ્માંડ આ બધા ફરવું;
 જળા પુવારાતણું બધા ઉડતું ઉપર,
 તોય પાછું પુવારે ઉતરવું;
 શુદ્ધ છે જ્યોતિ એકજ અનંતત્વની,
 વિવિધરંગી વસ્ત્રાં જીવન તેમાં;
 રંગ ભૂંસી બધા શુદ્ધ જ્યોતે જવું,
 માનવી આય તે છેજ એમાં!

૧૯૫

જગતમાં જન્મતાં સર્વ આ માનવી
 પોતપોતાતણો દીપ લાવે;
 હોય નેજસ્વી કે હોય ઝાંખો કદી,
 આંખને એજ રસ્તો બતાવે;
 પોતપોતાતણા દીપમાં માનવી
 પોતપોતાતણો ગર્વ ધરતાઃ
 જગતદરિયે ધરી દીપ જૂદા જૂદા
 માનવીદ્વીપ દેખાય તરતા.

સર્વના દીપમાં જ્યોતિ એકજ બળે,
 પણ ગણે સર્વ નિજ જ્યોતિ જૂદીઃ
 જ્યોતિ મારીજ આ છે ખરી, સર્વ કહે,
 જ્યોતિ તારીજ દેખાય ઊંઘી;
 માંડ ને તાંડ સૌ એમ ગુચ્ચવાધને
 માનવીદ્વીપ અથડાય સઘળે;
 સર્વ કહે દીપ મારોજ છે સૂર્ય શો;—
 તોય શાં સ્ખલન પ્રત્યેક ડગલે!

૧૯૬

માનવીને બધું જાતથી જાણવું,
 માનવું અન્યનું તે ઉવેખે ;
 સર્વની આંખનાં તેજ જૂદાં જૂદાં,
 માનવી સર્વ સરખું ન દેખે ;
 આંખની ગતિ સમું આંખ સૌ દેખતી,
 અન્યની આંખ શું કામ આવે ?
 સર્વને દીપ જૂદો જૂદો જોઈએ,
 અન્યનો દીપ ત્યાં કેમ ફાવે ?

જાણવું પ્રથમ તો જાતને જાણવું,
 જગત નહીંતર બનાવે પિપૂડી ;
 જગતઆપાર શું ખેડશે માનવી,
 જો ન જાણે કશી જાતમૂડી ?
 આંખનાં તેજ સમ દીપ અજવાળવો,
 જોઈએ તેવી ઝળકાવી જ્યોતિ ;
 જાય અજ્ઞાનઅંધાર પોતાતણો.
 તોજ લે જાત ને સત્ય જાતી !

૧૯૭

કેમ કહે કોઈ, મારીજ અદ્ધા ખરી,
 કેમ કહે કોઈ, તારીજ ખોટી ?
 સર્વના દીપમાં જ્યોતિ જળતી રહી,
 સર્વની પોપતી આશ મોટી ;
 નહીં ઉગે ઝાડ અદ્ધાતણું જગતમાં,
 કે ફળો તોડી સૌ જોય આખી ;
 જગતમાં સ્વાદ પણ સર્વના છે જૂદા,
 સર્વની ભિન્ન રસવૃત્તિ રાખી.

સર્વ અદ્ધા દિસે વ્યર્થ ને નાસ્તિ શી,
 સર્વ અદ્ધા દિસે તેમ સાચી ;
 એકે દર્પણતણા ટૂંકડા સૌ પડ્યા,
 સર્વ નિજ ટૂંકડે જોય રાચી ;
 સર્વ આકાશ આ એકે છાયું બધે,
 પૃથ્વી આખી નહીં એકે દેખે :
 કહીંકે રહે ખુલ્લું ને કહીંકે રહે વાદળાં ;
 નિજ શિરે જોય તેવુંજ લેખે !

૧૯૮

સતત શંકા અને નિત્યના ભય વિશે
 એક શ્રદ્ધા બધું રહે ટકાવી ;
 પ્રકૃતિની શક્તિના દંત જ્યાં ત્યાં પડે,
 માનવીજીવન તે દે ડરાવી ;
 એક શ્રદ્ધા વસે અંતરે જાંડી તો
 યુદ્ધમાં વીર જાળવે ઝૂઝમે :
 સૂર્ય પણ એમ અજ્ઞાત અવકાશમાં
 એજ શ્રદ્ધાથંકી નિત્ય ધૂમે !

માનવીહૃદયમાં ઉદય શ્રદ્ધાતણી
 થાય છે જન્મતાં જગતમાંહીં ;
 જાળવે હૃદય જે અચુક શ્રદ્ધા વસે,
 તેજ તેની કરે વૃદ્ધિ આંહીં ;
 જીવન ધડવા થકી કંઈક ઓગ્ગર નિજ
 માનવી પ્રુદ્ધિથી લે બનાવી ;
 તદ્દપિ શ્રદ્ધા નહીં હોય જો હાથમાં,
 કેમ ઓગ્ગર તે દે ચલાવી ?

૧૬૯

શુદ્ધિની સાથે શ્રદ્ધા ઉગે ને ખીણે,
 તેલ શ્રદ્ધા અને કેમ ખોટી ?
 વસ્તુ દેખાય જ્યાં લાંબા છે - વસ્તુ, એ
 કેમ અંધાય સિદ્ધાંતકોટિ ?
 આંગણે ચાંદની રેણની જોઈને
 ચંદ્રની થાય નમમાં પ્રતીતિ :
 સૂર્ય ને ચંદ્ર ને પૃથ્વી અમણે મળે
 સૂર્ય ને ચંદ્રની અદ્યુરીતિ.

નહીજ શ્રદ્ધા કદી નબકુસુમની ફળે,
 માનવી વર્ષ લાખોય થોભે ;
 માનવું હોય તે સર્વ માનો બધે,
 નેવનાં નીર નવ જાય મોભે ;
 એક શ્રદ્ધાધકી એક ચિંત રહે,
 લાંબાં જરૂર ચિંતને પરમ શાંતિ :
 ચિંતમાં ચિત્ર શ્રદ્ધાતણું જો દે,
 તો દુરે ચિંતની સર્વ બ્રાંતિ.

૨૦૦

વિશ્વનો ભાવ તારકકણે ઉભરતો,
 સૂર્યનો ભાવ જ્યોતિશિખામાં ;
 પૃથ્વીનો ભાવ પથરાય લીલા વિષે,
 સિંધુનો ભાવ વાદળવિભામાં ;
 મેઘનો ભાવ છે વીજઝપ્પુકામહી,
 વૃક્ષનો ભાવ છે ફૂલતણુખે :
 જગતમાં ભાવતણુખા ઉડે સર્વના,
 સર્વની દૃષ્ટિ કંઈ ઊર્ધ્વ ઝંખે.

વિશ્વમાં હોય અધાર તો છો રહ્યો,
 સૂર્યમાં છો રહી તીવ્ર જ્વાળા ;
 પૃથ્વીમાં છો રહ્યાં કળણ કર્દમ બધે,
 સિંધુમાં છો રહ્યા ભયઉછાળા ;
 મેઘમાં છો રહી વિકૃતિમયે શ્યામતા,
 વૃક્ષમાં છો રહી અચળ જડતા :
 છો રહ્યા માનવીમાંય બહુ દોષ, પણ
 પરમ પ્રભુભાવ શા ઉર ઉપડતા !

૨૦૧

પ્રભુતણી આશિષો ઉતરતી રહે સદા
 વિશ્વ પર તેજના અમૃત જેવી ;
 જેહની જેટલી ખુશી આરી હશે,
 કીધશે તેટલી તેહ તેવી ;
 આત્મ પરમાત્મનો યોગ એ આરીમાં,
 નિલ પરમાત્મ જેતો રહે ત્યાં ;
 આત્મ જે આરી એ નહીં ઉઘાડી શકે,
 તો પછી પામશે યોગ એ ક્યાં ?

તોય એ આરી પર મેઘની ધાર શી
 પ્રભુતણી આશિષા નિલ પડતી :
 ખોલ તું, ખોલ તું, એમ કંઈ ખોલતી,
 ત્યાં ટકોરા કરી રહે તતડતી ;
 કાઠ ખાઈ ગયા અડગરા તોડશે,
 આરી જવ ખોલી ત્યાં નગર કરશે,
 તિમિરમાં રાગ્યતો માનવી નિરખશે
 અમૃત પ્રભુનાં ક્યાં સખર વરસે !

૨૦૨

માનવીજીવનનાં ત્રાજવાં જગતમાં
 સતત રહે ડોલતાં તોલ કરતાં,
 નહીંજ સ્થિરતા પલક પામતાં કોઈ દિન,
 નહીંજ આરામમાં ઠામ, કરતાં;
 ધડીકે આનંદનું ત્રાજવું ઉતરતું,
 જોઈ ભરવા જતો મનુજ મૂડી;
 ત્રાજવું જાય પાછું ઉપર ત્યાં ચડી,
 ને પડે હૃદયની આશ જૂડી.

વિધિતજો હાથ એ ત્રાજવાં ધરી રહ્યો,
 ત્રાજવાં નહીંજ સમતોલ રહેતાં :
 સતત આનંદ ને શોકનાં ડોલને
 નયનનું વિધિતજો હાથ દેતાં;
 નહીં ભલાને મળે સતત આનંદ, કે
 નહીં ખૂશને સદા શોકહિરસો :
 જીવન જોખાય કે માનવી, શું હશે ?
 કેમ સમજાય એ અજળ કિરસો ?

૨૦૩

માનવીઆંખમાં ભાવિજીવનતાણું

સ્વપ્ન સરતું રહે કોઈ રીતે;

પૃથ્વીનું વેંતભર જીવન જે દીસતું,

તે નથી પાડતું કો ચિત્ર ભીતિ :

વેંતભર જીવન એ સહજ પૂરું થતાં,

સ્વપ્ન પણ શું થશે હુમ એનાં?—

દોર તૂટી ગયો, ઘટ્ટ કૂટી ગયો :

હોય ભરવાં હવે ચારિ શેનાં?

નગતમાં વિપમ છે ત્રાજવાં વિધિતણાં,

જીવન સૌનાં નથી એકસરખાં;

પળપળે ત્રાજવાં થાય કિંચાં નીચાં,

કદી મળે પાદ તો નહીં પગરખાં;

વિપમ એ જીવનનો જોગ એવો વિપમ

કેમ આ માનવીને ટકાવે?

જીવનનાં વિપમ એ ત્રાજવાંને ન શું

ભાવિજીવનજ સમતોલ લાવે?

૨૦૪

સ્થૂળવાદી જગે કૈંક વિજ્ઞાનીઓ
 મૃત્યુની પાર નવ કંઠજ દેખે :
 દેહનાં સર્વ પરમાણુઓ જઈ પછી
 પંચભૂતે ભળે, એમ લેખે ;
 જે રસાયનથકી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ,
 તે વિવિધ પામતાં શક્તિ તૂટે ;
 પરમ આ પ્રકૃતિના યંત્રનું પૂતળું
 ભાંગતાં યંત્રની યુક્તિ છૂટે.

બુદ્ધિ તો સર્વને કહે મરી શીટવા,
 મૃત્યુ છે અંત સર્વે ક્રિયાનો :
 બુદ્ધિની પાર નવ બુદ્ધિ દેખી શકે,
 બુદ્ધિ બધાય બાંધી વિધાનો ;
 પણ ઉરે પળપળે ઉભરતો સ્નેહ આ
 જીવનને જીવનની પાર જોતો ;
 સ્વપ્ન ને કલ્પના કેરી પાંખે ઉડી
 મૃત્યુની પાર નિજ આશ પ્રોતો !

૨૮૫

હવનને આંન ને દેખ પણ મૃત્યુનાં,

પુણ્યનું દગાં કરી દેખ માટી,

કેમ આ મુંઝરી હવન એ બેઝરો,

પુણ્ય કદમ કોણે દુઃખમાંથી ?

કાંઈ પશુનું કશું હવન છે માનવું ?

આજ વિશ્વાસનું લેખ ક્યાંથી ?

હવનને માવેનું સ્વપ્ન હવાનું,

પુણ્યને કેવે ધર્મચાથી.

ગામનું બીજ ને દેખ કરી પાપનાં.

તે મુજબ વગન આ કેવલ પાપી :

મૃત્યુમાંથી તરી એકેય કાપતે,

ઓ પકી પુણ્યની વન કાપી :

કેળે, કેળે, પકી પકી બિડે.

કરી કરી માનવી નેપ કાચે :

પાપ શું જરૂર મરુ, પુણ્ય શું રહી મરુ—

તે મુંઝારો રહે હવનપૂરે.

૨૦૬

ખીજમાંથી ઉગે છોડ નાનો પ્રથમ,
 છોડમાંથી ઉગે વૃક્ષ છાઈ;
 ડાંખળી, પાંદડી, પુષ્પથી ખીલતું
 તે ફળી જાય-આખર સુકાઈ;
 ખીજમાંથીજ જે સૂક્ષ્મરૂપે હતું,
 તે ખીલીને થયું વૃક્ષ મોટું;
 ખીજમાં નહીં હતું તે થયું વૃક્ષમાં,
 કેમ કહેવાય એ કથન ખોટું?

જીવનના વહનમાં જે બધું થાય તે
 જીવનના ખીજમાં પૂર્ણ હતું;
 જીવનના અંતનું દૃશ્ય પણ ખીજમાં
 જન્મ પૂર્વે હતું એમ સૂતું;
 ખીજ જે ભૂમિ ને કાળમાં છે પડયું,
 તેમ તેની ખીણે જીવનલીલા;
 કેમ એ જીવનનું વહન કો ફેરવે?
 પૂર્વથી છે પડ્યા સર્વ ચીલા.

૨૦૭

આણુગણ્યાં વર્ષ પૂર્વે હતું કેવું આ
 માનવીજીવન તે સહજ ધારે;
 જંગલો ને ચુકાઓ વિગે ધૂમતો
 માનવી જીવતો કરી શિકારે;
 ખુદ્ધિ ને કલ્પના કંઈક ધીમે ધીમે
 ખીલતાં એ થયો આજ જેવો;
 આજ તો સ્વર્ગ સૂઝી છેલંગો ભરી
 'ધૂનવે સ્વર્ગના કંઈક દેવો !

કોણ જાણે અજામ માનવીજીવન આ
 શું થશે ભાવિમાં વિશ્વધાટે ?
 કાલે ખૂંદતો, બોમમાં ઊડતો,
 આજનો ક્યાં જશે કાળધાટે ?
 કેટલાં પડ ગીજાં ગહન આકાશનાં
 ઉધડશે માનવીઆંખ પાસે ?
 માનવી ભાવિજીવને બને દેવ, તો
 પૃથ્વી આ સ્વર્ગરૂપે વિકાસે !

૨૦૮

કંઈ હનરો ખીનાં વર્ષ વિશે જતાં,
 માનવીજીવન બનશે અનેરું ;
 ભાવિ એ જીવન કંઈ લક્ષ્યા દીપશે
 દિવ્યતા ભવ્યતાથી ઘણેરું ;
 આજ આ જીવનનો ભેદ જે નવ મળે,
 આજ જે વિશ્વ લાગે ઉપ્યાયું ;
 ભેદ પામી. ઉપ્યાયું કંદી છોડવી,
 જીવન લેશે નવલ વિશ્વલ્લાયું !

આજ કુંડાં બધે શોકછોડે ભર્યાં,
 હૃદયે ત્યાંહીં આનંદફૂલો ;
 આજ આ રજનીનો હાર તૂટેલો દિસે,
 તે થશે ત્યાં અખંડિત અમૃતો ;
 આજ આ ટૂંકડા ઈર્ષ્યતુના પડ્યા,
 તે બની ભવ્ય વર્તુલ સુહારો ;
 માનવીજીવન આ ભંગસ્નેહે ભમે,
 તે તહીં પૂર્ણસ્નેહે હુલાશે !

૨૦૯

માનવીરૂપ જેવું દિસે આજ ઝો,
 તેહ અંતિમ નથી રૂપ ઝેનું;
 જે મહામાનવીજીવન છે ભાવિમાં,
 બાળપણ આજ દેખાય તેનું;
 આજ ઝો નવનવે રમકડે રાગ્યતો,
 ભાંગતો ફેડતો જાય રેતો;
 ચંદ્રનો કનકનો બ્યોમમાં ચગવવા
 રોજ માગી, રડી આંસુ લહોતો !

વિશ્વનો નિયમ છે વિશ્વની પ્રગતિનો,
 ત્યાં જીવન સર્વ છે પ્રગતિપંથે;
 આવનાં કિતરતાં સિંધુમોજાં તટે
 ભરી રહે સિંધુની ભરતી અતે;
 જીવનસરવર વિષે બુદ્ધિબળ જે પડ્યું,
 વર્તુલો જાય તેનાં વિક્ષેપતાં;
 શું થશે માનવીજીવન ઝો ભાવિમાં ?
 સ્વપ્ન શાં શાં સરે નયન હસતાં ?

૨૧૦

વેંતભર જીવનમાં મહાલતો માનવી
 વિશ્વનો સકળ અધિકાર ઈચ્છે;
 ખુદ્દિ ને કલ્પનાકેરં જળ સાધતો
 પ્રકૃતિની શક્તિનો પાર પ્રીછે;
 પાંખ પકડી ઉતારે નીચે વીજને,
 શબ્દસંદેશ સધળે પૂગાડે;
 કલ્પનાચિત્ર રાવણુતણી લંકનું
 આજ અહીં જીવતું કરી ઉઠાડે !

દોડતા જગતની પાર આ દોડતો
 માનવી ભાવિમાં શું ન કરશે ?
 વાદળાં ફેડીને આજ જે ઊડતો,
 તે ન શું ચંદ્ર પર જઈ ઉતરશે ?
 પળ ઉપર શું અનંતત્વ નહીં બાંધશે,
 રજ ઉપર સૂર્યની દિવ્યતાને ?
 કલ્પના કાર્યમાં જો નહીં પરિણમે,
 તો ઉગે કલ્પના શા વિધાને ?

૨૧૨

શક્તિઓ કૈંક છે માનવીની હજી
 અણખખી, અણખીલી પડી રહેલી ;
 નથી નવીનતા હજી બાળપણની ગઈ,
 આંખ છે લાખ પ્રશ્ને ભરેલી !
 સર્વમાં આંગળી મૂકવા જાય એ,
 કંઈક સમજે, વળી કહીંકે દાઝે :
 પામ ડગમગ થતા, ખોલ અધુરા જતા,
 ઘડી ઘડી પડી જતાં પૃથ્વી બાઝે !

માનવી આજ તો છોડ જેવો દિસે,
 જે ઉપર ફૂલ બેચાર ફૂટે ;
 છોડ પર ફળ હજી કોઈ લાગ્યાં નથી,
 કે જગત પૂર્ણ આસ્વાદ લૂંટે ;
 નહીં હજી સિંહનું બાહુબળ છે ખિલ્યું,
 નહીં હજી શબ્દમાં મેઘ ખોલે :
 માનવી પૂર્ણ નરવીર બ્યારે થશે,
 ટ્રાણ બાણે કશી સૃષ્ટિ ખોલે !

૨૧૨

નાની નાની બધી વ્યથતા આજની,
 આ બધી ગર્વની તુચ્છ વાતો,
 આ બધી પૂતળી બાળરમતોનાણી,
 આ ક્ષણિક મોહ દેતી મિશતો :
 આત્મની આંખ બ્યારે પૂરી ઉઘડશે,
 તુચ્છતા એ જશે સર્વ ત્યારે ;
 માનવી પૂણે દેહે ઊભો ત્યાં થશે,
 શક્તિ ખુલશે નવલ હૃદયદ્વારે.

આજ બદબદ થતાં માનવીઓ વિષે
 દ્રા મહાત્મા દિસે કોડજનમાં,
 ચંદ્ર શું તેજમાં ને વિશેષે ઝળી
 સર્વને આંજતો મનગગનમાં ;
 બાવિમાં માનવીજન આખી થશે
 એ મહાત્મા સમી શક્તિશાળી ;
 ને મહાડગ ભરી કૂચ કરતી જશે
 તુચ્છતા આજની સર્વ ટાળી !

૨૧૩

નવનવા આશયો રેજા ઉરમાં ઉગે,
 નવનવાં ધ્યેયના દૂર તારા;
 નવનવી આશ ઝળકે ઉપાપાંખમાં,
 નવનવાં સ્વપ્નના નીલ ક્યારા :
 ભાવિ તે માનવીશ્વર કેવું થશે,
 તેહના એજ સકેત આવે :
 મંદ કુમળી પ્રભા જે પ્રભાતે પડે,
 તેજ ભાનુપ્રભા ભવ્ય લાવે.

આજ વિજ્ઞાનની વીજળી ખોલતી
 વિશ્વઅંધારમાં કાતરેને;
 ગણિત કંઈ કંઈ કરીને ખગોળે જુએ
 માનવી અણુદ્વીપ કંઈ ગ્રહોને;
 ભાવિકેરી વસતે થશે ભરતી જે,
 વીજ તેની પડી છેજ ચૂકી :
 પૂર્ણ ન્યારે થશે એ મહામાનવી,
 લાગશે દેવની મૂર્તિ દુકી !

૨૧૪

ભવ્ય તે ભાવિતું માનવીજીવન એ
 ઉચ્ચ બનશે બધી રીત એવું :
 સભર ભરતી ચડે સિંધુમાં પૂર્ણ, ત્યાં
 સિંધુજળ પૃથ્વી છવકાય જેવું ;
 આજ બ્યાં સિંધુજળ પૂગી શકતું નથી,
 છાઈ દેશે સકળ તે કિનારે :
 છોળ પર છોળ મારી, બધું ભરી દઈ,
 સિંધુ આખોજ કરશે ધસારો !

આજ લાગે ગગન દૂર ઊંચે રહ્યું
 કૌતુકો શક્તિઓથી ભરેલું,
 તે ઉતરતું નીચે આવીને ઝૂકશે,
 જોઈ નિજ હૃદય ખુલ્લું પડેલું !
 પૃથ્વીની આ દસે દિશ ખુલી ત્યાં જશે,
 નહીં કશું પૃથ્વીતું ગુલ્ય રહેશે :
 એ મહાજીવનનાં શાંતિ આનંદમાં
 માનવી સત્ય નિજ સ્થાન લેશે !

૨૧૫

કોક રેશમના ડીઠ જોવી જુઓ
 મૈયા રહે બોમની રાત્રિદેવી ;
 નિજ હૃદયતારલામાંથી રેશમ સમાં
 ફિરણ ગ્રહીં માંહીં વિંટાય દેવી !
 રાત્રિનો કોશીટો એ વિંટાતો રહે,
 ને પછી ફેડી તે બ્યોતિપ્રબળે,
 ભવ્ય કો કનકમય પોપટી શો છૂટી
 સૂર્ય ત્યાં ઝીડતો બહાર નિકળે !

વિશ્વના જીવનનું જાળું એવું જુઓ
 દૃષ્ટિ સામે જતું આ ગુંથાનું ;
 અણુગણ્યાં જીવનના ફિરણતારોયકી
 સતત એ એમ રહેતું વિંટાતું ;
 કોણ જાણે રહ્યું શું મહીં નિપજતું,
 તોડશે જાળું એ ગાઢ ક્યારે ?
 ફેડી તે માંહીથી, કો મહાસૂર્ય શું,
 નિકળશે નવજીવન કેવું ત્યારે ?

જા'ડ સાતમે

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

૨૧૬

આ બધાં રૂપ ને દૃશ્ય દેખાય ને
 માત્ર જૂદા જૂદા ધાટ રાજે ;
 નવનવાં તત્ત્વમિત્રાણુ કરી એમ એ
 નવનવી રીતથી આંખ આંજે ;
 પંચતત્ત્વોત્તણી એ કળા કરમી
 જોઈને માનવીબુદ્ધિ થાકે ;
 મૂળ તે વસ્તુ નહી કોઈ જોઈ શકે,
 માનવી બર્થ નિજ તીર તાકે.

સર્વ એ રૂપ ને દૃશ્યની પાર ત્યાં
 મૂળ એ પ્રકૃતિ રહી છે છુપાઈ,
 ધાટ જુજવા રૂપે છાય એ પ્રકૃતિની
 નિત્ય, ઉડતી રહે દૃષ્ટિ છાઈ ;
 એ બધી વિવિધ છાયા વિષે જીવીએ
 આપણે પણ જગે છાય જેવા ;
 છાય એ તૂટતાં ધાટ છૂટી પડે,
 ને થશે આપણા કાટ કેવા !

૨૧૭

આસપાસે દિવાલો કરીને થયો
 માનવી બંધ તેમાંજ પોતે;
 નહીં જડે દ્વાર ચૈતન્યને વિહરવા;
 ઢાંકી આંખે કશો માર્ગ જોતે ?
 આત્મથી દેહને ભિન્ન કેવળ ગણી
 બાંધી ચૈતન્ય ઘેરી દિવાલો;
 દેહ ને આત્મના પરમ સંલગ્નને
 ભૂલતાં થાગ પોતે નિરાજો.

તોય એ યુગયુગોની દિવાલો વિષે
 કાટ અહીં તહીં પડે કૈંક નાની;
 જે અનંતત્વ છાઈ રહ્યું વિશ્વમાં,
 તેની તેને મળે ત્યાં નિશાની;
 દેહ ને આત્મની પરમ સંલગ્નતા
 પ્રીતશે માનવી પૂર્ણ બ્યારે,
 તૂટશે એ દિવાલો બધી દૃષ્ટિની,
 ને થશે મુક્ત ચૈતન્ય ત્યારે.

૨૧૮

હવન આ પગપગે લાગતું પિગળતું,
 હવન આ વહી જતું જ્વેનજ્વેતાં;
 સર્વ અદ્વાય ને સર્વ મુક્તિ, ત્યાં
 પાસવે આજને કેમ ખોતાં?—
 માનવીથી કદી કેમ કહેવાય એ,
 માનવી શું દિને માત્ર માટી?
 જ્ઞાન વર્ષોથી જ્ઞાન જે કંઈ મળ્યું,
 તેય એ માટી શુ હેવું દારી?

આ અંતુ જાય અદ્વાય તો શુ થયું?
 જે જાગે છેજ ને સતત રહેશે;
 અદ્ય આ દષ્ટિ ને જ્ઞાન જાગે નહીં
 ક્યાં ગયું ને રહ્યું કોણ વેશે;
 પ્રેરૂં નિત્ય પૂતળું બાગી અદ્વાય, પણ
 પરમ ચૈતન્ય તો નિત્ય અજાણે;
 માનવીઅંતરે એજ તણખો રહ્યા,
 તે હતો ને સતત રહી પ્રજાણે!

૨૧૯

હાસ્યનાં ઝેર પર આંખ જે હરી ઝળે,
 આંખ તે કેમ નહીં બંધ કરવી ?
 ગાનકોદાણીથી કાન ખોદાય જે,
 કાનની ખાઈ તે કયમ ન ભરવી ?
 સ્વાદના નૃત્યમાં હૃમ મલકાય જે,
 હૃમ તે કેમ નહીં સીવી દેવી ?
 કુસુમની ઘેન શું નાસિકા જે હળે,
 નાસિકા તે મુખે શીદ રહેવી ?

વાયુના લાડથી જે ત્વચા ધણુધણુ,
 તે ત્વચા નાખવી કયમ ન ચીરી ?
 જેહ પંચેન્દ્રિયો માનવીને છળે,
 કેમ તેને ન દેવી ફકીરી ?
 હૃવનની ગાડીના પાંચ એ અશ્વને
 માનવી શું ન સતપંથ દોરે ?
 ભાગતો અશ્વ ગાડી જીધી વાળી દે,
 ને પડે હૃવન અંધાર ઘોરે !

૨૨૦

કેમ આ બાણ પાંપણતાણાં એમ સી
 છે રહ્યાં સજ્જ ખેંચાઈ આંખે?—
 આંખની ખાઈમાં છે લૂટારા હુખ્યા,
 તે બધે બાણ ચોમેર નાખે;
 દૃષ્ટિમર્યાદનાં પટ પડી મુખ ઉપર
 કેમ ઢાંકી રહ્યાં હૃદયભાવો?—
 હૃદયસાગર વિષે કંઈક મોજાં દૃદે,
 જોઈ તે ડરી હુમે કંઈક નાવો!

કેમ આ આપણી વાસનાઓ બધી
 પિંડકેરી ગુલામાંજ બળતી?—
 જગતના તાપમાં સૌ સૂકાઈ જતું,
 ત્યાં જતાં બહાર સૌને પ્રજ્વળતી;—
 માનવીને મળ્યું તે બધું યુક્ત છે,
 સત્યને ઢાંક્યું છે સ્વર્ણપાત્રે :
 આત્મનાં તેજ નહીં આંખ ઝીલી શકે,
 આત્મ ઢાંકાઈ રહે ગાત્રગાત્રે!

૨૨૧

સ્થૂળ પંચેદ્રિયોથી જગે માનવી

જીવનવ્યવહારનું જ્ઞાન લેતો :

ઈંદ્રિયોથી ઘણું જાણી સમજી શકે,

તોય ત્યાં તે ન બંધાઈ રહેતો ;

જ્ઞાનમાં ગ્રહી શકે માનવી જે જગે,

તેથી થે કંઈ અધિક જોય પ્રજ્ઞા ;

જગનની વસ્તુઓ તોડતાં, મુક્તવનાં,

કયમ કરે ઇંદ્રિયોની અવજ્ઞા ?

તોય એ સ્થૂળ પંચેદ્રિયો પાર શું

નહી હશે ઇંદ્રિયો અન્ય કોઈ ?

બુદ્ધિ જોળી શકે તેથી થે કંઈ અધિકે

તે શકે ચેતના ગૂઢ જોઈ ;

કાંઈઓ, પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ કંઈક છે,

જે કહે અગમસૂચક બનાવો :

કંઈક રસ છે જગે, કંઈ બીજી ઇંદ્રિયો,

જીવનને ઈઈ શકે નવજ લ્હાવો.

૨૨૨

પ્રાણી ભૂયર બધાં ભૂમિ પર જે જીવે,
 તે ન જીવી શકે સિંધુજળમાં;
 જળચરો સિંધુજળમાં વસે ને જીવે,
 તે ન જીવી શકે ભૂમિતળમાં;
 જળચરો ભૂચરો કો ન જડી શકે,
 તેમ આકાશમાં પક્ષી જેવાં:
 જેમ જેનાં જીવન છે મળ્યાં જગતમાં,
 યોજવાં તે જીવન તેમ તેવાં.

સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયો જે મળી તે થકી
 માનવી સ્થૂળતું જ્ઞાન પામે;
 જે ન સમગ્રય કે જે ન જીરવાય તે
 કેમ કહેવાય નહીં હોય નામે ?
 કૈક રહી છે અવર ઇન્દ્રિયો પ્રકૃતિની,
 જે હજી સુખ છે માનવીમાં;
 સૂક્ષ્મતું જ્ઞાન વધતું જશે, તેમ ઉર
 પ્રકટશે ઇન્દ્રિની સૂક્ષ્મ સીમા.

૨૨૩

કેમ સમજાવું સૌ સૂક્ષ્મની વાતને,
 સૂક્ષ્મને સમજવા સૂક્ષ્મ થાવું;
 સ્થૂળ આ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મને શોધતાં
 જઈ અધિક સ્થૂળમાં ગુંચવાવું;
 સ્થૂળ આ ધન પદાર્થો પડે દૃષ્ટિએ,
 સૂક્ષ્મ ભાનનાં બને તે પ્રવાહી,
 ને પ્રવાહી બની બાષ્પ ને વાયુ ત્યાં
 સૂક્ષ્મતમ થાય આકાશમાંહી.

સર્વ આકાશતત્ત્વે વસ્યું આશુદ્ધીહું
 નહીંજ એ સૂક્ષ્મ દેખાય આંખે;
 વીજળી વાયુથી પણ અધિક બળવતું
 જગત સંદેશ દે ગૂઢ પાંખે;
 જગત આકાશતત્ત્વે વસી જૂથતું,
 કેમ નિજ વહન તેથી છુપાવે ?
 જગતની નોંધ - એ તત્ત્વ રાખે ઉરે,
સ્થૂળને સૂક્ષ્મ એમંજ બુધાવે ! દર્શ

૨૨૪

માનવી જ્ઞાન પંચેદ્રિયોથી ગ્રહે,
 પણ ન તે જાય અંધારી તેથી :
 ગ્રહણની શક્તિ જ્યમ જ્યમ વધે જીવનમાં,
 બુદ્ધિ ત્યમ ત્યમ વધે ત્યાં બધેથી :
 જ્ઞાનનો મહેલ એ પંચસ્તંભે ઊભો,
 પણ ન સરજી શકે અન્ય પોતે ;
 ખાતું ને સુંઘતું એજ એ ઇંદ્રિયો (૧)
 જોતું ને સૂણતું ક્યાંથી જોતે ?

માનવીકેરી તૃપ્તિ અને વાસના
 સૌ જોડે એ ગ્રહણશક્તિમાંથી ;
 જ્ઞાન જે વસ્તુનું બુદ્ધિને નથી થયું,
 તેની તૃપ્તિ જોડે નહીંજ ત્યાંથી ;
 જોઈ સર્જન પૂછે બુદ્ધિ સર્જક વિશે,
 પણ ન જોયું કદી કેમ કહ્યે ?
 પ્રભુ થયો તેથી એ માનવીરૂપ, કે
 માનવી આપ પ્રભુરૂપ તહ્યે !

૨૨૫

સૂક્ષ્મ એ ઈન્દ્રિયો ખીલતાં હૃદયમાં
 આત્મનાં સૂક્ષ્મ દ્વારો ઉઘડશે ;
 જે ન દેખાય સમગ્રય આજે કશું,
 તે બધું સ્પષ્ટ ત્યાં નજર પડશે ;
 સ્થૂળ સૌંદર્યથી દૃષ્ટિ જે મ્હોતી, તે
 બૂઝશે સૂક્ષ્મ સૌંદર્ય જોતાં :
 આત્મના રંગ લાગે રૂડા આંખને
 મેઘધનુરંગનું ભાન જોતાં.

જે દિવાલો ન હો દૃષ્ટિ ભેદી શકે,
 'વસ્તુભેદકે' કિરણુ તેહ ભેદે ;
 દૃષ્ટિમાં એમ જ્યાં સૂક્ષ્મ કિરણો ફૂટે,
 ત્યાં બધી સ્થૂળતા દૃષ્ટિ છોટે ;
 પ્રકૃતિના તત્ત્વને નિયમમાં લાવતાં
 સ્થૂળની સૂક્ષ્મતા સહજ મળશે :
 જળ કરે 'ઉષ્ણુ' તો બાષ્પ થઈને ઉડે,
 જેમનું તેમ થઈ ભૂમિ ઢળશે !

૨૨૬

આરસીમાં પડ્યું સૂર્યનું બિંબ, તે
 સૂર્યને આરસીમાં બતાવે;
 સિંધુમાં, સરિતમાં, કૃષમાં પણ પડી
 બિંબ એ સૂર્યને ત્યાં બુલાવે;
 અણુગણ્યા તારલારૂપ સૂર્યો વિષે
 બ્રહ્મનું બિંબ બ્રહ્માંડ ધારે :
 નાથનું બિંબ આ સૂર્યદર્પણ પડી
 નાથનું તેજ જગમાં પ્રસારે.

નાથનાં બિંબ એ છેજ જ્યાં ત્યાં પક્ષાં,
 તોય નહીં માનવી શીદ દેખે ?
 સૂક્ષ્મમાં, સ્થૂળમાં, કૂલમાં, ધૂળમાં,
 લાખ રૂપે પક્ષાં છે સુરેખે;
 માનવીહૃદયમાં પણ પડ્યું બિંબ એ,
 તેજ એ હૃદયમાં પ્રભ પૂરે :
 આ કશું, તે કશું; શું હણું, શું હશે—
 એમ ફેલાય ઉર દર દરે !

માનવીહૃદયમાં નાથનું બિંબ એ
 હૃદયને એમ આખર જગાડે ;
 ક્યાંથી આવ્યું હશે અંતરે ફિરલુ, તે
 શોધવા દૃષ્ટિ કંઈ દૂર માંડે ;
 પણ પક્ષાં નાથનાં બિંબ ત્યાં અણુગણ્યાં
 નિરખતાં હૃદયમાં તર્ક ઊઠે :
 આંખ સૌ બિંબમાં જાય ગુંચવાઈ, ને
 સહજ તે ફિરલુનો દોર તૂટે.

મૂળ તે બિંબની ખોજમાં માનવી
 કેમ ગુંચવાય પ્રતિબિંબ જ્ઞેતાં ?
 મૂળ તે બિંબને ભૂલશે એમ શું
 દૃષ્ટિથી ફિરલુનો તાર ખોતાં ?
 બિંબમાં બિંબને દેખતાં માનવી
 પામશે શું નહીં તાર પાછો ?
 શું બધું જીવન એ ખોજમાંહીજ જશે ?
 નહીંજ શું ભાસ પણ થાય આછો ?

૨૨૮

સ્થૂળ આ દેહ ને સ્થૂળ પંચેદ્રિયો
 શુદ્ધ આનંદ દે ક્યાંથી ઓને ?
 માટીનાં કણણુ તો સર્વને ગાડશે—
 આસ્તિત્વને વળી નાસ્તિત્વને ;
 શુદ્ધ આનંદ તો પ્રકૃતિની પાર છે,
 તે મળે પ્રકૃતિના ભોગમાં ક્યાં ?
 ચંદ્રની આંહની જે સુધાં વરસતી,
 તે નથી ચંદ્રની માટીમાં ત્યાં !

તો પછી શુદ્ધ આનંદ એ શોધવા
 શું જશે માટીની વ્યથ વાટે ?
 પળપળે રેતું એ માટીનું પૂતળું
 ખેડતું જતુંના ભોગ માટે ;
 થાય આનંદની આંખ ત્યાં અંધ, ને
 નહીં જડે કોઈ સૌંદર્ય હાથે :
 શુદ્ધ આનંદ છે શુદ્ધ ઉસ્તેદમાં,
 જે વસે અમર ચૈતન્ય સાથે.

વિવૈતન્યનો યોગ

૨૨૯

'જીવનઆનંદ છે એકસરખો અધે,
 પ્રકૃતિની શક્તિને વ્યક્ત કરતો ;
 વિશ્વચૈતન્ય જે જીવનને જગવતું,
 તે જીવનમાં રહે સતત તરતો ;
 પ્રકૃતિની શક્તિ પંચેદ્રિયોમાંહીથી
 સ્થૂળ આનંદનો સ્વાદ માણે ;
 પણ ઉડે જીવન પંચેદ્રિયો પાર બ્યાં,
 ત્યાં ચિદાનંદને તે પ્રમાણે. ^{ચૈતન્ય}
 સર્વનો જીવનઆનંદ સરખો નથી,
 સર્વની પ્રકૃતિ છે ભિન્ન જગમાં ;
 ગરુડ આનંદ લે સૂર્ય સામે ઉડી,
 ધ્રુવડ લે રજનીનાં તિમિરડગમાં ;
 તેજ અંધારમાં પ્રકૃતિ બહેંચાઈને ^{રત્નપ્રેર}
 જીવનઆનંદ લે ભિન્ન રીતે ;
 પરમ આનંદ તો સર્વનો એક છે :
 કોઈ એ એકની પાર જતે !

૨૩૦

કેમ આ શબ્દથી અમિતને માપશે ?

કેમ આ આંખથી અદીક જોશે ?

કેમ આ કર્ણથી મૌનને સૂણશે ?

કેમ આ સ્પર્શથી સૂક્ષ્મ ટ્રોશે ?

છેજ અંધારકૂવો અતણ ને ઊડો,

માનવી નિત્ય એ જોઈ શોચે :

અર્થ સૌ વેઃ એ માનવી શી કરે,

નહીજ ત્યાં કલ્પનાદોરી ખેંચે.

પૂજનારો બધું પૂછી પૂછી ભૂણે,

બોલનારો ભૂણે બોલ બોલી,

કેંકે તરો કુતરો કરી માનવી

આખરે હારતો આંખ ચોળી ;

હોય અંધાર ને હોય ત્યાં અત્ત, પણ

નહીજ કો એક પણ શબ્દ કહેશે ;

કોડ તારા પછા મર્મ કો કાઢના,

પણ સદા એજ અંધાર જોશે !

૨૩૧

કેમ પ્રભુને કદી માનવી કલ્પશે
 જે કદી નહીંજ કલ્પાય કલ્પ્યો ?
 દૃશ્ય આ સૃષ્ટિમાં પ્રકટ જે નવ પડે,
 તે ન પકડાય કોઈયા તલ્લ્યો ;
 કેમ પ્રભુને કદી માનવી સમજશે,
 જે ન સમજાય શ્રી પ્રકટ ગુણથી ?
 સરિતજળ જેમ કહેવાય મધુઈં મુખે,
 સિધુજળ ખાઈં બોલાય જુણથી.

જ્યોતિને પૂછશે, રૂપ તાં કશું ?—
 રૂપ જેવું જુઓ તેવું માંડે :
 વાયુને પૂછશે, ગંધ તારી કશી ?—
 ગંધ જેવી ભજે તેવી વાંડે :
 પાણીને પૂછશે, સ્વાદ તારો કશો ?—
 સ્વાદ જેવો રહે જ્યાં મળું ત્યાં :
 તત્ત્વમાં કેમ આરોપવો ગુણ કશો ?
 કેમ પ્રભુ એમ નિર્ગુણ કળું ત્યાં ?

૨૩૨

હૃદયધ્વજાર કે હૃદયકિરગાર કહો,
 કે કહો શબ્દ અંતઃકરણનો,
 કે ખુદાની બેસારત કહો તેહને,
 કે કહો ધ્વનિજ ભેદી સ્પુરણનો :
 સર્વ એ પ્રેરણા માનવી પામતો,
 દૃવ્ય એ સ્વર પડે સર્વ કાને;
 સાક્ષ ને સ્પષ્ટ નિજ બુદ્ધિ ને હૃદયથી
 માનવી તે ધરે કયમ ન ધ્યાને ?

માનવીમાં રહ્યું પરમ ચૈતન્ય તે
 હૃદયધ્વજારથી કઈ મુણાવે;
 જાય અંધારમાં ગળડવા માનવી,
 સઘ ચૈતન્ય એ ત્યાં સ્મરાવે;
 એ સ્વરોને મુણી બુદ્ધિ ઠરશે ફરી,
 ગળડતું હૃદય પણ ત્યાં અટકશે;
 હૃદય ને બુદ્ધિ નિર્મળ ફરી માનવી
 નહીંજ અંધારમાં ફરી ભટકશે.

૨૩૩

એકમાંથી અનેકજ થયા જગતમાં,
 તો પછી સર્વ ક્યમ એક થાશે ?
 એકમાંથી બધા આંટા થાય, પણ
 સર્વનાં મૂલ્ય જૂદાં ગણાશે ;
 મૂળ એકમ વસે છે બધી વ્યક્તિમાં,
 તોય એ વ્યક્તિ છે સર્વ જૂદી ;
 માનવીએ જવું મૂલ્યની પ્રગતિમાં,
 કે હડી ગતિ ફરી લેવી ઉધી ?

જેહ એકમ રહ્યું મધ્યગિંદુ વિષે
 તેજ એકમ પરિધમાં પ્રસરતું,
 મધ્યગિંદુ પ્રસરતાં પરિધમાં મળી
 તે મહાગિંદુ ત્યાં એક ફરતું ;
 ચક્રિતવું મૂલ્ય વધતું પરિધ પ્રતિ જતું,
 તોય નહીં ગિંદુથી તેહ તૂટે :
 માનવી પ્રગતિમાં એમ આગળ જતો,
 નહોંજ એ એકથી ક્યાંહી છૂટે.

એકમાંથી વહે આણગણ્યાં ફિરણ, તે
 સર્વ ચોપાય એ એકમાંથી ;
 જીવનનું મૂળ એ એકમાં છે રહ્યું,
 જીવનરસ મેળવે સર્વ ત્યાંથી ;
 ફિરણ એ જાય આવે ગમે તેટલું,
 તોય એ એકનું અંગ રહેતું ;
 ફિરણ દેખી શકે નહીંજ નિજ મૂળને,
 તોય નિજ મૂળનું તેજ હેતુ.

માનવીની યત્ની આ અહંભાવના
 ફિરણ પૂરતી બધે રહે જગનમાં :
 'હું' અને 'મારું' છે મૂળ જે એકનું,
 તે થયું સર્વનું ફિરણજીતમાં ;
 'હું'તાણું ભાન એ ફિરણમાં કિયડનાં,
 'હું'તાણું 'હું' પડી તેહ શોધે :
 એ 'મહા હું' રહે ફિરણના 'હું' વિષે,
 તેજ 'હું' મૂળનો પંથ શોધે.

૨૩૫

પ્રકટ આ ગહન અંધાર : પાછળ રહ્યું
 વિશ્વચૈતન્ય તે કો ન દેખે ;
 જે કંઈ તે કંઈ હુંજ આ જગતમાં,
 અંતરે એમ સો જીવન લેખે ;
 દીપ સળગાવી કોણે મૂક્યો છે છૂટો,
 કોણે એ દીપમાં તેજ પૂરે ?
 'દીપ જાણે નહીં કેમ પોતે થયો,
 કેમ પોતે રહ્યો નાચી નૂરે !

એક દિન દીપનું તેજ એ ખૂટશે,
 આવશે વાયુનો કો ઝપાટો,
 તે લબકતો પધી દીપ એ બૂઝશે :
 ક્યાં જશે દીપનો વ્યર્થ ફાટો ?
 વિશ્વચૈતન્ય તો સર્વ જીવને રહે,
 શું થયું જો ન એ જીવન જાણે ?
 ફળ ન જાણે રહ્યું મૂળિયું ભૂમિમાં,
 તેજ રસ ત્યાંથી નિજ કાજ આણે !

૨૩૬

સકળ આ સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન સતત
 માનવી જોય અદ્ભુત સમીપે;
 કોણ સર્જક હશે સર્વ સર્જનનણો ?
 તેણે પૂરનાર છે કોણ દીપે ?
 કો મહાકવિતાણું છે મહાકાવ્ય એ,
 જે હજી જાય અદ્ભુત રચાતું;
 ખંડ પર ખંડ અગણિત રચાના રહ્યા,
 તોય એ ના હજી પૂર્ણ થાતુ !

સૃષ્ટિરચનાનણો પરમ રચનાર એ
 ક્યાં રહ્યો છે અગોચર કૃપાર્થ ?
 પરમ આનંદ ઉભરાઈ એનો રહ્યો,
 સૃષ્ટિ સુંદર પજેપણ છવાઈ;
 જ્યોતિર્ધારનાણાં બિંદુ જ્યાંથી ઉડે
 જ્યોત્સના, ક્યાં રહ્યો તે કુવારો ?
 પરમ આનંદનાં ફૂલ જ્યાંથી ફૂટે,
 તે કૃપી ક્યાં રહ્યો છોડ ન્યારો ?

૨૩૭

જે રહ્યો છે છુપાઈ જગત પાછળે,
 જગત તેનેજ શોધી રહ્યું છે ;
 જે રહ્યો છે જગતમાંહી દૂરે કહી,
 જગત અધાર્તે ત્યાં ગયું છે !
 જે રહ્યો છે અગોચર અધી આંખથી,
 આંખ તેની, પરમ જ્યોતિ વરસે :
 ધામ તેને રહે, નામ તેનું અહે,
 પણ અલખ લક્ષવા જગત તરસે !

જે પ્રભાતે ગુલામી હડે સાજુ આ
 વ્યોમમાં તે હપા હોય કેવી ?
 રમત નક્ષત્ર ને તારાવાની રમે,
 તે હશે કેવી આકાશદેવી ?
 જે હૃદયમાંથી સરગર્ભ કવિતા બની,
 તે હૃદયને શકે કોણ જોઈ ?

સર્જનારે સદા છેજ સર્જન વિષે,
 પ્રકૃતિ સૃષ્ટિ દેવાય ખોઈ !

૨૩૮

જે હુધું લાગતું ગહન અધારમાં,
તેજ આકર્ષતું રહે બધાને;

જે દિવસના પ્રકાશે રહ્યું સ્પષ્ટ, તે
રહે પડ્યું સર્વ વસ્તુપ્રદાને;

અણુભંજી વસ્તુનો મોહ છે સર્વને,
અણુદીઠાં ધામ સૌ સ્વર્ગ લાગે;

નહીં જડ્યું સ્વર્ગ તે કલ્પનામાં રચી
માનવી નિરખવા તેહ માગે.

જે કદી થાય પ્રભુ પ્રકટ નિજરૂપમાં,
તો બધી પૂજ્યતા જાય એની;

દ્રાઈ માને અને દ્રાઈ માને નહીં,
થાય ઝગઝાભરી ભૂતિ તેની;

કલ્પના એકરૂપે ન સૌને મળે,
પૂજ્યતા જાય સૌ મોહભંગે :

આગિયો ઝગુકતો આંખ આંજી ઉડે,
પકડતાં તો દિસે કીટ અંગે!

જે વિચારો બને શબ્દ ને કાર્ય, તે
 કોણ જોઈ શકે મૂર્ત રૂપે ?
 જે બધા ભાવ મુખ પર રહે તરવરી,
 તે જાણાશે કયા હૃદયરૂપે ?
 પાંદડાંમાં લીલા જે લસી છે રહી,
 તે કદી બીજમાંથી કળાશે ?
 સર્વ આ સૃષ્ટિસર્જન થયું ક્યાં થકી,
 મૂળ તે કેમ જોઈ શકાશે ?

સર્જનારો સદા છેજ સર્જન વિષે,
 સર્વને અંતરે વાસ એનો ;
 જ્ઞાન ને કલ્પનાથી થયું કાવ્ય તે
 કેમ છૂટા કરે જોગ તેનો ?
 કેમ સર્જન કદી જોય સર્જક જગે,
 જે થયું પાણીથી શીણ જેવું ?
 ફળ થયું ફૂલને હૃદય સંતાળને,
 પણ ન જાણે હશે ફૂલ કેવું ?

૨૪૦

સર્વ પ્રજાંડનું કેંદ્ર આણુદીઠ જે, નંદી ૨૫૧
 તેથી સર્વ આ જીવન ભરે;
 અંતરાત્મા, પ્રભુ, વિશ્વચૈતન્ય કહો,
 ઉગતું સર્વ સાંધાજ લાગે;
 બીજમાંથીજ જે સર્વ ઉગતું રહે,
 તેજ બીજે રહે તત્ત્વવાસો;
 પૃથ્વીની હુંક ને સૂર્યચુંબનથી
 ભગી ઉગતું ભરે જીવનશ્વાસો.

પવનપાંખે ભરી પાંખ પક્ષી ઉડે,
 સિંધુજળમાં તરે મચ્છ સરતાં;
 વનવને, ઉપવને, લલિત લીલાથી
 વૃક્ષ ને પુષ્પ સૌંદર્ય ભરતાં;
 પ્રાણીઓ, જંતુઓ, પ્રકટ ચેતનભર્યા,
 રે દિસે સ્થિર પડયું જડ બધું
 સર્વ તે કેંદ્રની પ્રેરણા પામતાં
 પુનર્સર્જનલીલામાંહી ચુંજે !

૨૪૧

કોઈ પણ બહારનું રૂપ નવ કહી શકે
 શું મહાજીવન ઉઘડી રહ્યું ત્યાં;
 સરિત કે સિંધુ પણ નવ જણાવી શકે
 શું મહાહૃદય ધમકી વહ્યું ત્યાં;
 વિશ્વનાં દૃશ્ય ને વેશ પળપળ ફેરે
 તે મહાસત્ય આપે ન ગોતી:
 તિમિરઅંધન પડી દંદ્રિયો ક્યમ જુએ
 પરમ આત્માતણી અકથ જ્યોતિ ?

પત્રપુષ્પે ખીલે વૃક્ષ શા રસધરી,
 ગુહ્ય તે જાણ તેની ન જાણે;
 મંજૂરી નવ લહે શું છુપ્યું તેહનાં
 શુભ્ર સૌંદર્યકેસાં ઊંડાણે;
 પણ ખરે પુષ્પની પાંદડી, ને પછી
 ફળ ઉગી મૂળ બીજરૂપ વિવ્રસે:
 અંતરાત્માતણા દિવ્ય તે કેંદ્રથી
 જીવનલીલા છુપી એમ. વિકસે !

૨૪૨

વિશ્વચૈતન્ય જે આત્મ રૂપે રહ્યું,
 ખીલવો તેની સૌ પરમ જ્યોતિ ;
 સિંધુતળિયે પડ્યું ગાઢ અંધારમાં
 છીપમાં એવું આણુમોલ મોતી !
 એજ ચૈતન્ય જ્યાં જ્ઞાનને ચેતવે,
 લ્યાં પ્રભા ભવ્ય ભલુકે જીવનમાં ;
 જ્ઞાન તો માત્ર છે અગ્નિસાધન સમું,
 ચેતના વિણ ન લે તેજ તનમાં.

પ્રકૃતિની ધૂળ દેશે નહીં વળગવા
 અંતરે દુષ્ટ એ વાસનાથી ;
 ધૂળનાં પડ ઉપર પડ ચડે, તો પછી
 ચેતશે જ્યોતિ લ્યાં સહજ ક્યાંથી ?
 ધૂળનાં પડ પ્રથમ સાફ એ સૌં કરે,
 હૃદયતલ સ્વચ્છ રાખો હમેશે !
 વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો મહીં
 કે પળે જીવન અમુકાવી દેશે !

૨૪૩

વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો પડી

આપણી માટીમાં ક્ષોભ ભરતો;

વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુ આપણી પાસ છે,

તેજ એ માટીનું હેમ કરતો;

જડ બની ઠેસ ખાતી પડે તે થકી

લાખ ચચગટ એ છેજ સારા;

માટીનું મૂલ્ય નહીં થાય તણખા વિના,

એક વિણ સર્વના રહે ઉધારા।

નન્દી

એક તણખા વગર માટી જે જે પડી,

તે બધી છે પડી શુષ્ક રેતી;

નહીં જડે રસ કરી તે થકી કોઈને,

નહીં ઉગે વૃક્ષ, નહીં થાય ખેતી;

જીવનલીલા બધી ફૂટતી ક્ષોભમાં,

એક તણખા થકી પ્રૌઢિ પામી;

વિશ્વચૈતન્ય પ્રભુની કરે સ્વારી, ત્યાં

ક્ષોભ છે માટી કેરી સલામી।

૨૪૪

જે મહાત્મા થયા જગતમાં સર્વ, તે
 એજ ચૈતન્યની જ્યોતિ પામ્યા ;
 વિશ્વચૈતન્ય ત્યાં પ્રકટતાં સોગણું
 જીવનના કુંઠકે અંધાર વામ્યા ;
 પ્રકૃતિની સૂક્ષ્મતા હોય ઉત્કૃષ્ટ, ત્યાં
 થાય ચૈતન્યની અધિક સિદ્ધિ :
 હોય આકાશ નિર્ભળ અધિક જેટલું,
 તેટલી જ્યોતિની થાય વૃદ્ધિ.

વિશ્વચૈતન્ય એ છેજ પ્રભુ આપણો,
 દિવ્ય એ મૂળ છે વિશ્વકેરું ;
 સચ્ચિદાનંદ એ, બંધનિર્બંધ એ,
 સર્વ આ વિશ્વનો એજ મેર ;
 જ્ઞાન જે નવ મળે ઇંદ્રિયોથી કદી,
 તેજ એ વિશ્વચૈતન્ય આપે ;
 વિશ્વને વિશ્વમાંથી કરે બાદ, પાણુ
 સર્વમાં એજ રહી શેષ વ્યાપે ?

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

૨૪૫

એજ ચૈતન્યને દિવ્યતાથી ઝીલ્યું
 સર્વ પયગંબરેએ સ્વચિત્તે;
 એજ ચૈતન્યનું સત્ય કંઈ દાખવ્યું
 ભિન્ન ઉદ્ગારથી ભિન્ન રીતે,
 માનવીજાત છે એક આ જગતમાં,
 તોય છે સર્વનાં ભિન્ન રૂપો
 પાણી પાતાળથી આવતું એક, પણ
 ધાટ ને સ્વાદમાં ભિન્ન રૂપો!

વિશ્વચૈતન્ય એ માનવીમાં રહ્યું,
 તે ઉપર ન્યાં ચડે ગાઢ જાળાં,
 સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયોનાજ ઉપભોગમાં
 મારી દે તે ઉપર સર્વ તાળાં;
 ત્યાં ફરી વિશ્વચૈતન્ય એ અમુકતું,
 સત્યના દિવ્ય ઉડતા પુવારા;
 ને નવલ કોઈ પયગંબરજ ઉતરી ત્યાં
 આપતો કંઈક સંદેશ ન્યારા!

૨૪૬

વિશ્વચૈતન્ય જે સર્વ જીવને રંજી,
 તેજ સૌ જીવનને શુભ પ્રેરે;
 પ્રાણીઓ સર્વ એ પ્રેરણા પામતાં
 સહજ ભાવે અગર મહાવ પેરે;
 ખુદ્ધિ કે કલ્પના બંધાં નથી ખીલી, ત્યાં
 સર્વ પશુઓ કરે સહજભાવે;
 માનવીમાં ખીલી કલ્પના જોડી,
 તેડી પ્રેરણા ભવ્ય આવે!

માનવીહૃદય છે સૌ કવિત્વે ભર્યા
 એજ ચૈતન્યની પ્રેરણાથી;
 એજ ચૈતન્યથી કલ્પનાવૈભવે
 અધિક આછાં ઝળે દિવ્યતાથી;
 જેવું ચૈતન્ય એ ઉતર્યું વ્યક્તિમાં,
 રૂપ તેવું થયું ભિન્ન તેવું;
 એજ ચૈતન્ય ને એ કવિત્વજ ખરી
 માનવી દેરી છે કામધેનુ!

૨૪૭

કંઈ વિચારો નવા આવતા મગજમાં
 માનવીને અચ્ચો પમાડે;
આણદીડી, આણસુણી, આણભણી વાતથી
 કંઈકે સ્વપ્નો હૃદયને જગાડે;
 તેજ પંચેદ્રિયો છે સકળ પ્રાણીમાં,
 તોય છે આચરણ ભિન્ન સૌનાં;
 વાધ વરનાં દિસે ભિન્ન અનુવર્તનો, વાળા
 ભિન્ન છે ગાડરાં તેમ ગૌનાં.

દૃશ્ય આ ક્ષિતિજ સૂધીજ દેખી શકે
 સ્પૃગ આ આંખની દૃષ્ટિ એવી;
 તોય છે અંતરે આંખ એવી અવર,
 ક્ષિતિજની પાર પણ જોય તેવી!
 માનવીમગજમાં કંઈકે નવકલ્પના
 વીજળી જેવી આવી ઝખૂકે:
 નવ દીડી, નવ સુણી, કે નહીં અનુભવી,
 એવી આશ્ચર્યકૃતિ લાવી મૂકે!

૨૪૮

વિશ્વચૈતન્યની ભૂર્તકવિતા સમું
 રહે સકળ વિશ્વ અદ્ભુત રચાતું;
 જે મહાકાવ્યકર્તા રચે વિશ્વ એ,
 સર્વ તેનુંજ સર્જન સુહાતું;
 એજ ચૈતન્યની પ્રેરણાથી રચે
 કવિજનો નવનવી સૃષ્ટિ નિજની;
 કલ્પનાવૃક્ષ જે માનવીમાં ખીલે,
 તે પ્રભા એજ ચૈતન્યખીજની.

નવલ એ સૃષ્ટિસર્જનતણી કલ્પના
 નવ ઊઠે સ્થૂળ પંચેદ્રિયોથી;
 જ્ઞાન જે માનવીએ જગે મેળવ્યું,
 તેથી અદ્ભુત ન કહેવાય કોથી;
 જાણીતા મુલકમાં જ્યમ પ્રવાસે જતાં
 કો અજાણ્યો મુલક નહીંજ શોધે:
 નવલસર્જનતણી કલ્પનાને ય એ
 ઇદ્રિયો પાર ચૈતન્ય બોધે!

૨૪૬

દષ્ટિ સામે દિસે જગત આ ચાલતું,
 તેજ કંઈ જાણવા યોગ્ય નહીં શું ?
 વિશ્વતું તંત્ર આ ચાલતું જોઈને
 કંઈજ શું સાર તેનો ન લહીશું ?
 એકના જે અને ખેતણા ચાર છે,
 આંકડા એમ અગણિત લખાતા ;
 વિશ્વતું ગણિત એ કંઈક પણ જાણતાં
 વિશ્વના ભેદ કંઈ કંઈ જાણાતા.

ચંદ્ર રવિ તારકો ને ગ્રહોની ગતિ
 માનવીએ ન શું અચુક શોધી ?
 સેંકડો વર્ષ પછી આવતા કેતુની
 ફેરી પણ શું નથી એમ તોંધી ?
 ને ગ્રહોની અસર ને ગ્રહોના નિયમ
 કંઈક પણ માનવી શું ન પામ્યો ?
 જીવનમર્યાદાને સમજવા વિશ્વની
 રજરજે વિશ્વનો નિયમ જામ્યો !

૨૫૦

ગાઉ કોડો ધૂમે દૂર આ ગ્રહ બંધા,
 માનવીજીવન શું તોય ભળતા;
 વિશ્વનો નિયમ સર્વત્ર રહે પ્રસરતો,
 તો ગ્રહો માનવી સાથ મળતા;
 નહીં ગ્રહો દોરવે માનવીભાગ્યને,
 દોરનારો રહ્યો નિયમ મૂળે;
 નિયમની કૂચી જો માનવીને મળે,
 જીવન સમગ્રય ત્યાં મુઠ્ઠી ધૂળે !

અમુક કાળે યરફ જો હિમાલય પડે,
 તો પડે મેઘ પણ અમુક દેશે;
 નિયમ એ માનવીને મળ્યો, તેથી શું
 દેશનું ભાગ્ય છે યરફવેશે ?
 માનવી વ્યર્થ શંકા અવગ્ના તજી
 નિયમને શોધતાં આંખ ખોલે;
 ધ્રુવડ શું આંખને બંધ કરતાં કદી
 સૂર્યની શક્તિને કેમ તોલે ?

૨૫૧

પાટ પર સ્વરતાણાં ચિહ્ન સૌ પાડીને
 તે સ્વરો વાંચી પાછા ઉચરતા ;
 સ્વર ભુંસાતાં ન વંચાય તે કોઈથી,
 નહીં સ્વરો આપ ઉચ્ચાર કરતા ;
 નિયમ સ્વર સ્થાપના ને પુનર્પ્રાપ્તિનો
 માનવીને જડ્યો અજબ આજે ;
 એમ અદ્ભુત સ્વરલેખયંત્રો થયાં, *phonograph*
 સ્વર ઝીલી તે ફરી ઉચરી ગાજે !

વીજળીનો મળ્યો નિયમ જ્યારે પ્રથમ,
 તારથી સર્વ સંદેશ દેતા ;
 તાર એ તૂટતાં સર્વ તૂટી જતું,
 તાર વિણ કો ન સંદેશ બહેતા ;
 આજ સ્વરમોજ આકાશના છે જડ્યા,
 ને જડ્યા મોજ તમતેજકેશ ;
 તાર વિણ જાય સંદેશ ને ચિત્ર પણ, *televisión*
 એ ચમત્કાર કેવા અનેક !

૨૫૨

માનવીબુદ્ધિ ને માનવીકલ્પના

શું કરી ના શકે જગતમાંહીં ?

વસ્તુવિજ્ઞાનથી કંઈક પડદા ખુલ્યા,

ને હજી ઉઘડશે કંઈક આંહીં ;

સરિત જળબોધની શક્તિ યોજે ગ્રહી,

યોજશે શક્તિ સાગરતણી યે ;

સર્વ આકાશનું કિરર ખોળી વળી

કાઢશે કંઈક રત્નો વળી એ !

જે ગ્રહોની ગતિથી નિયમ સાંપડ્યો,

તે નિયમ માનવી ક્યમ વિસારે,

માનવીજીવનની વ્યક્તિમર્યાદ પાણી

એ નિયમથીજ સમગ્રત્રય બ્યારે ?

વસ્તુવિજ્ઞાન ન્યમ વસ્તુનિયમો લાહે,

છેજ અલ્પસ્થિતિતણું જ્ઞાન તેવું :

કાર્યકારણનણી સાંકળી જે જડી,

તો કડીનું ન શે જ્ઞાન લેવું ?

૨૫૩

ભાગ્ય, પ્રારબ્ધ કે નસીબ નામે કહો ;

કર્મ, સંજોગ કે દૈવધટના ;

કે કહો પૂર્વજન્મોતાણું ફળ કદી :

માનવીની રહી એવી રટના ;

કંઈક પણ છે ખરું, માનવી સાથ જે

જન્મથી સતત સંબંધ સાધે ;

માનવીના પ્રયત્નો શું જોડાઈને

જીવનમર્યાદા તે કંઈક બાંધે !

નહીં પ્રયત્નોયકી જોગ એ છૂટતા,

જીવનમર્યાદા નહીં કો ખસેડે ;

પાક પકવી કદી અન્ન પામે નહીં

કોઈ પણ ખંતથી ખડક ખેડે ;

ગ્રહયકી જે નિયમ માનવીને મળ્યો,

તે નિયમ જીવનમર્યાદા દાખે :

કેમ ખોટો કહું અનુભવે જે કર્યો ?

સત્ય એ પરખતાં સર્વ ઝાંખે !

૨૫૪

હવનમર્યાદા એ અહનિયમ દાખવે,
 વ્યક્તિની શક્તિની હદ અતાવે;
 માનવી એ બધી રીત ને બાણી કે,
 તો હવનપંથ નિજ નવ ડગવે;
 સર્વ હવનોત્તમી બિન્નતા શા થઈ ?
 શા થઈ ગય ને રૂંદ એવા ?
 સર્વ એ ગૂંચ આ નિયમ સમજવતો :
 જન્મના ભેગ સૌ બિન્ન કેવા !

તોય એ નિયમ સમજી હવનપંથના
 માનવીએ રહ્યું કાર્ય કરવું ;
 માનવીનું હજી જ્ઞાન અધૂરું દિસે ;
 નિયમની પ્રાર્થનામાં વિચરવું ;
 રોગ કે વેદથી પ્રાર્થા પરખાય નહીં,
 તેથી વેદનું ક્યમ ખોટું કહીએ ?
 નિયમ સમજાય નહીં પ્રાર્થા ને કોઈને,
 તેથી શું નિયમને વ્યર્થ લઈએ ?

રચય

ઉચ જવાલામુખી પહાડ જ્યાં ફાટતો
 કુંકડિ ગામોતણો નાશ કરતો,
 રોડ દારણુ એ રૂપને દેખતાં
 માનવી પ્રસયનો ભાસ ભરતો ;
 ઉડળતી સરિત શો ઉપણુ લાવા વહી
 છુંદતો દાટનો જન્ય પંથે ;
 સર્વનો થાય સંહાર એ માર્ગમાં,
 સાફ કે નરમું સૌ એક અંતે !

નહીં બચે પાપનાં ધામ એ પંથમાં,
 નહીં બચે દેવજો કે મસીદો ;
 સાધુ કે શક નહીં કોઈ ઉગરી શકે,
 એ નાચો કોણુ શાગીર્દ, કેવા મુરીદો ?
 પ્રભુતણો નિયમ પણ એમ વિશે વહે,
 નહીં શકે કોઈ તેને ચૂકવી :
 માનવી નહીં હજી સર્વ સમજી શકે,
 શું કરે પ્રાર્થનાથી મનાતી ?

૪૬૨
 જામજામ
 જામજામ
 જામજામ

૨૫૬

માનવીરૂપ પ્રભુ પુરુષ દુષ્ટો બસે,
 કે ગત્રો ગુહિત એ વિશ્વમાના ; -
 તાન ને માન પ્રત્યક્ષ સર્જક જગે
 જોઈ દુષ્ટાચ વિધિ કે વિદ્યાના ;
 સર્વ શ્રદ્ધાથી બદિત એની કંઠે,
 સર્વ શ્રદ્ધાથી સત્ય પાળે :
 નહીં મરે કોઈથી દર, આકાશ શો,
 એક પશુ નિમિત્ત પ્રભુ એ નિગળે !

માનવીરૂપ પ્રભુ એમ દુષ્ટો બસે :
 જે દયામિત્રુ એ પરમન્યાયી ;
 કાઠિતે કશું ધરે, દસ્તાને માયું બરે ;
 પણ ન એતો કરે નિયમ સ્વાર્થી :
 કેમ એ નિયમથી પ્રભુ કદી ચળી શકે ?
 જે દયામિત્રુ, તો સર્વ માટે !
 માનવીરૂપ હો પ્રભુ બસે, તેથી શું
 ઉતરશે આપણી અવમ પાટે ?

૨૫૭

એક છે નિયમ આ વિશ્વનો સવ તે
 નહીંજ નિજ ક્રુવચકી કો દિ ચળતો ;
 વિશ્વ ને વિશ્વના ગોળ આ અણુગણ્યા,
 સર્વને એકરૂપેજ ફળતો ;
 શબ્દ કે ન્યાય કે વિશ્વશાસન કહો,
 એ નિયમ નહીંજ નિજ ધર્મ ચૂકે ;
 નહીં દયા ખાય એ કોઈની વિશ્વમાં,
 નહીંજ એ કોઈને પસક મૂકે.

માનવી તો કરે કોની આ પ્રાર્થના ?
 માનવીહૃદય કોને પુકારે ?
 કોણ એ નિયમને ફેરવે વિશ્વમાં ?
 શે વૃથા શ્વાસ નિજ ખોઈ હારે ?
 નિયમ એ સર્વને ધર્મપથ રાખતો,
 જે ^{વિષ્ણુ}ચળે તે જળે જગતમાંહીં :
 માનવી પ્રાર્થનાથી કરું માગતો ?
 નિયમ ચળતાં રહે નિયમ ક્યાંહીં ?

૨૫૮

કોઈની પ્રાર્થનાથી નિયમ નહીં ચળે,
 નહીંજ પાછો ફરે કોઈ કાળે;
 વિશ્વની એ મહાગતિ ન અટકે કદી
 એક કે સો થકી કો ઈલાકે;
 જતું લાખો વસે આપણા રક્તમાં,
 રક્તના વહનમાં જીવન તેનાં;
 કેમ કો કાળ એ વહન અટકી પડે?
 માનવીજીવન તો ભિન્ન શેનાં?

રક્તના વહનની એ ક્રિયામાં હશે
 - કંઈક તફાટ એ જતુંકરા.
 વિશ્વના વહનમાં માનવીજીવનના
 તેમ છે સર્વ પરિતાપ ઘેરા;—
 તો પછી પ્રાર્થનાથી કશું માગવું?
 પ્રભુજ શું એમ નિજ નિયમ ત્યાગે?
 ભક્તિ તો સ્નેહવું છે સમર્પણ ખરું,
 ભક્તિ સાચો કશું એ ન માગે!

૨૫૬

વિશ્વનિયમે બધું જે થતું જાય આ,
 તેજ નિયમે સકળ જીવન ચાલે;
 માનવી જે કરે તે કરે તેજ, કે
 નિયમથી જે લખાયું કપાલે ?
 વિશ્વની જાળ અવિરત વણાતી જતી,
 ત્યાં કરે દોરી આ કોણુ છૂટી ?
 જીવન વણુનાર કે વિશ્વ વણુનાર એ ?
 છોડવે કોણુ એ આંટીધુટી ?

તોય એ જીવન જીવનારને છે પડી
 જીવન એ સર્વસુંદર સજવવા ;
 દોરી એ જાળવણુતરકણામાં દીપે,
 ભાગ એ જીવનકેરે ભજવવા :
 કોણુ કરનાર એ, પ્રશ્ન શા કાળ એ ?
 ભાવિ સૌ ભૂતમાં ફેરવાશે :
 વિશ્વનિયમે થવાનું હતું તે થયું,
 નવ કશું હર્ષ કે શોક આશે !

૨૬૦

માનવી જગતમાં શું મનસ્વીપણે
 જે ગમે તે કરે, એમ કહેશે ?
 નદીજ સંકલ્પ સાં માનવીના કળે,
 શું પડી જાળ સ્વાતંત્ર્ય લેશે ?
 વિશ્વની જાળમાં સાં ગુંથાયા પડી,
 દેશ ને કાળની સર્વ મૂર્તિ ;
 કેમ કોઈ કરે, તું ગમે ને કરે ?
 કેટલી હાથ મંદુરકૃતિ ?

વિશ્વની પ્રગતિમાં, વિશ્વના નિયમમાં,
 માનવીવ્યક્તિ સમતોલ રહેતી ;
 નદી મનસ્વીપણે કાં કરે જાળથી,
 સર્વને સ્થાન એ જાળ દેતી ;
 સદ્ગુણતા, વિદ્ગુણતા, વિજય ને હાર સાં,
 નથી કશું માનવીનેજ હાથે ;
 વિશ્વસંજોગનું પૂતળું માનવી
 પામશે શું લડી વિશ્વ સાથે ?

૨૬૧

૯૧૦

જેહ પોતાનું 'હું' માનવીમાં રહ્યું,
 તે 'મહા હું' તણું કિરણ નાનું;
 કેમ એ કિરણ નિજ કાર્યશક્તિ ભૂલે,
 ચપળ ચૈતન્ય રહે શિથિલ શાનું?
 જે 'મહા હું' વણી છે રહ્યું જાળને
 દોરી ખેંચાતી રહે તેની 'હું'થી;
 'હું' 'મહા હું' અને જાળવણતર બધાં
 વિશ્વ આ છે રહ્યાં એમ ગુંથી!

ન્યાં પડે ગાંઠ એ જાળવણતરતણા,
 તાં ઠરી જાય વ્યક્તિ. એનું;
 સર્વ 'હું' એમ જાળતાં 'મહા હું' વિષે
 જાળથી હોય ભિન્નત્વ કેનું?

કર્મ સાથે પરાક્રમ ગુંથાઈ રહ્યું,
 દોરીના વળ રહ્યા દોરી સાથે:
 માનવી કેમ વળ છોડવીને કહે,
 મેં કીધું કે થયું કર્મ હાથે?

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

૨૬૨

વિશ્વજાળે પડ્યા ઝગડતો માનવી
 હવનનો સ્વામી છે તોય પોતે;
 જ્યોત અંધાર વીધી રહે જેમ આ,
 તેમ અંધાર વીંછાય જ્યોતે;
 જ્યોત શુ વીવીને દિશુ પ્રસરાવતું,
 એજ છે હવનનો હક અનેરે;
 સ્વાત્મની જ્યોતિ ચામેર પ્રસરાવતાં
 નહીં નડે વિશ્વઅંધાર ઘેરે.

સર્વ રૂપોતણી સૃષ્ટિ છે જોડની,
 સર્વ સંકલ્પનું વિશ્વ જેનું,
 રનેહ ઔદાર્ય સામ્રાજ્ય છે જોડનું,
 કેમ હોલાય વ્યક્તિત્વ તેનું ?
 હવનનો સ્વામી પોતેજ છે માનવી,
 જાળ આ ત્યાં બધે રહે ગુલાતી :
 ઝાડો રહે ગુંથાનું દિશુ, તોય ત્યાં
 જ્યોતિ તેની ન અંધાર જાતી !

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

૨૬૩

વાયુની લહર ફરી પોપચાં પર કહે
 આંખ અંતરતાણી ખોલવાને ;
 સૂર્યકેરી પ્રભા ઉતરતી આંગણે
 ખોલવા કહે હૃદયની પ્રભાને ;
 બારીમાંથી કુસુમવેલ ડોકાવીને

આત્મપરિમલતણું સ્મરણુ આપે :
 વિશ્વચૈતન્ય એ લક્ષ્યા સર્વને

પણપણે કંઈક સંદેશ આપે !

વિશ્વમાં જીવન તો સૌ પ્રવાસે પડ્યાં,
 મુલકથી દૂર ને દૂર પળતાં ;
 પંથની ધૂળ ને ચાકની શૂળમાં
 જઈ પડે ભૂલમાં તીર્થ ભળતાં !

વિશ્વચૈતન્ય એ સર્વને દોરવી
 કંઈક સંકેતથી સ્થાન લાવે :

મેઘ બ્યોમે ચડી જાય બહુ દૂર, પણ
 આખરે વાયુથી પૃથ્વી આવે !

૨૬૪

દૃશ્ય આ બહારતું જે દિસે તે ખરું,
 માન્યતા સર્વની એવી બૂહી;
 સૌ વિસંવાદ ને શોક આ જગતના
 માનવી પર રહ્યા એમ રહી;
 બહારતુ દૃશ્ય પરિતૃપ્તિ શી આપશે,
 જોતજોતાં બધું થાય આંખું;
 વસ્તુની સ્થૂળતા સ્થૂળ આંગેા જુઓ,
 ને ઉડી જાય સૌંદર્ય આખું !

પુષ્પસૌંદર્ય આંજી રહે આંખને,
 તોય કરમાય તે જોતજોતાં;
 રંગ અદ્ભુત રહે એમ રેલાઈને,
 પણ થતા હુમ રવિકિરણ જોતાં;
 બહારતું જાય સૌ બહાર અંતે ઉડી:
 રે જુઓ વસ્તુના આત્મમાંહી !
 સ્નેહ આનંદ તેના ઉરે ઝીલતાં
 શો ઝળે આત્મ તમ વિકસી ત્યાંહી !

૨૬૫

વસ્તુનો આત્મ જોતાં જડે ત્યાંથી
 પરમ સૌંદર્ય તે વસ્તુકેરું ;
 કૂંચનો રંગ કે ઘાટ જોતાં નહીં રૂપો
 ત્યાં મળે તેનું સૌરભ અનેરું ;
 ગાનનાં ચિહ્ન કે વાદની ડગ વિષે
 નવ જડે ગાનઆનંદ ઉડો :
 નવ મળે મધતાણું અમૃત આરોગ્યકર
 મોહતાં દેખી મધુકોશ રૂડો.

સત્ય સૌંદર્ય છે ગર્ભચૈતન્યમાં,
 એજ છે દિવ્ય તત્ત્વાર્થ એનો ;
 વસ્તુનું એજ અસ્તિત્વ ને સિદ્ધિ છે,
 એજ આત્માનુરૂપ સ્વાર્થ તેનો ;
 સર્વ સૌંદર્ય છે ગૂઢ ચૈતન્યનું,
 તેજ આકર્ષી આનંદ આપે ;
 આત્મનું કેંદ્ર જ્યાં જાય જન શોધવા,
 ત્યાંજ તે આત્મસૌંદર્ય સ્થાપે !

વિશ્વચૈતન્યનો યોગ

૨૬૬

આપણા આત્મનું કેંદ્ર જ્યાં શોધીએ,
 પાંજ આંતરજીવન વિશ્વનું છે;
 ભિન્નિનું સત્ત્વ ખોળી શકે, તે પછી
 સિધ્ધના સત્ત્વ માટે ન પૂછે
 આપણે હૃદય જે નિત્ય દોષ પડે,
 છેજ તેવા અનંતત્વહૈયે;
 આપણાં એજ સ્પદન વિષે કેમ તો
 એ અનંતત્વસ્પદન ન લહીએ ?

આત્મનું કેંદ્ર એ આપણું ઘર ખરું,
 એજ વિશ્રામગૃહ સૈનું અતે;
 જીવનનાં યુદ્ધથી થાકી પરવારી ત્યાં
 આખરે આવવા સર્વ ચિતે;
 અહીંજ આરામ છે, શાંતિ મુખધામ છે,
 અહીંજ આનંદ છે શુદ્ધ સાચો;
 જીવનની પૂર્ણતા, જીવન એ માણશે,
 છો ફૂટે કાયનો કુંભ કયો !

૩૬૭

ઝો અનંતત્વસ્પંદનતણો ઝોધ બ્યાં
 હૃદયસ્પંદન વિષે થાય મનને,
 વસ્તુ ને વસ્તુનું આલ્લ સોદર્ય ત્યાં
 નહીંજ આંધી શકે કો નયનને ;
 મનુજના દેહ કે જગતના દેહની
 નહીં પગી ત્યાં રહે કો ગુલામી ;
 અમર આત્માજ છે માનવીનો ગુરુ,
 માનવીજ આત્મ છે સત્યનામી !

સર્વ ઊંડાણુ છે માનવીહૃદયમાં,
 ત્યાંજ ઊંડે ઊંડે આત્મ ભાણો ;
 સત્ય દર્શન થશે ત્યાં મહાસત્યનાં,
 ત્યાંજ છે જીવનનો ગણિતતાણો ;
 વિશ્વની શક્તિ સૌ છે મનુજઅંતરે,
 ત્યાંજ છે જીવનની સત્પ્રતીતિ :
 પરંમ છે સ્નેહ, આનંદ ને મોક્ષ ત્યાં,
 ત્યાંજ સૌને જવું જીવન જીતી !

૨૬૮

સત્ય એ બોધ ત્યાં માનવીને મળે,
 સત્ય અંતિમ મળે ત્યાંજ તેને :
 સૃષ્ટિનો આર છે સૃષ્ટિચેતન્યમાં.
 ત્યાં જઈ શોધવું અન્ય કેને ?
 જે વિચારો વિષે માનવી હવતો,
 તે વિચારોજ એ માનવી છે ;
 સ્વપ્ન જોતાં અને સ્વપ્નરૂપ માનવી,
 જાગતાં આપને અન્ય પ્રીછે.

જેમ ભમરીનજો હંચ ખાતાં ઈચ્છા
 થાય ભમરી વિચારી વિચારી,
 આત્મના સત્યની ધારણા તેમ ત્યાં
 સત્ય દે માનવીમાં કિતારી ;
 માનવીનું ખરું હવન તે તેજ એ,
 એજ જ્યોતે ઝળે સદૃશ સૃષ્ટિ :
 સર્વ આદ્યા સર્વ થાય દર્શન તરી ;
 સર્વ શ્રેદ્ધા અને દિવ્ય દૃષ્ટિ !

૨૧૬

ક્યાંથી દર્શન મળે વિશ્વચૈતન્યનાં,
 જો ન દર્પણ રહે સ્વચ્છ મનનું ?
 બિંબ ક્યાંથી પડે મલિન મુખપાટ પર,
 જો ન તગતગ કરે તેજ તનનું ?
 વિશ્વચૈતન્ય રહે ગૂઢ બાહ્યાંતરે,
 નવ પડે શોધવા દૂર જઈને ;
 છે હવા સર્વને કાળ વ્યાપી જગે,
 સૌ ભરે શ્વાસમાં તેહ લઈને.

ક્યાંથી દર્શન મળે પરમ નિજરૂપનાં,
 જો ન દર્પણ સદા સ્વચ્છ રાખો ?
 દોહાલું એક દર્પણ મળ્યું મનતાણું,
 આપશે તેજ કો ભાસ ઝાંખો ;
 વિશ્વચૈતન્યનું તેજ ઝીલી શકે
 જેવું પરિમાણ રહે પાત્રતાનું :
 સૂર્યની શુદ્ધતા સૂર્યમાળા ભરે,
 તેમ આકળતાણું બિંદુ નાનું !

૨૧૭

૨૭૦

વિશ્વચૈતન્ય ઐ સર્વ હામે રહે,
 નવ જુએ તેનું છે જોણું કાચું ;
 જ્યાં જુઓ ત્યાં જડે અમર જ્યોતિ સદા,
 નહીંજ અંધાર કે મૃત્યુ માચું ;
 સ્વર્ગને પામશે ત્યાંય ચૈતન્ય ઐ,
 નરકમાં ઉતરતાં ત્યાંય જોશે :
 વસ્તુ કે વ્યક્તિનો મુખવર્તો રાખનાં
 ત્યાં રતું છાંતું ચૈતન્ય જોશે.

વિશ્વચૈતન્ય ઐ અગ્નિ જેવું દિમે,
 પ્રકૃતિના દોષને શુદ્ધ કરતું ;
 પાપીનાં પાપને નરકમાં જાળતું,
 પુણ્યવંતાતણી જ્યોતિ દરતું ;
 સ્વર્ગે ને નરકના દેશ જુજવા નથી,
 માનવીઅંતરે એક વસતાં :
 કર્મનો ન્યાય પામે સ્વયં માનવી
 વિશ્વચૈતન્યને નિકપ કસતાં.

૨૭૧

વિશ્વચૈતન્ય છે તીવ્ર જ્ઞાણા સમું,
 સર્વ બ્રહ્માંડ ત્યાં રહે ભભુકતું ;
 પ્રકૃતિ ને પ્રાણી એ મૂળ જ્ઞાણા વિષે
 જીવન નિજ એમ રાખે ઝખુકતું ;
 વિશ્વચૈતન્યની સાથ જળતું રહી .
 જાય બદલાતું સૌ વિવિધ ભાતે ;
 વિશ્વચૈતન્ય છે અગ્નિ જેવું વિભળ,
 જે અડે તે બને શુદ્ધ જાતે !

વિશ્વની એ અમરજ્યોતિમાં છે રહ્યો
 વિશ્વનો સત્ય આધાર ધરથી ;
 સકળ બ્રહ્માંડમાં જે રહી ગતિ બધે,
 તેનું છે મૂળ એ જ્યોતિકરથી ;
 જેમ આદોલનો થાય ઉંચાં અધિક,
 થાય તે સૂક્ષ્મતર તમ બધેથી ;
 વિશ્વચૈતન્યના અગ્નિને પહોંચવા .
 સૂક્ષ્મ જનવું પડે અધિક તેથી.

૨૭૨

સ્થૂળ આ આંખ જે જીવનમાં અનુભવે,
 જીવતા જીવનની તેજ માયા ;
 સર્વ સાપેક્ષતા જીવનમાં, જગતમાં,
 જે રહી તેની એ પ્રકટ છાયા ;
 સારું નરસું કશું, સુખ અતે દુઃખ શું,
 પાપ ને પુણ્ય શું, સર્વ બોલે ;
 શક્તિ દૌર્બલ્ય, સંપત્તિ દારિદ્ર્ય શું,
 શોક આનંદ, સૌ એમ તોલે.

પણ જહીં આંખ અંતરતણી ઉઘડશે,
 ને કિરણ સત્યનુ માંહીં પડશે,
 પ્રકૃતિની દિવ્યતા કંઈક ધીરે ધીરે
 પ્રકટ પડતાં નવી દૃષ્ટિ જડશે ;
 સર્વ સાપેક્ષ સંકલ્પ ને ગ્રહણ ત્યાં
 ભ્રમિત દંડોતણાં છૂટી જશે ;
 જીવન અંતરપ્રકાશે થશે સ્પષ્ટ ત્યાં,
 ને ગહન બેદની કૂંચી પાશે !

જીવન-પ્રકાશ

૨૭૩

માનવીઅંતરે કંઈકે દેશે વસે,
 માનવી સહજ તે કંઈ ન જાણે;
 કંઈકે યુગયુગતણું પૂતણું માનવી
 કંઈકે અવનોતણી જાય આણે;
 ઘાટ ને રૂપ કંઈ કંઈ ધીમે બદલાતાં,
 જંતુમાંથી થયો આજ જેવો;
 પ્રકૃતિનાં પડ પિગળતાં ગયાં જેમ ત્યાં,
 હૃદયનણખો ખુલ્યો તેમ તેવો.

માનવી ! અંતરે ઉતરીને જો જાડું :
 ઉતરતો ઉતરતો જા તું નીચે !
 ચક્ષુનાં પડ ઉપર પડ ઉઘાડી નિરખ,
 નહીંજ જ્યાં જોઈ કે સ્વપ્ન સિંચે !
 અવન ને મૃત્યુની પાર જે જ્યોતિ છે,
 હૃદયની રાખમાં તે જળે ત્યાં :
 માનવી ઉતરીને જો નયન ઠેરવી,
 હૃદયસિંહાસને શું લખે ત્યાં !

૨૭૪

કંઈકે ભાગ્યાંનૂટ્યાં સ્વપ્ન સરી ઊંધમાં
 હૃદયને રોજ કંઈ ગુંગળાવે;
 ઘાટમાં ઘાટ નવનવ ઊઠી વાદળે
 ભળી જતા, તેમ એ સ્વપ્ન આવે;
 આંખ અંતરતાણી ઊંધમાં ઉધડતી,
 પણ નહીં ત્યાં કશું સ્પષ્ટ જોતી:
 છાય પર છાય કંઈ જાગતી સૃષ્ટિની
 આવી ભળતાં વિભળ દૃષ્ટિ ખોતી.

સર્વ આ સ્વપ્ન સકેત જોવાં મરે
 હૃદયચૈતન્યની સાખ દેતાં;
 ઊંધમાં સૃષ્ટિ લોપાય, તો ક્યાં ચક્રી
 નયન નવસૃષ્ટિનો ભાસ લેતાં?
 મૂળ જોતું નથી તે મળે નહીં કદી:
 તદ્દપિ આ સ્વપ્નની દૃષ્ટિ ક્યાંથી?
 આંખ અંતરતાણી કેળવી ખોલતાં
 પાય એ દૃષ્ટિનો ભેદ ત્યાંથી!

૨૭૫

આવી આવી ફરી સ્વપ્ન એ ઉડી જતાં,
 ઘડીકે આનંદ શોકે ડુબાડી;
 ઘડીકે ઝાંખી દર્શ અવર કો સૃષ્ટિની,
 સરી જતાં દૃષ્ટિ ઢાંકી ઉઘાડી;
 નહીં જડે આદિ કે નહીં જડે અંત ત્યાં,
 નહીં જડે મધ્યનો અર્થ પૂરો;
 ઊંધનો ધૂમ અંતરનયન પર ચડી
 સર્વ એ ભાસ રાખે અધૂરો.

પણ બંધી શક્તિઓ પ્રાણની સંધરી
 બહારથી અંતરે નયન વાળો;
 દેહને સ્થિર કરી મુચિત નિદ્રા વિષે
 હૃદયચૈતન્ય પર દૃષ્ટિ ઢાળો;
 સર્વ તે સ્વપ્નખંડો મળી એક થઈ
 પરમ નિર્મળ પ્રભા ત્યાં પ્રસરશે;
 ન્યમ પ્રભાતે ઉષારંગ રવિઘુતિ સરે,
 તેમ અંતરનયન સર્વ દરશે !

૨૩૬

માનવી ! સ્થૂળ આ નયન તારાં કશું
જેય છે સર્વ તુજ આસપાસે ?
પ્રકૃતિના એ બધા ટૂકડા છે પડ્યા
છવન તે મૃત્યુના ભેદી વાસે ;
જે બધું જેય આ સનન ગોળું જશે,
તે બધી વિશ્વચૈતન્યઝાયા :
ખડાર થું જેય ? અતરનયન ખોલી જો,
છે મહાભેદી તારીજ કાયા !

ચીરી દે પડે બધાં વ્યર્થ વળગાડનાં,
તોડી દે આગળા બંધનોના ;
વાળી દે નયનનાં ફિરલુ અંતર બાણી,
ધાઈ અંધાર દે અંજનોના !
હાર ખોલી ઉતર અંતરે ત્યાં નીચે,
નયન દરનાં હૃદયપટ ઉતરશે ;
મેઘધુમગ્રાચક્રી વીજ ચમકાર દે,
તેમ ચૈતન્ય તુજ નયન બરશે !

૨૭૭

અજળ અંતરનયન ઉઘડશે બ્યાં ઉરે,
 ત્યાં પછી નવ કશું દૂર રહેશે ;
 નયન દગતી ક્ષિતિજ પાંખ નિજ ખોલશે,
 બ્યોમ છેડા ફરી છોડી લેશે ;
 ચંદ્ર ને સૂર્ય ને તારલા સર્વ આ
 ત્યાં ન છૂટા છૂટા દીપ લાવે ;
 સર્વનો અર્ક બ્યાં એકરૂપે વસશે,
 ત્યાં કશી ભિન્નતાઓ ભૂલાવે ?

વિશ્વચૈતન્ય જીડે જીડે અંતરે
 છે હુપાર્ધ રહ્યું ગૂઢ કેવું ;
 હૃદયની ખાણ ખોદી ખણી ઉતરશે,
 તેજ ત્યાં પામશે રત્ન એવું !
 જળ વિષે નયન નહીં સહજમાં ઉઘડશે,
 પણ પછી ઉઘડતાં સૌ જણાશે ;
 તેમ અંતરનયન ખંતથી ખોલતાં
 હૃદયતળ ભેદ ત્યાં અજળ પાશે !

૨૭૮

ત્યાં લગી સત્ય અંતરપ્રભા નવ ખુલી,
 ત્યાં લગી સત્ય આનંદ ક્યાંથી ?
 રોકડી ગાય જેવો પડ્યો હવ રહે,
 જે પ્રભા એ ન નિજ કાય નાથી ;
 ઓમમાં વીજનો જેમ દોરો દિસે,
 સમ પ્રભાદોર એ છે કરોડે ;
 માનવીવૃક્ષના થડ થડી ટોચ તક
 તે વિંટાનો રહે હવન જેડે.

હવનની શક્તિઓ સર્વ અવ્યકત જે,
 તે વહે ગુપ્ત એ દોરમાંથી ;
 વિશ્વચૈતન્યનાં દારને બીડતો
 એજ દોરો અને મોક્ષસારથી ;
 દાર એ ખોલવા, બ્રહ્મ શું ખોલવા,
 યુગયુગો યોગીજન મથન કરતાં ;
 ધ્યાન ને ધારણા નહીં દેશા કામનાં,
 જે ન એ દારના અંધ હરતાં !

એ પ્રભાદોરમાં ગુપ્ત અદ્ભુત રીતે
 સમમણિ છે ગુપ્ત્યા જ્યોતિફૂલે;
 એક પછી એક ફૂલપાંદડી ખોલતાં
 મણિ મણિમાં નવલ સૃષ્ટિ ખૂલે;
 પંચતરવે વહે સૃષ્ટિનો પ્રાણ તે
 ક્રોડ ખોતેર નાડી જગાવે;
 જીવનનો અગ્નિ એ પ્રાણથી ચેતતો
 પ્રથમ તે મૂળ મણિને ઝળાવે.

મૂળ એ મણિયડી જ્યોતિ નીચે વહે,
 તેજ અજ્ઞાન માયા પ્રસારે;
 પ્રાણની શક્તિને સ્થૂળમાં વહવતાં
 પાપ તે દુઃખનું બીજ ધારે;
 એ પ્રગળ શક્તિને ઊર્ધ્વ દિશ વાળતાં
 તે પ્રભાદોરને પંથ ચડશે;
 એક પછી એક મણિઅંધિ ખુલતી જતાં
 સૂક્ષ્મદર્શનતાણું તત્ત્વ જડશે !

૧૮૦

પંચ જ્ઞાનેદ્રિયો, પંચ કર્મેદ્રિયો,
 સર્વ આ સ્થૂળ વ્યવહાર જ્ઞેતી ;
 પણ રહ્યું પર પરમ જ્ઞાન ચૈતન્યનું,
 તે મજે ગુપ્ત સપ્તેદ્રિયોથી ;
 છે પ્રભાદોરમાં સમ્પન્નિ ને ગુંથ્યા,
 તેજ દિવ્યેદ્રિયો એ ક્રુપાવે ;
 પરમ ચૈતન્યનો પંચ છે દોરમાં,
 એજ દિવ્યેદ્રિયો તે ખુલાવે.

સમ દિવ્યેદ્રિયો એહ ધીમે ધીમે
 ખીલતી જાય જ્યમ ભવ્ય પંથે,
 જીવનનું વૃક્ષ ત્યાં કલ્પવૃક્ષે ફળે,
 ને ત્રિવિધ કાલનું જ્ઞાન અથે ;
 તત્ત્વને પામતાં જાય અમૃતત્ત્વમાં.
 થાય ઉર ખોલતાં જગતરાયા :
 સોય ફેરી અણીથી પડે વેધ તો
 પેસશે સોયની આખી કાયા !

જાડ આકૃતિ

M.A - 1939.
1940.

અવનનું કૃત્ય

જીવન માયા સમું છે, થયું તેથી શું ?
 શું થયું જીવન છે સ્વપ્ન જેવું ?
 શુ થયું જીવન છે વ્યર્થ મૃગજળ સમું ?
 અગર નભકુસુમ છે જીવન એવું ?
 જીવન એ છેજ : એ સત્ય ક્યમ ભૂલવું ?
 જીવન જીવનાર શું નહોય સાચો ?
 જીવન છે સત્ય ચૈતન્ય આ જગતનું,
 હોય કાયા બસે કુભ કાચો !
 કુંભ એ ભાગનાં ઘાટ પણ ભાગશે,
 પણ નહીં કુંભની મૂળ માટી ;
 છે કળાસ્મરણ કુંભારના મગજમાં,
 તે સજીવન કરે વારિ છાંટી ;
 જીવન જે છે મળ્યુ તે પડે જીવવું,
 વ્યર્થ બોલ્યે નહીં વ્યર્થ થાશે :
 પવનસુસવાટ દેખાય નહીં, તોય તે
 ઉડી જતો દેંદ્રને તાણી બાશે !

૨૮૨

જીવન આ જે મળ્યું તે રહું જીવું,
 જીવન એ જોગવી જાવું અંતે :
 જીવનનો તંત વણુમાગિયો છે મળ્યો,
 અંત પણ આવશે તેહ તંતે ;
 જેમ જોડાઈ છે આ હવા પૃથ્વી શું.
 તોય ફરતી રહે તેહ છૂટી :
 તેમ આ જીવનની સાથ બંધાઈને
 રહેવું નિર્બંધ રમ ઉચ્ચ લૂટી !

જે થયું ને ગયું તેહ શું શોધવું ?
 જે રહ્યું વિશ્વભર તે ન થોડું :
 વાય બહાણું નવું હાસ્ય રેજાવવું.
 રાત સાથે ગયું તમ કંદેરું ;
 આપણું ભૂત શું આપણે નિરખવું ?
 એ તજ્યું કોટલું કોણ માગે ?
 વિશ્વમહારાજ્ય આ આત્મનું છે પડવું,
 જીતવા તે જવું ધીર આગે !

૩૮૩

માનવીને જગતદ્વારમાં પેસતાં
 જીવનવીણા મળી ગાન કાળે ;
 જગતની મૂક પરિશૂન્યતા પર ઘડીક
 નવનવું જીવનનું ગાન ગાળે ;
 સૂર જૂદા જૂદા ઊઠતા જીવનના,
 કોઈ એસૂર ને કોઈ મધુરા :
 જીવનવીણા નથી માનવીએ ઘડી ;
 શુ કરે જો રહે સૂર અધુરા ?

તોય એ ગાન ગાવું રહું સવને,
 સૂર વીણાતણા હોય જેવા ;
 એજ વીણા અને એજ તારો રહ્યા,
 ત્યાં પછી વ્યર્થ બખડાટ કેવા ?
 સાંધેનો જે મળ્યાં વ્યક્તિને, તેહનો
 શુભ સમન્વય કરી કાર્ય કરવું :
 દિવસ સંધ્યા ઉપાથી સુહાવાય, તો
 તારકે રાત્રિનું રૂપ ગરવું !

૨૮૪

કેમ આ વિશ્વમાં જીવનને ગાળવું,
 જેથી એ જીવન સાફત્ય પામે,
 દેશ ને કાળ ને ખાસ સંજોગમાં,
 જ્યાં પડ્યું જીવન ત્યાં જાય હામે ?

કેમ કોડો ખીજા જીવ વચ્ચે રહી,
 અહીં કરે આપણો જીવ વૃદ્ધિ ?
 જીવવું શી અમીરી ભરી, કે વધે
 આપણી ને જગતની સમૃદ્ધિ ?

જીવનની સાંઝ જ્યારે અહીં આવશે,
 જીવન ત્યારે જુએ વિશ્વ કેવું ?
 જીવનના રંગ પ્રસરી જગત શોભશે
 કેમ સંધ્યાતણા બોમ જેવું ?

કેમ આ જીવન જીતી જવું આખરે
 દિવ્ય આનંદથી મૃત્યુકરમાં ?—

વિશ્વના જીવનને જીવન જો ખીલવે,
 જીવન રહે જીવતું વિશ્વભરમાં !

૨૮૫

જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં ખીલવું તેહને,
 એજ છે સર્વની ફરજ સાચી;
 જીવનની ચૂંટણી કોણ જીવે કીધી,
 કે રહે મનગમી રીત ગચી ?
 જાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજોગ કે કાળમાં
 જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં યુક્ત જાણો;
 જીવનને ખીલવું ને જગત ઝીલવું :
 જગતનાણા ઉપર જીવનવાણો !

જાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજોગ કે કાળથી
 બદ્ધ છે સર્વની જીવનલીલા,
 માનવી તોય નિજ બુદ્ધિબળથી બધે
 વિચરતો કંઈ કરે બંધ લીલા;
 પણ રહ્યાં વૃક્ષ જે ભૂમિ જડકાઈને
 તેય નિજ જીવનકર્તવ્ય પાળે :
 ખીલતાં, મ્હોરતાં, ઋતુગદ્ધ ઝીલતાં,
 શું ન ફળથી લયે કાળકાળે ?

જીવનનું કર્તવ્ય

૨૮૪

કેમ આ વિશ્વમાં જીવનને ગાળવું,
 નેથી એ જીવન સાક્ષ્ય પામે,
 દેશ ને કાળ ને ખાસ સંબોધમાં,
 જ્યાં પડ્યું જીવન ત્યાં જાય હામે ?
 કેમ કોડો ખીજ જીવ વચ્ચે રહી,
 અહીં કહે આપણો જીવ વૃદ્ધિ ?
 જીવવું શી અમીરી ભરી, કે વધે
 આપણી ને જગતની સમૃદ્ધિ ?
 જીવનની સાંઝ જ્યારે અહીં આવશે,
 જીવન ત્યારે જીવે વિશ્વ કેવું ?
 જીવનના રંગ પ્રસરી જગત શોભશે
 કેમ સંધ્યાતણા બોમ જેવું ?
 કેમ આ જીવન હતી જવું આખરે
 દિવ્ય આનંદથી મૃત્યુકરમાં ?—
 વિશ્વના જીવનને જીવન જો ખીલવે,
 જીવન રહે જીવતું વિશ્વભરમાં !

૨૮૫

જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં ખીલવવું તેહને,
 એજ છે સર્વની દરજ્જા સાચી ;
 જીવનની ચૂંટણી કાણ જીવે કીધી,
 કે રહે મનગમી રીત રાચી ?
 જ્ઞાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજ્ઞેગ કે કાળમાં
 જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં યુક્ત જાણો ;
 જીવનને ખીલવું ને જગત ઝીલવું :
 જગતતાણા ઉપર જીવનવાણો ।

જ્ઞાતિ, કુળ, સ્થાન, સંજ્ઞેગ કે કાળથી
 બદ્ધ છે સર્વની જીવનલીલા,
 માનવી તોય નિજ યુદ્ધિયજ્ઞથી બંધ
 વિચરતો કંઈ કરે બંધ લીલા ;
 પણ રહ્યાં જુદાં ને જુદાં બ્રહ્મિ જરૂરને
 તેય નિજ જીવનકર્તવ્ય પાળે :
 ખીલતાં, મોરતાં, ઋતુગદા ઝીલતાં,
 શું ન કુળથી લયે કાળગળે ?

૨૮૬

માનવું હોય તે સર્વ માનો ભલે.
 માનવું નહીં. ભલે તે ન માનો!
 કંઈકે શ્રદ્ધા તૂટે, ને નવી કંઈકે ઢગે;—
 રોજ ફરતો રહે છે જમાનો;
 બુદ્ધિમાં તોલતાં, કશ્ચના ખોલતાં,
 ચક્ષુઓ ચોળતાં કંઈકે જોશો;
 નવનવાં જ્ઞાનથી, નવનવી જ્યોતિથી.
 નવનવા તદ્દથી રોજ મ્હોશો.

જીવન લાગે ભલે સર્વ માયા સમું,
 જગત લાગે ભલે સ્વપ્ન જેવું;
 તોય એ જીવનમાં, તોય એ જગતમાં.
 સર્વને છે ફરજ્યાત રહેવું;
 જે સુણો તે બધું કાન માંડી સુણો,
 જે જુઓ તે બધું સ્પષ્ટ રૂપે;
 અંધ ને અર્ધઅંધા પ્રવાસે જતાં
 બેઠે ફૂળી મરે અંધફૂપે!

૨૮૭

કોડ આઝ્યાં અને કોડ કંઈક ગયાં,
 ને ખીજાં કોડ પર કોડ આવે,
 કંઈક અગણિત હવનથી બધાં વિશ્વમાં
 એક શું માનવીહવન લાવે ?
 જળચરો, ભૂચરો, ખેચરો કંઈ હવે,
 ને ખીજાં સર્વ આ વૃક્ષસીસા :
 એક કો માનવીહવન શું પાડશે
 વિશ્વને પાડ કંઈ સ્પષ્ટ ચીસા ?

કોડ આઝ્યાં અને કોડ કંઈક જશે,
 હવન આ એક તોપશુ અગતનું ;
 હવન નિજ જગતનુ મંચગિદ્દું રહે,
 ત્યાં ફરે હવન દસદસ જગતનું ;
 હવન એ પ્રશ્ન છે હવન હવનારને,
 તે બધે વ્યર્થ ને અન્ય કાળે ;
 હવન એ કંઈ નો વિશ્વ છે હવનું,
 હવન એ હવનું હવનરાત્રે !

૨૮૮

કોડ કંઈ તારકો વ્યોમમાં ઝયુકતા
 રોજ વહેતા દિસે તેજદાણા;
 અમિત આ વિશ્વના સૂર્ય એ અણુગણ્યા,
 તોય દેખાય એ સર્વ નાના;
 હોય નાના અગર હોય મોટા, છતાં
 જીવન છે કોઈનાં શું નકામાં?
 સેંકડોને જૂદાં નામ દઈ જાણીએ,
 તોય કોડો હજી છે નનામાં !

સર્વનું જીવન નિજ ચક્રમાં ચાલતું,
 ઝયુકતું તેમ ઝયુકાવતું તે;
 વિશ્વદેરા મહાજીવનને પોષવા
 જીવન પ્રત્યેક કંઈ લાવતું તે;
 આપણું જીવન આ આપણાં ચક્રમાં
 એજ તારક સમું નિત્ય ફરતું;
 કેમ ત્યારે ગણો વ્યર્થ એ જીવનને?
 વિશ્વને સર્વનું તેજ ભરતું !

૨૮૯

હો બંધે માંડે આ જીવન અતિમુદ્દમ, પણ
 જીવન જે આ મને છે અપ્રાપ્તું,
 તેજ જીવને બધું વિશ્વ આ જોડે હું,
 તેજ જીવને બધું રહે મપ્રાપ્તું;
 કેમ અધણું આ જગતમાં રાખું એ,
 કર્મ કે ભાગ્ય દ્વારે ગમે ત્યાં ?
 બિંદુ આ માંડે રહે ધૂમણું એમ, પણ
 જીવનના નિયમમાં એ શમે ક્યાં ?

બૂત કંઈ બેટીને ભાવિમાં ફેરું હું,
 કંઈકે એ નિયમના અંશ બોણું,
 તોય જાણું નહીં જીવન એ ક્યાં જશે,
 શું થશે ના થશે અર્થ ઘોણું;
 તદ્દપિ આ જીવનની જ્યોતિને ખીસવી
 પૂણું તેની પ્રભા શે ન પાડું ?
 માનવીજીવનકેરી મહાજ્યોતિમાં
 જ્યોતિ મુજ જોડવા પાય માંડું.

૨૬૦

જીવનમાં કંઈક જે સર્વને છે મળ્યું,
 તેજ છે પરમ બક્ષીસ મોટી;
 માણુવો સકળ આનંદ એ કંઈકમાં,
 અન્યમાં રાખવી આશ ખોટી;
 કોઈનો હોય આનંદ સાહસ વિશે,
 કોઈનો હોય આનંદ જ્ઞાને :
 એક આનંદ કાળે ન ભેગા જતા
 વાધ ને મૃગ કદી એક જાને !

ભવ્ય તેજે ગરુડ ચાલ્યું ઉડવા નભે,
 નહીં જુએ ભૂમિભંડાર ઝાંખી;
 કીટ ને મૂપકો જોય ધન ભૂમિમાં,
 ને રહે ત્યાંજ રસ પૂર્ણ રાખી;
 જ્યાં રહ્યો જીવનઆનંદ છે જોઈતો,
 તેહનું ત્યાંજ વ્યક્તિત્વ ખીલે;
 જીવનમાં જે મળ્યું કંઈક તે ખીલવતાં
 માનવી પરમ બક્ષીસ ઝીલે.

૨૬૧

'હવન નર્હી કાકનું પણ નકામું હિંસે,
 હવન છે ચર્વનું ઉપયોગી;
 ભોગી નિજ ભોગમાં રહી જગત જોગવે,
 જોગમાં જોગવે તેમ જોગી;
 જોદ નિર્મળ હિંસે સમજની આંખને,
 તેય છે સમજ નિજ યોગ્ય સ્થાને:
 ઘાસ આ જો દ્યાતું હો પગતજો,
 તે વધારે ધરાની શીકાને.

પંકમાંથી હો દીન પંકજ જજો,
 તોય તે દૂધમય કાંતિ ધારે;
 રવિકિરણ ઝાંલી રૂપેરી ખાલી વિં
 કેંકે અમરોતજો મદ ઉતારે!

કીડ પણ કો નકામા નથી પૃથ્વીમાં,
 શૂળ પણ પૂરતી પૃથ્વીખાણે:
 કેમ કો હવન જગમાં નિર્થક કહો?
 ત્યાં પડ્યું હવન ત્યાં ભર ઉગાડા!

૨૯૨

કોણ ડાહ્યા અને કોણ જ્ઞાની જગે,
 જ્યાં ન ડહાપણ કિંવા જ્ઞાન પૂરું ?
 શુદ્ધ અણુરંગી આકાશ પણ જ્યાં દિસે
 કૃષ્ણવર્ણું અગર નીલ ભૂરું ;
 જ્ઞાનના વર્તુલે માનવી ઘૂમતો
 કેમ પૂર્ણી શકે પૂર્ણતાને ?
 પૃથ્વી નિજ વર્તુલે ઘૂમતાં નવ કદી
 પૂગશે ભવ્ય રવિકેંદ્રસ્થાને.

જ્ઞાનસાગરતાણું તળ ન કોને જડે,
 ત્યાંય કોને કહો પૂર્ણ જ્ઞાની ?
 કોડ તારા ઘૂમે યુગયુગો, પણ જડે
 નહીંજ અવકાશતળની નિશાની ;
 જ્ઞાનની સર્વ મર્યાદ જાણી નમે,
 તેજ જ્ઞાની અને તેજ ડાહ્યા :
 જ્ઞાનને શિખર પહોંચ્યો કહે તેહને
 નવ મજે જ્ઞાનની સત્ય છાયા !

૨૯૩

કાળઅંધાર આ છે ગદન ને અમિત,
 કેમ તે માનવીયુદ્ધિ છેદે ?
 તોય છેદાય એ તેટલો છેદવો,
 બ્યાં મુઠી યુદ્ધિનાં દિરણ ભેદે ;
 હાય અંધાર જો અંતરે વ્યાપિયો,
 કેમ તે બાહ્ય અંધાર કાપે ?
 રાત્રિના તિમિરને ભેદવા વાહનો
 શેશની ફેંટા નિજ પંથ માપે.

માનવીનો ખરા શત્રુ અજ્ઞાન છે,
 તિમિરમાં તિમિર એ નિજ વધારે ;
 નહીં પિછાને કદી આપને, તો પછી
 શું પિછાને રહ્યું દેહપારે ?
 એ મહાશત્રુ શું તો સદા ઝગડ્યું,
 ને લડી પ્રજાળવી હૃદયબ્યોતિઃ
 નય અંધાર જો પ્રથમ એ હૃદયનો,
 તોજ જોવાય ચોપાસ જોતી.

૨૯૪

સર્વ અજ્ઞાનને કાઢવું જગતથી,
 એજ અભિલાષ હો માનવીના !
 એજ અજ્ઞાન છે નરકની વેદના,
 બ્યાં સજ્યા સૌ રહે પાપભીના ;
 માનવીજીવનનાં કળણકર્મ બધાં
 ઉપજે એજ અજ્ઞાનમાંથી ;
 અશિને ચેતવી જો ન ભડકો કરો,
 તો ધુમાડો જશે કેમ લાંથી ?

માનવીબુદ્ધિને હામ ક્યમ રાખશો ?
 હામ રહેતું વધે નહોંજ કોઈ ;
 જીવનના વહનમાં સતત આગળ જવું,
 અગર સૌ જીવનરસ રહેવું ખોઈ ;
 બાંધ્યું પાણી રહે ઝેરી ગંધાતું, ને
 જોઈતું પાણી સદા સ્વચ્છ રહેશે ;
 તેમ આ બુદ્ધિને જોતી રાખો સદા,
 કે ન રહે ઝેર અજ્ઞાનવેશે !

૨૬૫

જ્યાં મુઢી જાય અજ્ઞાન નહીં હવનનું,
 ત્યાં મુઢી થાય શી હવનજ્યોતિ ?
 જ્યોતિ વિણ વિશ્વના રંગ ક્યાંથી થયે ?
 જ્યોતિ વિણ હાય પણ કે ન રહેતી ;
 બુદ્ધિસૌંદર્યનાં ફિરણ અજવાળનાં
 માનવીહૃદયમાં રંગ પૂરે ;
 રૂપ સંકલ્પ સૌ માનવીનાં ઝગે
 એજ સૌંદર્યનાં પરમ નૂરે.

જ્યાં મુઢી જાય અજ્ઞાન નહીં જગનથી,
 ત્યાં મુઢી હવનનું કંઈ ન ભાસે ;
 આંસુની ખાણ આ માનવીહૃદયની ,
 તિમિરશેઠે અધિક ધ્રુધવાશે ;
 જન્મ ને મૃત્યુ પર. ઢાંકણું રહે પડ્યું,
 સતત શકા ઊડી ભય પમાડે ;
 જાય અજ્ઞાન ત્યાં સૌ શુભામી જશે,
 રેલશે જ્યોતિ દારે ડિવાડે !

હવનનું કર્તવ્ય

૨૯૬

પોતપોતાતણા અવગુણો જગતમાં
 પોતપોતાનણી પાસ રહેશે ;
 કોઈના અવગુણો જગત માગે નહીં,
 જગત તો ગુણ બધાં પાસ લેશે ;
 કોઈના અવગુણો સર્વનું ઝેર છે,
 જગત ત્યાંથી ખસે દૂર જોઈઃ
 સૌ ગુણોએ મૂકી હાથ તે ચૂંટશે,
 કંટકો માગશે નહીંજ કોઈ.

જો ગુણોની વધારે સદા જ્યોતિ, તો
 અવગુણો ન્યૂન થઈને વિરમશે ;
 જ્યોતિ મધ્યાહ્નબણી વાધતા સૂર્યની
 ધારતાં વૃક્ષમાં છાંય સમશે ;
 અવગુણો હોય તે હૃદયને કોતરે,
 ગુણ ગ્રહે જગત, ઉર ત્યાં ઝગારે :
 ચંદ્રધાયાં રહે ચંદ્રના હૃદયમાં,
 યજ્ઞ સુધા બ્યોમ આપે પ્રસારે !

૨૬૭

છે જીવાની દિવાની, બધા એમ કહે,
 પણ જીવાની ખરી છે કુવાની;
 નવલ વર્ષાતાણું જળ ધુધવતું જતું,
 તે ધરે કેમ શાંતિ કુવાની ?
 જીવનના વહનમાં કંઠકે ઝરણાં મળે,
 કંઠકે ફાંટા વળી તેમ ફૂટે;
 સર્વનો એ સમન્વય થવા જાય, ત્યાં
 ઉગ્ર ખળકા જીવનમાંહી ઊઠે !

માનવીજીવનમાં કંઠકે પશુચુદ્ધ છે
 એ જીવાની વિષે નિત્ય લડવાં;
 હારતી, જીતતી, એ જીવાની જતી :
 ઘડીકે ઉડવાં અને ઘડીકે પડવાં;
 સર્વ ઉકળાટ એ આખરે શમી જશે,
 ને જીવનવહન ત્યાં પ્રૌઢિ ધારે :
 છે જીવાની જીવનશક્તિની જોગણી,
 જીવનના તાપ ડારે ધસારે.

૨૬૮

જો જુવાની રૂડી જોગવી જગતમાં,
 તો જશે 'જીવનની સાંઝ મીઠી;
 જીવનની સર્વ કુટુતા જરામુખ પડે,
 જો જુવાની મઝામાંજ દીઠી;
 કાયનાં તીવ્ર કુટુ ઝેર નીચોવતાં
 જીવન બનતું અમીભર જરામાં;
 છે જુવાની ખરી જીવનરસવાહિની,
 જીવનનો ખ્હાર ખીલવે ધરામાં.

છે જુવાની વિષે અગ્નિ ધગધગ થતો,
 સર્વને બાળતો જાય બળતો;
 અગ્નિની રાખ આખર થશે, તોય ત્યાં
 કાયતું શુદ્ધ કુંદન ઝગળતો;
 માનવી ! એ જુવાની રૂડી જોગવી
 તોડી કે છુંદી દે સર્વ કાંટા;
 જીવનમાં તો પછી માત્ર ફૂલજ રહે,
 જેમ સંધ્યા ભરે રંગ ઘાટા !

૨૯૯

જગતમાં કાંઈનો ગર્વ ધરશે નહીં,
 ગર્વ છે જીવનનું શીણ ખાલી ;
 બ્યોમભર મેઘથી સિંધુ નવ ફૂલનો,
 સરિત રેણે ફૂલી જાય ફાલી ;
 સૌ મહાહૃદયમાં સરળતા છે ભરી,
 ઉઘ્ય કે નીચનો પટ ન સહેજે :
 પાંદડાંમાં પડી સૂર્ય આળક સમો
 જાય આજોટનો નખ તેજે !

સૂર્યમુખી કુસુમ હોય મોટું ભલે,
 કેમ તે ગર્વ લે અન્ય પાસે ?
 રંગ ને ઘાટ સૌ સૂર્યથી પામતું,
 સૂર્યને જોતું નમતું વિકાસે ;
 છે વિનયમાંજ પ્રભુતા ખરી સર્વની,
 તો મહાત્મા દિસે આળ જેવા :
 તારક્ષા છે મહાસૂર્ય એકેક, પણ
 આગિયા શા દિસે અલ્પ કેવા !

આ બધા મશરૂના ગાદીતકિયા કશા ?
 આ બધી ભવ્ય જાહોજલાલી ?
 આ બધા નાય ને રંગના બંગ શા ?
 આ શરાખીતણી ફૂલખાલી ?
 આ બધા બાગ ખુલખુલ ગુલાબે ભર્યા ?
 આ કશી સાલખીકેરી કાયા ?
 આ બધી દેહ ને આંખને ધારતી
 છે કશી મોહિની એવી માયા ?
 પ્રભુ પ્રકટશે કશે એ બધી ભભકમાં ?
 ક્યાં સુધી ચાલશે એ ખુમારી ?
 જીવન શું છે ગુલામીજ કાયાતણી ?
 શું ન કરમાય કાયા બિચારી ?
 જીવનની જ્યોત જ્યારે પડી જૂંમશે,
 ને ઉરે ઘોર અંધાર સરશે,
 કેમ તે મૃત્યુના હાસ્યને ડારશે,
 કોણ તે જીવનનો ડંખ હરશે ?

૩૦૧

સર્વ આભાસ આનંદ ને સુખતાણા
 જે બધી સ્થૂળતામાંથી હોયે,
 તે બધા હોયે ભોગ સાં ભોગવી,
 માત્ર કદુતા રહી જાય પડે;
 શીણના દ્વિધિયા મોહર આકર્ષતા,
 પણ ત્યાં કે નહીં ભૂખ દેડે:
 પલકમાં ફણફણી બુદ્ધિમુદ્રા ફડકે,
 ને હૃદય દાલી રહે તેલ દેડે.

એથી લડવું ભડવું જીવનનું યુદ્ધ આ,
 છે ભક્ષા જીવનના ધમપજાડ;
 છે ભક્ષા ક્લેશ સંતાપ ને ક્ષત્ર સૌ,
 જીવન કસવાતણા વિભુઅખાડા!
 હો ભલે જગત વિકરાળ રક્ષસ સમું,
 તોય ત્યાં વિપમ એ યુદ્ધ લડવું!
 શક્તિને સાધનાં શક્તિ પ્રકટે હોયે,
 શક્તિથી જીતવું તેમ પડવું.

૩૦૨

આત્મ ને બુદ્ધિનાં ઢાંકણાં ઢાંકતી
 એવી માયાની છે કેદમસ્તી ;
 આરણ્ય થાય અંતરતાણાં બંધ, ત્યાં
 જીવનસૂત્રોની માણે શી હસ્તી ?
 માટીના દેહની માટીમય આ ગતિ
 માટીના ગર્તમાં ઊંધી ચાલે ;
 માટીમાં સજડ જડડાયું છે, તે છતાં
 વૃક્ષ પણ ખીલતુ ઊર્ધ્વ ક્ષણે !

માનવીને મનુષ્યત્વથી પાડતા
 ધિક્ક એ નીચ દેહિક વિલાસો !
 વહન સરિતાતણુ ધૂળ પર થાય, પણ
 મહીં શમે ના કરી ધૂળવાસો ;
 ધૂળ શુ ખેલતી, ધૂળને રંગડતી,
 જાય સરિતા ધસી લક્ષ્ય સ્થાને :
 જગતમાં દુઃખ ને શ્રમ ભલાં સોગણાં,
 માનવીમાં મનુષ્યત્વ આણે !

૩૦૩

કનકની ભૂમિમાં ઝળકતા થાંભલા,
 રત્નજડિયાં ઝિખાં મ્હેલ મેડી;
 માનવી વૈભવે પલક મોહી રહ્યા,
 કનકની હો ભલે તોય બેડી;
 રવિ શશી ન્યોત ઉઘાત ખલુ અગમગે,
 કોટિ કિરણો નગે તેજ વ્યાપે;
 આંખની ડાહીમાં મિંચ અવળું પડે,
 માનવી તેજ નવ શુદ્ધ માપે.

અટળ અંધારની છાંય રત્ને ભરી,
 રૂપ અનુપમ ભર્યા છે વિલાસી;
 મન સુખાભાસમાં રોજ તીરથ કરે,
 કોટિ ગંગા અને કોટિ કાશી;
 રત્ન પલકે સરે, રૂપ સહુ ઓસરે,
 હાથ અંધારની છાંય ખાલી;—
 આંખની ડાહીમાં તેજ સવળું પડે,
 તેજ એ જોગવે રત્નથાળી.

૩૦૪

જે રહી જગતની સ્થિતિ અહીં તે ખરી,
 જગતનું તંત્ર આ જે રહ્યું તે,
 આ ખરું જોડું કે આ નથી પેલું છે,
 માનવી વ્યર્થ એ સર્વ ચૂંથે;
 પૂર્ણનો માત્ર જે અંશ છે, તેહને
 પૂર્ણની ગમ પડે કેમ પૂરી?
 પીર, પયગંબરો, સંત ને જ્ઞાનીઓ,
 સર્વની જોજ પણુ રહી અધૂરી.

જગતને જગતની વાટમાં ઘો જવા,
 જગતને જાણુને બહેતું પાણી:
 જોતજોતાં જતું સર્વને ભીંજવી,
 નવ ગણે વસ્તુ જાણીઅજાણી;
 લાખ આ કષ્ટ ને વેદના છો રહી,
 એજ અહીં સત્ય મનુષ્યત્વ આપે:
 ગગન ગગડાટ ને વીજથી સીઝતો
 મેઘ અમી વરસતો રહે' પ્રતાપે!

૩૦૫

માનવી ! ઊડીને થા ઊભો પૂર્ણ તું !

શીશ તારું ઊંચે વ્યોમ પૂગે :

પરમ વ્યક્તિત્વ લાંબાવ તારું બંધ,

વિશ્વ મૃદે તને વદન મૃગે !

સર્વ શંકા અને શોક દે છોડી તુ,

સર્વ બળગાટ મુખદુઃખકેસ ;

જ્યોતિ જોનાર આંખે ભરે જ્યોતિને,

શું કરે લાખ અંધારેસ ?

આંખનાં પોપત્રાં નહીં ઉઘાડી શકે,

તે જુએ સતત અંધાર આંખે,

નહીં હલાવી શકે પગ પથારી પડી,

તે ઊડી જાય ક્યાં પાદ પાખે ?

કેદખાનું ગણી બંધ જે થાય તે

પ્રાણ અજ્ઞાનમાં કેદ સંધે :

માનવી ! તોડી એ બંધ તું થા ઊભો !

જો રહ્યા વિજય તુજ રૂપ કેવે !

જે રહી જગતની સ્થિતિ અહીં તે ખરી,
 જગતનું તંત્ર આ જે રહ્યું તે,
 આ ખરૂં ખોટું કે આ નથી પેલું છે,
 માનવી વ્યર્થ એ સર્વ ચૂંથે;
 પૂર્ણનો માત્ર જે અંશ છે, તેહને
 પૂર્ણની ગમ પડે કેમ પૂરી?
 પીર, પયગંબરો, સંત ને જ્ઞાનીઓ,
 સર્વની ખોજ પણ રહી અધૂરી.

જગતને જગતની વાટમાં ઘો જવા,
 જગતને જાણુજો જહેતું પાણી:
 જોતજોતાં જતું સર્વને ભીંજવી,
 નવ ગણે વસ્તુ જાણીઅજાણી;
 લાખ આ કષ્ટ ને વેદના છે રહી,
 જોજ અહીં સત્ય મનુષ્યત્વ આપે:
 ગગન ગગડાટ ને વીજથી સીઝતો
 મેઘ અમી વરસતો રહે પ્રતાપે!

૩૦૫

માનવી ! ઊઠીને થા ઊભો પૂર્ણ તું !
 શીશ તારું જિયે જ્યોત પૂજે :
 પરમ વ્યક્તિત્વ લંબાવ તારું બધે,
 વિશ્વ ઝૂકે તને વદન મૂગે !
 સર્વ શંકા અને શોક દે છોડી તુ,
 સર્વ બળકાટ મુખદુઃખકેરા ;
 જ્યોતિ જ્ઞેનાર આંખે ભરે જ્યોતિને,
 શું કરે લાખ અંધારકેરા ?
 આંખનાં પોપચાં નહીં હાડી શકે,
 તે જુએ સતત અંધાર આંખે,
 નહીં હજાવી શકે પગ પથારી પડી,
 તે ઊડી જાય ક્યાં પાદ પાખે ?
 કેદખાનું ગણી અંધ જે થાય તે
 પ્રાણ અત્તાનમાં કેદ સેવે :
 માનવી ! તોડી એ અંધ તું થા ઊભો !
 જે રહ્યો વિજય તુજ રૂપ કેવે !

૩૦૬

જીવનના યુદ્ધથી દૂર હારી જવું ?

જીવન શું જગતથી દૂર ભાગે ?

ગામ છોડી જશો વન વિષે. તોય ત્યાં

બહુ ઉપાધિ નવી અન્ય જાગે ;

જીવનના યુદ્ધથી દૂર ભાગી જતાં

જીવન શું શાંતિ પામે કદાપિ ?

પ્રકૃતિની શક્તિ શું પ્રકૃતિને છોડશે ?

કે શકે વસ્તુથી જાય કાપી ?

લાખ સંન્યાસીઓ જગત છોડી જતા,

તોય આ જગતથી ચાલ્ય ભિક્ષા ;

દેહ દમવા જતાં દેહ આડી જતી,

પ્રકૃતિની કેમ ચૂકાય શિક્ષા ?

પ્રકૃતિની શક્તિના નિત્ય ઉભરા ઊઠે,

જીવનના મેલને શુદ્ધ કરવા ;

યુદ્ધથી ભાગતાં શુદ્ધિ મળશે કહીં ?

જીવનમેલે રહેા કેમ ગરવા ?

સાધુતા રાખજો સર્વ નિજ અંતરે,
 એજ સંસારની છે કસોટી ;
 સાધુતા અંતરે જો નહીં વ્યાપી, તો
 સાધુતા બહારની સર્વ ખોટી ;
 સાધુતા નહીં વસે ભગવી કંથા વિષે,
 કે ન લટકાવતાં સ્કંધ ઝોળી :
 અમિત્રી રાખ છે, પણ બને અમિત્રી નહીં
 કાય પર કાયલો રાખ ઝોળી !

જગત છોડી જતાં જીવન કયમ છૂટશે ?
 જીવનથી ભાગનારો કરે શુ ?
 દુઃખથી ભાગતાં જીવનરસ તૂટશે,
 પાણીથી ભડકતો મહીં તરે શુ ?
 સાધુતા સૌ ભરે હૃદયની ઝોળીમાં,
 જીવનની સ્વચ્છતા તેજ કંથા :
 રણુથડી ભાગતાં કોણુ રણુવીર કહે ?
 રણુ જીતે તેજ છે વીર્યવંતા !

જીવનનું યુદ્ધ ખેલ્યા વિના શાંતિ નહીં,
 તો પછી મર્દ શું કયમ ન ખેલો-?
 સિંધુના મોજ પર સ્વારી કરતા જશો,
 કે જશો દલિત ખાતા ધકેલો ?
 શક્તિની તૃપ્તિ ધા મારવામાં દિસે,
 તેમ ધા ઝીંઝવામાં ચ તેવી ;
 વીજનો ધા ઝીલે ધાતુનો તાર જે,
 તેજ તેને પૂરે ભૂમિ કેવી !

જીવનથી ભાગીને કેમ કાયર થશો ?
 કાયરો જીવતાં મૃત્યુ પામે :
 જીવન મોંઘું મજ્યું જોગવી જીવવા,
 કેમ તે જોવું અહીં હીન નામે ?
 જીવન આ જેમ અણપૂછ્યું આપ્યું અહીં,
 જીવન એ તેમ અણપૂછ્યું સરશે :
 મર્દ શું ખેલીને ધન્ય પળવું, અગર
 એક વધુ ધૂળદગ ભૂમિ ભરશે !

૩૦૯

હોય નાનો ગમે તેટલો માનવી,
 નાથ એ દેહના રાજ્યકેસર :
 જગત આ હોય મોટું ગમે તેટલું,
 તોય લડી તોડવો જગતધેરા;
 યુદ્ધ લડતાં દિશા ઉઘડશે નવનવી,
 નવનવા જ્ઞાનદેશો ઝઝળશે;
 દેહનું રાજ્ય એ યુદ્ધ હતું પંડી
 આત્મનું પરમ સામ્રાજ્ય મળશે !

શાંતિનાં સ્વપ્નને તો પરાં રાખવાં,
 શાંતિ છે હવનનું અંત્ય યાણું;
 હવનની ચાટનાં યુદ્ધ ખેડ્યા વિના
 કેમ તે પામવું હવનસહાણું ?
 હવનની વાટ અણુરોધ એ રાખવા
 હવનના તોડવા અંતરાયો :
 હવનની શાંતિ એ યુદ્ધ વિણ નવ મળે,
 યુદ્ધ છે પ્રગતિનો સત્ય પાથો !

૩૧૦

જીવનનું યુદ્ધ એ ખેલતાં માનવી
 જાણશે કેંદ્રે જાણ્યું અજાણ્યું ;
 કેંદ્રે જાણ્યું અજાણ્યુંજ કરવું થશે,
 કેંદ્રે જાણ્યું જાણાશે અજાણ્યું ;
 કેંદ્રે પણે સરી તિમિરપડદા નીચે,
 ફાટ કંઈ કંઈકે પણે દિવાસે :
 મારતાં, ઝીલતાં, સહન કરતાં બધું,
 જીવનની શક્તિના ફાલ ફાલે.

જીવનનું યુદ્ધ એ મર્દ શું ખેલતાં
 આવશે અજાણ્ય કો આત્મશ્રદ્ધા ;
 દેવે સૌ પિંજરેયા જશે ઊડીને,
 ગુજરશે માન્યતા કંઈકે વૃદ્ધા ;
 દેવ ને અર્ધદેવો જતાં માનવી
 દેવ પોતે થયા યત્ન કરશે ;
 માનવી યાય વિધિ માનવીભાગ્યનો,
 ત્યાંજ તેનું મનુષ્યત્વ દરશે !

જીવનનું કર્તવ્ય

૩૧૧

જીવનનું યુદ્ધ આ કેવું અદ્ભુત દિસે !
 માનવીએ અહીં સતત લડવું ;
 આપતાં જીવતાં ધા જવું આખરે,
 પળપળે આપતાં મંથુર કડવું ;
 નીચતા, દ્વેષ ને બ્રાંતિના દાવ શા !
 જ્ઞાન, ઔદાર્ય ને સ્નેહ કેવાં !
 લાગતું હાથ ને જીર્ણ થઈ ભાગતું,
 જીવનના યુદ્ધનાં સ્ખલન એવાં.

જીવનના જોગ ને ભોગ સૌ માણવા
 યુદ્ધ એ ચાલતુ સર્વ સાથે :
 પૃથ્વી દારણ મુખ ફાડી નીચે રહી,
 જિભું વિકરાળ આકાશ માથે ;
 હારતાં સર્વ ખોઈ વિશેષી જવું,
 જીતતાં પણ હસીને ભુંગાવું ;
 તોય એ જીવનનું યુદ્ધ અદ્ભુત લડી
 માનવીએ જીતીને જીતાવું !

જે વિચારો અને ભાવ છે આપણા,
 આપણી ભાવના જેહ ઊંડી,
 તેજ સામ્રાજ્ય છે આપણું અહીં ખરું,
 તેજ છે જીવનની મુખ્ય મૂડી;
 દેહ પડતાં જશે દેહ માટી વિષે,
 ને જગત ભૂલશે દેહધારી;
 પણ વિચારો અને ભાવના કંઈક પણ
 જીવનમાંથી જગત લે ઉગારી.

વાદળી આવીને જાય આકાશમાં,
 ને નહીં વાદળીને જવાડે;
 ગગન ગગડાટ ને વીજ ને વૃષ્ટિથી
 વાદળી જીવનનાં ફળ ઉગાડે;
 એ વિચારો અને ભાવના પોપતાં
 જીવનના તોડવા વ્યર્થ બધો;
 આંખનાં તેજ શાં જીવનનાં તેજ એ,
 તેજ વિણુ સર્વ સંસાર અંધો.

જે વિચારે વિષે માનવી હવતો,
 તે વિચારેજ અસ્તિત્વ આપે;
 માનવીમનથડી જેમ રહે ઉપજના,
 તેમ સંચાય અવકાશઆપે;
 એજ છે કર્મ સંચિત યત્રા હવનું,
 એજ પ્રારબ્ધ નવજન્મકેરું;
 હવનનાં એજ સુખદુઃખ વણુમાગિયાં,
 એજ છે આત્મનું દેહદેહરું.

પરમ આકાશના નત્વમાંથી પ્રથમ
 દિવ્ય નીહારિકા જેમ નિપજે,
 તે પછી તેજના જાળ ત્યાંથી ફરી
 એજ આકાશને થાય કબજે;
 તેમ અવકાશમાં સૌ વિચારે દરી
 કર્મ સંચિત નવું ઉપજવે;
 જેમ જેવા વિચારે કરે માનવી,
 તેમ તેવું હવન તે ભગવે.

૩૧૪

માનવી નિજ વિચારેરૂપે જન્મ લે,
 ને વિચારેરૂપે જીવન જીવે ;
 સર્વ આચાર ને કર્મરૂપ કામનાં
 એ વિચારેરૂપી વસ્ત્ર શીવે ;
 તેા પછી એ વિચારો વિષે છે વરી
 માનવીજીવન ફેરી મહત્તા ;
 જગતનાં સર્વ આચાર ને કર્મ પર
 છે વિચારેતણી પૂર્ણ સત્તા.

જે વિચારેથડી જન્મબંધન મળ્યું,
 તે વિચારેથડીજ મુક્તિ લાવે ;
 સૌ વિચારેતણા રંગ સંકેલીને
 એક ત્યાં શુભ જ્યોતે સમાવે :
 છે મનશની ભલી એજ જર્યોશતની,
 એજ છે મુક્તિપથ જ્ઞાનયોગે ;
 એજ છે અમૃતખિંદુ અમરતાતણું
 આત્મ કિહારવા જન્મઝોલે !

જીવનનું કર્તવ્ય

૩૧૫

ભાવના જે રહી તેજ વાસ્તવિકતા,
 તેજ છે સત્ય શાશ્વત જગતનું;
 માનવી દેહ કે માનવી આત્મ છે:
 એજ છે આદિકૃષ્ણ અગતનું;
 પ્રકૃ આ પ્રકૃતિ શું બાબ વેદન નથી
 મુચિત આંતરસજ્જનશક્તિ કેડે?
 સૃષ્ટિ પણ છે અનંતવતી ભાવના,
 ખીલવતી સાંતમાં સત અનેકે!
 સર્વ આ પ્રકૃતિનાં રૂપ તે દૃશ્ય તે
 લક્ષિત માયા સમાં છે વિકારી;
 એક પરમાત્મની ભાવનાથી અર્ધાં
 વિકસતાં જાય નવરંગ ધારી,
 રૂપ કે દૃશ્યમાં દિવ્યતા નવ મળે,
 દિવ્યતા છે રહી ભાવનામાં:
 આત્મના કેંદ્ર શું યોગ ફરી સાધવા;
 ભાવના વિણ ખીલું સાધ્ય શામાં?

૩૧૬ .

ઉચ્ચ છે ભાવના - હૃદયમાં રાખવી,
 જીવન પણ ભાવના છે જગતની;
 સમજા આ વિશ્વ પણ ભાવનામાં જીવે,
 સર્વ ઝીલવા મથે જ્યોતિ સતની;
 સર્વને સર્વની ભાવના હો જૂદી,
 જેમ જેના રહે પ્રકૃતિરંગો;
 સર્વને કાજ આકાશ વિસ્તીર્ણ છે,
 સૌ ચગાવે ગમે તે પતંગો!

છે કુસુમકેરી છે ભાવના રંગની,
 છે કુસુમકેરી લાગે મુગંધે;
 કોઈની પાંદડીની કળામાં દિસે,
 કોઈની હોય રવિકિરણમંધે;
 પોતપોતાતણી તાનમાં ખીલવું,
 પ્રકૃતિ ને જ્યોતિ નિજ હોય જેવી;
 માનવીએ જગે આત્મ નિજ રેડવા
 રાખવી ભાવના ઉચ્ચ તેવી.

જીવનનું કર્તવ્ય

૩૧૭

જેમ જેની રહે ભાવના જગતમાં,
 તેમ તેને ભણે ખીલવા દો !
 સર્વને સર્વનું સ્વર્ગ બહાણું દિસે,
 સર્વને નિજ રસે ઝીલવા દો !
 ભાવના વિણ જગે જીવન આ શૂન્ય છે,
 ફળ કશું જોય નહીં જેમ વંધ્યા ;
 પૂર્વમાં દિવસઉરને ઉપા ચાહ્ય, ને
 પશ્ચિમે રાત્રિઉર ચાહ્ય સંધ્યા.

માનવીએ જવું સતત આગળ જગે,
 કે અધિક માટીને કળણ પડવું ?
 જ્યોત રાખો ગમે તેમ પકડી કરે,
 તોય તેને સદા ઉપર ચડવું ;
 માનવી માટી કે માનવી જ્યોત છે ?
 હોય બન્ને છતાં કોણ વાધે ?
 ઉચ્ચ કે ભાવના રાખી આગળ જવું,
 જ્યોતને તોજ મહાજ્યોત લાધે.

૩૧૮

જીવનની ઉચ્ચતા ધારવા મથી રહો,
 ઉચ્ચતાથી વધે જીવનદૃષ્ટિ;
 ક્ષિતિજ નીચાણમાં લાગતી નિકટ, તે
 પર્વતે વિસ્તરે અધિક સૃષ્ટિ;
 જીવનની ઉચ્ચતા, જીવનની નીચતા,
 એજ છે જીવનનો ફેર જગમાં;
 નહીં જડે સૃષ્ટિવિસ્તારની ભવ્યતા,
 જો ન ટોચે જવા શક્તિ હાથમાં!

હોય નીચાણમાં દોર ને હાંચડી,
 ટોચ પર ગરુડ ને ધન ગગનના;
 હાય નીચાણમાં સ્વાસ્થ્ય બીકણુતાણું,
 ટોચ પર સુસવાટા પવનના!
 જીવનની ઉચ્ચતા કૃષ્ટી સાધતાં
 જીવનમાં ભવ્ય આનંદ ખીલે:
 તીવ્ર તોફાન જે ઝીલતો પહાડ, તે
 સૂર્યનાં કિરણ પણ પ્રથમ ઝીલે!

૩૧૯

જીવનની ઉચ્ચતા કેમ સાધી શકે,
 જે સદા ખુંદતો પાય ખીણે ?
 ખાતું ને ખેલવું, જોવું ને ઝગડવું :
 નિત્ય વળગી રહે એમ શીણે ;
 સર્વ પશુકાર્યે એ માનવી પણ કરી
 ગર્વ ધારે કરી માનવીનો :
 કાલ કોણે દીડી, એમ કહી થાય ને
 આજને માટ આનંદભીનો.

શ્વાન ને માંકડાં છે જીવે આજમાં,
 જગતપટ પર ચક્ષુનચિત્ર જેવાં ;
 માનવી કાજ તો છે સદાકાળ આ,
 આજનાં આપવાં કાલ દેવાં ;
 જીવનતું ધ્યેય ને જીવનઅભિલાષ સૌ
 પહાડ જેવાં સદા ઉચ્ચ રાખો !
 ખીણમાં પડી રહે સર્વ કચરો ખુંજે,
 ટોચ પર સ્વચ્છતા સ્પષ્ટ ઝાંખો !

૩૨૦

રાય ને રંક શું, ઉચ્ચ ને નીચ શું,
 જ્ઞાની અજ્ઞાની શું જીવનમૂલે ?
 જીવનમર્યાદામાં સર્વ બંધાય, ત્યાં
 ગણી ગણી આખરે સર્વ ભૂલે ;
 જીવનમાં છે બધે પગથિયાં ભૂલનાં,
 માનવી ત્યાં ચડે ડોકરાતો :
 ભૂલ જોશે નથી જીવનમાં કંઈ કીધી,
 તે ભલે અન્ય પર થાય તાતો !

માફ ભૂલો કરે રાત્રિની કૈંક, ત્યાં
 સૌમ્યતા શી ઉપાને સુહાવે !
 માફ ભૂલો કરે દિવસની તેમ, ત્યાં
 ભવ્યતા કેવી સંધ્યા સગવે !
 માફ ભૂલો કરે પૃથ્વીની કૈંક, ત્યાં
 દિવ્યતા સૃષ્ટિમાં શી પ્રસારે !
 માનવીબંધુને માફ કરતો સદા
 માનવી આપ પ્રભુતા વધારે.

૩૨૧

બૂઝનાં ઢારને ગંધ કરશે નહીં,
 બૂઝ કરતાંજ અહીં સત્ય જડશે,
 બૂઝનાં ઢારને ગંધ કરતાં તહીં
 સત્ય પણ ગંધ રહીને સખડશે;
 સત્યનું મૃણિયું બૂઝમાં છે રહ્યું,
 સત્યનું ફૂલ ત્યાંથીજ ફૂટે;
 મૃણિયું કાપતાં ફૂલ ક્યાંથી ઉગે ?
 સત્યની ભાવના કેમ કોંડે ?

બૂઝનારો નહીં આજને બૂઝશે,
 તો પછી કાલને કોણ સ્મરશે ?
 બૂઝ્યું બૂઝી જતાં થાય અંધાર, તો
 સલનાં તેજ ફરી કોણ ભરશે ?
 બૂઝની ધૂળમાં સોનું રહે સ્મરણનું,
 બૂઝની ખીણમાં રત્ન પાડે :
 બૂઝ તો સલને સહજ દેખાડશે,
 બૂઝ કરનાર કયમ સલ ઢાંકે ?

જાણ્યું આણુજાણ્યું જે નહીં કરી જાણતો,
 તે ન જાણે અહીં જાણવું શું :
 જાણ્યું અંધારમાં અંધ હાથી સમું,
 તે ગણાશે ખરું માણવું શું ?
 સ્પષ્ટ આંખે દિસે સૂર્ય કરતો નભે,
 તોય એ ભાસ નવ સત્ય જાણો ;
 સાગરે દૂર જઈને થતાં હુમ, તે
 એમ દૂખ્યાં નથી કોઈ વહાણો !

જાણ્યું આણુજાણ્યું પણ સર્વ કરવું પડે,
 જ્યાં ઉરે ઉઘડે તેજાગારી ; ,
 જાણ્યું આણુજાણ્યું કરતાંજ અહીં જાણુશે
 માનવી વિશ્વની વાત ત્યારી ;
 સત્ય નહીં બોલતું મુખ ઉઘાડી કરું,
 તોય છે પ્રબળ આ મૌન એતું :
 કોડ ગોળા ઝળે અમિત આકાશમાં,
 તોય નહીં તૂટતું મૌન તેતું !

સત્યને શોધતાં સતત રહેવું જગે,
 અર્થ છે જાય ત્યાં ચલ લાખો;
 સત્ય આ જીવનમાં છે ન પડાય, પણ
 સત્યનો ભાસ કંઈ થાય જાંખો;
 જીવનને જીવનઆનંદમાં યોજવું,
 પરમ આનંદને પંથ પડવા;
 પૃથ્વીમાં પાય છે ધૂળ રગડાય, પણ
 ઉંચકવું શીશ આકાશ અડવા!

માનવીજીવનનું એ મહાધ્યેય છે,
 એ મહાનિયમ છે જીવનકેસો;
 માનવી રત્ન કે માનવી કોડી છે,
 એજ છે જીવનનો ભેદ ઘેસો;
 માનવીજીવનનું રત્ન અમકાવવું
 રહે ભલે તે કપાતું ઘરાતું!
 ક્યાં રહી માટી, પાપાણુ નિસ્તેજ ક્યાં,
 ક્યાં બને રત્ન તેનું સુહાતું!

૩૨૪

જગતમાં અલ્પ આ માનવીજીવનનું

શું ભલાઈ વિના અન્ય રહેશે ?

લક્ષ્મી ને કીર્તિ છે વીજ્યમકાર શી

પલકે ઝચુકી ફરી ક્લેશ દેશે ;

શક્તિ છે મેઘગર્જન સખી સરકતી,

રૂપ સંધ્યાતણા રંગ જેવું :

ચલિત આ જગતમાં દલિત એ સૌ થતું :

શું ભલાઈ વિના અન્ય લેવું ?

જીવન પાસે જગત માગતું લહેણું, પણ

છે ભલાઈજ દેણું જગતનું ;

નહીંજ ખૂટે, વહૂટે, ન લૂટે અવર,

એ જીવનદ્રવ્ય બહુ છે અગતનું ;

સ્વર્ગની લાંચ ને નરકનો ભય તથા,

છે ભલાને ભલાઈજ કરવી :

ચલિત આ જીવનમાં ફલિત છે અન્ય શું ?

જીવનસૌરભથકી સૃષ્ટિ ભરવી.

૩૨૫

જે ભલાઈ વસે માનવીમાં જગે,
 તે ભલાઈ નથી સ્વાર્થ સાટે ;
 જે મધુર સચિર સૌરભ રહ્યું પુષ્પમાં,
 તે નથી. પુષ્પના ભોગ માટે ;
 એ ભલાઈજ છે જીવનસૌરભ પરમ,
 અદ્ય આ જીવનનું દીર્ઘ સ્મરણું ;
 એજ સ્મરણે જીવન ધન્ય રહે જગતમાં,
 જીવન નહિતર અફળ શુષ્ક તરણું.

કસ્તુરી જે રહી કસ્તુરીમૃગ વિષે,
 છેજ તે કામની જગત કાળે ;
 માનવી જે ભલાઈભર્યો છે જગે,
 તે જગત કાજ નિજ હૃદય દાઝે ;
 ગાન પોતે ન નિજ સ્મર છૂટા કરે,
 નહીં અમીરાઈ છોડે નવાખી :
 કેમ ગુલામ પોતેજ સૂંટી શકે
 પાંદડીમાં રહી નિજ ગુલામી ?

૩૨૮

જીવનકર્તવ્ય ને આપણાં છે જગે,
 તે બધાં સ્નેહથી સિદ્ધ કરવાં;
 સર્વ સંજોગમાં મધુર ઉરભાવથી
 જીવનઋણુ સર્વ અણુભોક્ષ ભરવાં;
 વિશ્વની જાળમાં ને ગુંથાઈ પડ્યું,
 તે હજી જાણ ત્યાં ને ગુંથાતું,
 તે નહીં સર્વ સમજાય આહીં કોઈને,
 જીવનવણતર કશું રહે વણાતું.

કેમ હું આ કરું? શુંય ખોટું ખરું?
 શું થશે હું કરું એમ આ તો?
 એ બધી વ્યર્થ શંકા હૃદયની તળે,
 એ બધી ગર્વની વ્યર્થ વાતો!
 જીવનકર્તવ્ય છે જીવનક્રિયોગમાં,
 ચક્રતાં જીવનની યાય હાંસી;
 વસ્તુનું રૂપ નહીં શુદ્ધ સાધી શકે,
 ને કરે વસ્તુથી આંખ ત્રાંસી !

૩૨૯

આપણા પૂર્વજો સૌ મહાજન હતા,
 કાર્ય કીધાં જગે કંઈ અનેરાં;
 ઋષિ, મુનિ, ઓલમા, સુભટ વીરો મહા,—
 ધન્ય હો નામ એ સર્વ કેરાં!
 સ્વર્ણયુગમાં કીધાં કાર્ય કંઈ સ્વર્ણ શાં :
 હ્યો ભણે સર્વતી પ્રેરણા એ !
 પણ નથી સ્વર્ણ એ આજના કંધીરને
 સ્વર્ણ કરતુ, ખરી છે ઘૂણા એ !

આજ તો યુગ દિસે માટી પોલાદનો,
 ત્યાં કરે છાતી પોલાદ જેવી :
 ગત યુગોની પડી રાખ ખડેરમાં,
 તે શિરે ઓળા શી તૃપ્તિ લેવી ?
 આજ તો યુગ થયો કાર્ય કરનારનો,
 નહીં પડી ભૂતવાનો કર્યાનો ;
 જીવનકર્તવ્ય આ વર્તમાને કરે,
 તો થશે સ્વર્ણયુગ દિનચર્યાનો !

કાર્ય વિણ જીવન નવ પલક ચાલી શકે,
 કાર્ય માગે જગત જીવન પાસે ;
 જીવનનું વહન જે જગતવહને રહ્યું,
 તે ન અટકી શકે કાર્યશ્વાસે ;
 છે મહાનદ સમું જગતનું વહન આ,
 ત્યાં જીવન સર્વ છે સરિત જેવાં;
 અટકતાં કાર્ય ત્યાં વહન ક્યાંથી રહે,
 જળવહન નહીં પછી ઝરણ કેવાં ?

વહન કરતાં ઝરણ સરિતમાં જઈ પડે,
 સરિત વહતી મહાનદ મળે છે ;
 વહન એ સર્વનાં ઉર સમાવી જતો
 એ મહાનદ ઉદ્ધિમાં ભળે છે ;
 નાનું કે મોટું પણ સર્વનું જીવન એ
 જીવનું જગતના જીવન માટે ;
 કાર્યના વહન વિણ જીવન એ કેમ રહે ?
 પૃથ્વી અટક્યે શું રહે પૃથ્વીપાટે ?

જે વિચારે મૂકે કાર્યને ગતિ વિશે,
 તે વિચારે સદા શુદ્ધ રાખે ;
 જગતની સર્વ ગતિ છે વિચારેતાણી,
 છે વિચારે ભરી શક્તિ લાખે ;
 જે વિચારે સદા શુદ્ધ રહે મગજમાં,
 તે રહે કાર્યની જ્યોતિ બહની :
 અગ્નિની જ્યોતિ જ્યમ જાય ક્ષમની થતી,
 તેમ ત્યાં અગ્નિની રાખ પડતી !

છે વિચારેતાણું જીવન સખણું જગે,
 છે વિચારેતાણું જીવન સાચું ;
 કાર્યે તે કાય છે એ વિચારેતાણી,
 આત્મ વિણ દેહનું દૃશ્ય કાયું ;
 અણુદીપ્ત અગમ પક્ષી સમા ઊડતા
 રંગભેદંગી રહે સૌ વિચારે ;
 ઝીલીને શુદ્ધ સૌ હૃદયમાં તે ભરે,
 તે મનોશુદ્ધિ કાર્યે હિતારે !

૩૩૨

જીવનનું મૂલ્ય માગે સદા જગત આ,
 નહીં શકે માનવી તે ચૂકાવી ;
 જીવન જીવનારને આપવું એ પડે,
 કેમ ના દે મુખે હાસ્ય લાવી ?
 હૃદય ધ્રુષ્ટિ ન ધ્રુષ્ટે, છતાં મૂલ્ય એ
 પ્રકૃતિની શક્તિ કો રીત લેશે :
 ત્યાગશે દેશ કે પલટશે વેશ, પણ
 માનવી જીવન ક્યાં ઢાંકી રહેશે ?

એક પગલું પડે ચાલવા ભૂમિ પર,
 ત્યાંય આ જીવન કંઈ મૂલ્ય આપે ;
 એક આ હાસ્યને મુખ ઉપર આણવા,
 હૃદય મુખસ્નાયુમાં ક્ષોભ સ્થાપે !
 જીવનનું મૂલ્ય અહીં કોણ ના આપવું ?
 મૂર્ય પણ મૂલ્ય એ નિત્ય હેતો :
 આંખલો જ્યાં નવાંકુરતાણું મૂલ્ય દે,
 ત્યાંજ ભર મહોરથી ઝૂલી રહેતો !

જીવનનું કર્તવ્ય

૩૩૩

માનવીસિંધુ આ આપણો ઉછળતો
 હૃદયમાં મારતો રહે ઉછાળા ;
 વિશ્વવિસ્તૃત દિનારા ઉપર ભિમિંઓ
 સતત પછાડા ભરતી ઉછાળા ;
 છે દિનારા ઉપર પાળ ફરતી પડી,
 નહીં હજી સિંધુ એ ભેદી શક્તો ;
 પાળને તોડવા મથન મોઝાં કરે,
 તોય ત્યાં સિંધુ ઉછળી અટકતો.

સિંધુનું મથન ઓપાસ રહે ચાલતું,
 પામવા સત્ય ઉદ્દેશ એનો ;
 એક એ ધ્યેય માટે પછાડા ભરે,
 સર્વ મોઝાં વિષે નાદ જોતો ;
 શું દિનારાતણી પાળ અનભેદ છે ?
 ફરી ફરી ત્યાં કરે યતન ખતે !
 પાળ તોડી કદી ધ્યેય એ પામશો,
 સિંધુ ને વિશ્વ બની એક અતે !

૩૩૪

જગતની કદર માટે કશું ટવળવું ?
 સર્વને સર્વ લાગે નં રૂંડું ;
 પાંચ પંદર ભલું બોલશે એમ, તો
 સો બસે બોલશે તેમ ભૂંડું ;
 કોઈના શબ્દથી શું વધે કે ઘટે ?
 સૂર્ય માગે નહીં અન્ય આંખો :
 આપ મનથી કરી સાહે સૌ યત્નથી
 આત્મનિષ્ઠથી સંતોષ રાખો !

છેજ આકાશમાં મૌન વ્યાપ્યું બધે,
 નહીં વહે કોઈ આકાશવાસી ;
 કોઈ થોભે નહીં પક્ષક નિજ માર્ગમાં,—
 જ્યોતિ મારી જુઓ કે તપાસી !
 એક કર્તવ્યમાં ધૂમવું સર્વને,
 જીવનની પૂર્ણ જ્યોતિજ અગવવા :
 જીવનપથે જતાં, કાર્ય નિજ સાધતાં,
 જોઈ પાછું ચરણ શે ડગવવા ?

માનવી! ઉચ્ચ કર ધ્યેય તારાં બધાં,
 મથી રહે પૂગવા ઉચ્ચ સ્થાને;
 દેહ ને આત્મની શક્તિઓ સૌ કરી,
 સફળ કર જન્મ તુજ સંવિધાને;
 કોઈ નવ બાધ કે રોધ રહે વાટમાં,
 કોઈ પણ ખટક રાખે ન ખોટી:
 રહે અણીશુદ્ધ તુજ ધ્યેયને ધૈર્યથી,
 કોટિ છો થાય તારી કસોટી!

માનવી! તું અનંતત્વનું બાળ છે,
 પરમ આનંદ પર હક તારો;
 કોડ તારા ઝમ્મકતા હસે વિશ્વમાં,
 તે મહીં એક તું પણ સિતારો!
 સર્વ આ વિશ્વની લક્ષ્મી તારીજ છે,
 સત્ય ને શ્રેયની તલપ ફળશે:
 પ્રાપ્તતા દોરશે, સ્નેહ ભર મ્હોરશે,
 ને પરમ શાંતિ આનંદ મળશે!

જીવવું; જીવનનો શ્વાસ લેવો સતત;
 ધૂમવું જગતમાં શક્તિ સાથે;
 જાણવી જીવનઆનંદની વેદના;
 ચોળવું સ્વર્ગ ને નરક હાથે;
 કર્મ, દુર્ભાગ્ય, પ્રતિઙ્ગણ સંજોગ સૌ
 અવગણી રહેવું ઊભા અડગ ત્યાં;
 જીવવું, જીવવા દેવું, જીવાડવું:
 જીવનનો વિજય ખીજો સુભગ ક્યાં ?
 સર્વ અન્યાય ને જીલમ સહેવા જગે;
 સર્વ અપરાધ ને દોષ ક્ષમવા;
 સર્વ ફરિયાદને હૃદયમાં ગાડવી;
 સર્વ નિજ દેહના દોર દમવા;
 જ્ઞાન, હાપણું, વિનય, ધૈર્ય ને સત્યતા
 રાખવાં જીવનસ્વાતંત્ર્ય કાળે;
 ને જીવનજ્યોતિ સ્નેહે જળાવી જવું:
 ધન્ય એ જીવન જગતે વિરાજે !

અંક નવમો

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૩૭

સકળ અહાંડમાં આત્મ એકજ રહે,
 ને રહે સર્વમાં તેજ વ્યાપી;
 દેહ આ એજ પરમાત્મમંદિર ખડું,—
 દિવ્યતા ધૃણમાં અજળ સ્થાપી!
 સૂક્ષ્મનું ણિંચ એ સ્થૂળદર્પણ પડે,
 છાય પરમાત્મનું ણિંચ દેહે:
 દેહની માટીમાં કોઈ પ્રભુતા નથી,
 સર્વ પ્રભુતા વસે આત્મસ્નેહે.

સકળ અહાંડમાં વ્યાપતા આત્મ શો
 સ્નેહ પણ સર્વવ્યાપી છવાયો;
 સ્નેહ બંધાય ન્યાં કોઈ મર્યાદમાં,
 ત્યાંજ છે દુઃખ ને અંતરાયો;
 કોઈ પણ વર્તુલે સ્નેહ જકડાય, ત્યાં
 દુઃખ જન્માવતી છાય માયા:
 જીવનને રક્ષવા જીવન ખોવું પડે,
 સ્નેહ લે ભોગ સ્નેહે સવાયા!

૩૩૮

સર્વ વિકાર, ભય, દ્રેષ ને સ્વાર્થ આ.
 દર્પ આ ગર્વ ને શક્તિ ડેરા;
 સર્વ આ ભ્રમ, અસૂયા, કપટ ને દગા,
 સર્વ ઉન્માદના જીલમ ઘેરા;
 સર્વ લજ્જા, તિરસ્કાર, અપમાન આ,
 સર્વ નિંદા, અધમતા, પુરાઈ;
 સર્વ આ કૂરતા, વક્તા જીવનની
 જીવનથી શું જશે ના ભુંસાઈ ?

એક દિન તોય આ જગતમાં આવશે,—
 હો ભલે લાખ વર્ષો પછી તે,
 સ્નેહનું સત્ય સામ્રાજ્ય ત્યારે બધે
 વ્યાપશે જગતમાં રૂડી રીતે !
 માનવીજીવન ત્યારે ખરૂં ઝળકશે,
 જીવનમહિમા પ્રભા પરમ ભરશે ;
 સ્નેહનો સૂર્ય સૌંદર્ય ત્યાં વેરશે,
 પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ સાચું ઉતરશે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

સ્નેહ ને શક્તિની હોય સમતોલતા,
 ત્યાંજ છે જીવનની સત્ય સિદ્ધિ;
 સ્નેહ વિણ જીવન રસગ્રેકતા નવ ંહ,
 શક્તિ વિણ પ્રગતિ કે નહોય વૃદ્ધિ;
 શક્તિ વિણ સ્નેહ છે અય્યળ ને પાંગળો,
 સ્નેહ વિણ શક્તિ છે તેમ અધી;
 જીવનનું યુગલ એ જીવનનો પ્રાણ છે,
 તોજ જીવી વયે સૃષ્ટિ સધી.

સૃષ્ટિમાં સૌ વિખેરાઈ પડિયું દિસે
 પ્રકટ ચૈતન્ય જડ હામહામે;
 સ્નેહની છેજ રસગ્રેકતા સર્વમાં,
 તેજ અન્યોન્યમાં ભુક્તિ પામે;
 સ્નેહ ને શક્તિથી સૃષ્ટિ રહે આલની,
 સ્નેહ ધારે અને શક્તિ તારે;
 સૂર્ય પોપે બધું સ્નેહની જ્યોતિથી,
 ને કસી શક્તિતાપે વધારે!

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૪૦

માનમિલકત કહો, અખુટ દોલત કહો,
 સર્વ એ શક્તિનાં ચિહ્ન જગમાં;
 ચાલવું સહજ કે ગાઉભર ચાલવું:
 શક્તિનાં માપ છે માત્ર ડગમાં;
 સુખ જડે નહીંજ એ શક્તિના માર્ગમાં,
 સહજ વધઘટ થતી શક્તિ કેરી:-
 માસના ચક્રમાં કદી ન બે રાત પણ
 ચક્ર સરખી ફરે તેજકેરી!

સર્વ બ્રહ્માંડ આ આપણું છે, છતાં
 એક કો ટૂંકડો શીદ ચહીએ?
 કોડ તેજસ્વી તારા તણ આપણા,
 વીજદીપે કશા મોહી રહીએ?
 શક્તિના ધોધ આ નિલ વહેતા રહે,
 ચક્રમાં ચક્ર ચિરકાલ ચાલે:
 ચક્રના ભ્રમણમાં અચલ કો સુખ નથી,
 સર્વ ચીરાય જે ચક્ર ઝાલે!

દિગ્દશુમાં જે વસે અળકતું તેજ, તે
 ઉતરે મૂળ નિજ જ્યોતિમાંથી ;
 દિગ્દશુને તોડ્યા છે પકડ્યા જતાં
 દિગ્દશુ ને તેજ હડી ગય ત્યાંથી ;
 જ્યોતિમાંથીજ છે જ્યોતિનાં દિગ્દશુ, તે
 જ્યોતિ વિણ ક્યાંથી અસ્તિત્વ રાખે ?
 ઊંડું સરવરતળે જ્યોતિભર નભ અગે,
 ઝાલવા તેહ કર કાણુ નાખે ?
 અહમ્મુખ વ્યાપતુ સકળ અહાંડમાં,
 તે ન પકડાય અહાંડખડે ;
 જ્યોતિના દિગ્દશુ શું મુખ દિસે અળકતું,
 પણ પૃથક્ વસ્તુમાં રહે ન પડે ;
 જે રહે સલ મુખ સર્વમાં વ્યાપતું,
 તે જડે તે નહીં કો વિભાગે ;
 વિશ્વના સ્નેહમાં મુખ ખડું છે વસ્તું,
 વિશ્વસ્નેહે કદી મુખ ન ત્યાગે.

૩૪૨

કંઈકે ધગતાં રણો નજર પાછળ પડ્યાં,
 કેકે મૂકા પડ્યા પહાડ સામે ;
 કેકે ટંટા, પ્રપંચો, લડાઈ થકી
 પૃથ્વીને પાટ વેરાન જામે ;
 દેવ, ધિક્કાર ને ખાર છાઈ રહ્યા,
 રક્ત ને આંસુમાં દેહ લોટી ;
 પણ હજી માનવી હાસ્ય કંઈ કરી રહ્યા,
 એજ બક્ષીસ' છે અજબ મોટી !

માનવીજીવનની કરુણતા દેવી આ !
 દેવી આ છે વ્યવસ્થા જગતની !
 સ્નેહ આનંદને તોડવામાં હશે
 કો ગહન આલ્પ વિધિની રમતની ?
 મર્ત્ય આ માટીમાં જોઈ પ્રભુતા વસી,
 તેજ એ સ્નેહ અહીં એમ રડતો :
 પુષ્પનું પરમ સૌરભ લૂંટી તોડતાં
 પુષ્પથી વંધુ કશે સાર જડતો ?

જે વિસંવાદ દેખાય ચોપાસ, તે
 માત્ર જીવનસપાટી ઉપરનો ;
 અંતરે તો સદા શાંતિ આનંદ છે,
 સૂસવાટો બધો છે શિખરનો ;
 છે વિસંવાદ મસ્તાન મોઝાં સમો,
 જેહ પછડાય પ્રત્યેક પવને ;
 શાંતિ છે સિંધુગંગાણીની સ્વસ્થતા,
 નવ ગડે 'ગર્મિ' ત્યાં અચળભવને.

ક્લેશ સંતાપ બાધા નહે જીવનમાં,
 ત્યાંજ અંતર ભણી દૃષ્ટિ વાળો ;
 જીવનતળ પર થતું છોડી દો દેખવું,
 તોડી દો તુચ્છ એ સૌ ઉછાળો !
 શક્તિ જે સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન કરે,
 તે શું એ સૃષ્ટિથી છે ન મોટી ?
 બ્યોમની શાંતિ નવ કો ચળાવી શકે,
 છો જળે તારકો કોટિ કોટિ !

અજામ પડે જ્યે મોહમાયાતણે
 છે પડ્યા માનવીદૃષ્ટિ સામે ;
 માનવી ડહાપણે ગર્વ ધારણ કરે,
 ને કરે ફૂલીફાલી દમામે ;
 પવન ફૂંકી જ્યે જોમ ધસતો રહે,
 તેમ ચોપાસ તે જાય ધસતો ;
 જીવનની ઝંડી જે સિદ્ધિ ને સત્યતા,
 અર્થ તેનો ન હર અંધ વસતો.

જીવનસુખ સ્વાર્થમાં શોધવા જાય, પણ
 શોધતાં શોધતાં જાય થાકી ;
 ક્ષિતિજમાં નિત્ય દેખાય સુખપોષ્ટી,
 પણ જતી દૂર ને દૂર તાકી ;
 કિમર ચાલી જતાં હાથ ખાલી રહે,
 માનવી આખરે આંખ ખોલે :
 સુખ નથી ક્યાંહી એ લાખ સમોહમાં,
 એક કડ્યાણુ અધ્યાત્મમોલે !

૩૪૬

અંતરાત્મા પડ્યો છે ગહન બધને
 સ્થૂળ પચેંદ્રિયોમાં જડાઈ;
 પ્રકૃતિની શક્તિ ચોપાસ રહે નિરખતો
 ને રહે દેહછાયે ગુંથાઈ;
 વૃળ ને મૃત્યુની તરફ ધસડાતી રહે
 વિશ્વની વસ્તુઓ- સર્વ અંતેઃ
 જાણ્યું નહીં જાણ્યું જ્યાં એક કંઈ લાખમાં.
 ત્યાં પડી જાય પડદા દિગંતે.

સ્થૂળ એ તિમિરપટ જ્યાં જશે ઉતરી,
 જ્યાં જશે બધનો સર્વ તૂટી;
 સ્થૂળ આ દેહના પ્રયત્ન અધિકાર સૌ
 આત્મસત્યે જશે જ્યાં વદ્ધટી;
 ત્યાંજ એ અંતરાત્મા ફરી ઝણુકશે,
 વીંઝશે દિવ્યતાકેરી પાંખો;
 ભવ્ય નિજ મુક્તિ ને વિજયનાં દર્શને
 થાય આનંદમય જન્મ આખો!

રહેલો વિશ્વધર્મ

૩૪૭

મૂળક્રમે પરમ સંવાદ અનન્તજો !

એજ છે વિશ્વસંવાદોદરી :

સ્નેહના મનન જ્યાં અમીઝવાણ હૈ,

હસક્રમે તેજ શ્રાવ્યનકોદરી !

ગુણ છે યત જળતો રહે અંતરે,

તેજ આ આંખમાં જ્યોતિ પૂરે :

દાસ્ય ક્રમે તણ જગત પર ઝલકનાં

વિશ્લ એ નયનનાં દિવ્ય નૂરે !

હવન તો સર્વદા અક્ત ખનવા ચહે,

ધાય આવિષ્કારણ નિત્ય એનું ;

ગુપ્ત આશુદીઃ નિજ કેંઠમાંથી ફરી

જાય ખુલ્લનું મન મત્તવ તેનું ;

નવનવા ધાર મુંઝર રહે ધારનું,

જલ ખીલી ઝંઝ ધલ જોયો :

કાંઠકરથી ઉગે ફલ ગુણાખનું,

મનુજકરથી ઉગે સ્નેહ તેયો !

૩૪૮

દ્રેપ કરનારનો દ્રેપ કરશે નહીં,
 દ્રેપ છે ક્ષણિક અંધારલીલા,
 થાય પ્રતિકાર જે દ્રેપનો દ્રેપથી.
 તો વધે અધિક અંધારચીલા ;
 દ્રેપનાં ઝેર જે સ્વાત્મસ્નેહે રહે,
 તે પ્રતિદ્રેપથી નહીંજ તૂટે :
 જે સમિધથી જળે આગિ ધગધગ થતો,
 તેજ તેને દીધે તે ન ખુટે.

દ્રેપ પણ સ્નેહનો કોઈ જડ સૂર છે,
 એકલા ત્રિહતાં કરું ત્રાસે ;
 સ્નેહના સર્વ સૂરો તહીં સાધતાં
 દ્રેપનો સૂર તેમાં સમાશે ;
 દ્રેપ કરનારનો દ્રેપ પાછો કરી
 આત્મને જ્યોતિથી દૂર દેશે :
 આંધી સામે ચડવે બીજી આંધી, તો
 ઓમ પોતે ખુવે તેજરેશે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૭૨

૩૪૯

સર્વ આ તારકો ઘુમતા ઓમમાં
 પોતપોતાનણાં હવન હવી ;
 પોતપોતાનણાં ચક્ષમાં ચાક્ષના
 નાની કે મોટી નિજ રાખી દીવી :
 સર્વ અન્યોન્યને ખેંચતા નિજ ભાગી,
 સ્નેહ આકર્ષણે નિત્ય રહેતા ;
 પોતપોતાતણી જ્યોતિ સૌ વેરતા,
 સર્વ નિજ કાર્યમાં સતત એડતા.

કોડ આ નારકોનાં હવન કર્મ મળી
 એક આકાશહવન ખીલાવે ;
 કોડ આ માનવોનાં હવન ત્યમ મળી
 માનવીહવન જગમાં દીપાવે !
 નાનું કે મોટું કયમ હવન કોનું કહેણ,
 માનવીહવનના સર્વ તારા :
 સ્નેહ આકર્ષણે સર્વ રહેણ જમુકતા.
 માનવીહવન દીપાવનારા !

૩૫૦

વિશ્વ છે સકળ અન્યોન્યને આગ્રયે,
 ત્યાં નિર્રથકં ગણો કેમ કાંઈ ?
 સર્વનું સ્થાન છે નિયત આં વિશ્વમાં,
 સર્વની વ્યક્તિ જૂદી ધડાઈ;
 મૂળ તત્ત્વો રહ્યાં તારકોમાંહીં જો,
 તેજ તત્ત્વો વસ્ત્યાં સર્વ દેહો;
 તારકો ભાવ ઉભરાવતા તેજથી,
 વૃક્ષ ઉભરાય સમ પુષ્પનેહો.

એક આ પુષ્પ સૂકાઈને ખરી જતું,
 એક તારો ગગનમાંહીં ખરતો;
 એક પથ્થર ખસેડાય આ પૃથ્વીમાં,
 સિંધુમાં એક મોજો ઉતરતો;
 એક આંસુ પડે માનવીઆંખથી,
 પર્વતે એક જળધોધ તૂટે;
 જગતમાં છેજ સાપેક્ષતા સર્વની,
 એક વિણ અન્યનું હવન ખૂટે !

૩૫૧

કોડળન મારીને લાખ કો હવતા,
 લાખને મારીને કો હજારો,
 ને હજારો હણીને હવે સેંકડો,
 સેંકડો મારી રહે એક સારો :
 માગતો જે દયા ને કૃપા નાથની,
 તે દયા ને કૃપા સર્વ છોડે;
 હૃદય દાવો કરે નિત્ય જે સ્નેહનો,
 સ્નેહ તે અન્ય ઉર કાજ તોડે।

છે કશી માનવીજીવનની અમરતા,
 કે અહીં માનવી એમ ભૂલે ?
 પાદ જેનો રહે ક્યડતો અન્યને,
 શીશ તેનું છુંદી અન્ય ફૂલે !
 પૃથ્વીને છુંદતો મહેલ ઊભો રહે,
 મહેલને છુંદતો કાળ ઊભો :
 મારી જતાય નહીં મારીની શક્તિથી,
 માનવી કેમ એ ગત ફૂળે ?

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૫૨

માટી છતાય નહીં માટીની સંકિતથી,
 માટી છતાય તો હૃદયસ્નેહેઃ
 પૃથ્વી છતાહને પાકે નિજ આપતી,
 જો ભીંજતીજ નિજ હૃદયમેહે;
 માટીની ઉણુતા માટીની સાથ આ
 છવનને નિત્ય રાખે ઉકળતું,
 સ્નેહનું વારિ છંટાય ત્યારે તહીં
 છવનને માટીનું સત્ત્વ મળતું.

માટીમાંથી ઉખેડી નજર માનવી
 સ્નેહની જ્યોતને જોય ક્યારે ?
 માટીમાં ખદખદી ભ્રમ વિધે ભટકતું
 છવન આ એક સ્નેહજ ઉગારે :
 સૂર્યની જ્યોતિ આ પૃથ્વીમાં પ્રસરતાં
 જગતનાં દ્વારને દે ઉઘાડી,
 પણ જુઓ સ્નેહની જ્યોતિ એ જગતના
 સર્વ ભંડાર દે અહાર કાઢી !

૩૫૩

આ બધી વસ્તુ વેરાઈ વિશ્વે પડી,
 આ પરસ્પર રહ્યા કલહ જગમાં;
 આ બધાં યુદ્ધ અન્યોન્યને તોડતાં,
 આ અસૂયાતણાં ઝેર દુગમાં;
 આ બધા ભય, અને હાનિના શોર આ,
 આ બધી રક્તતૃષ્ણા ઉદરની:
 જોઈ જોઈ બધું હૃદય ચીરાય આ,
 એક વિણ ખોટ એ વિશ્વભરની!

આ બધું વિશ્વ વેરાઈને છે પડ્યું
 તેજ અંધારની ખેચતાણે:
 વિશ્વમાળા વિખેરાઈ તૂટી પડી,
 સર્વ મણકા જીવન ભિન્ન માણે!
 તેજ અંધારની પાર છે જે રહ્યા,
 એજ માળાતણો સ્નેહદોરે:
 માનવી સ્નેહ એ નિજ જીવન પૂરશે,
 ત્યાં થશે વિશ્વ અમીનો કટોરો!

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૫૪

જીવન જીવવા સમું સર્વનું છે જગે,
 સર્વની પાસ છે મૂળ જ્યોતિ ;
 જીવનઆનંદ છે ઉચ્ચ આ જગતમાં,
 કેમ એ માનવીદૃષ્ટિ જોતી ?
 આંખ કે કલ્પના પૂર્ણી શક્તી જહીં,
 તેથી જે પાર જિંચાણુ તેનાં ;
 જગતની ખીણમાં ધુંધવાતાં રહે,
 કેમ જિંચાણુ તે જોય નેણું ?

જીવનઆનંદના માર્ગ એ મુખ્ય છે :
 એક છે સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ ખીજો :
 સ્થૂળ આનંદ આજે ત્વરિત દેહને,
 સ્થૂળ આનંદનો એ નતીજો ;
 ઘડીકનું તેજ જોવા ઊઠે ભલુકી તે
 મીણુખત્તી યાળી જાય પોતે ;—
 સૂક્ષ્મ આનંદઆસ્વાદ છે અમી સમો,
 ચંદ્રિકા જ્યમ ઝળે ચંદ્રજ્યોતે ।

સ્નેહનો વિધેધર્મ

૩૫૫

સ્થૂળ આનંદ શું આપશે આખરે,
 માત્ર જે નિજ જીવનનેજ જાણે?—
 અન્યનાં દુઃખમાં જોય ઉદ્ધાસ નિજ.
 અન્યનાં આંસુમાં જન માણે;
 જે ગુણમે વસ્તું પરમ સૌંદર્ય તે
 દિવ્ય આનંદ આપે હૃદયને;
 સ્થૂળ તેની સુગંધીયછી ક્યહી તે
 પામશે કેમ સૌંદર્ય નયને?

અણુઅણુ ને ઉપાગાત રંગો ઝળે,
 તે ઉંડે સૂર્યઅંશુસિન્ધ અણનાં;
 વિશ્વસૌંદર્યના મુહૂમ આનંદ સેા
 ઝડે ઉડી જાય દેહે પડનાં;
 સ્થૂળ આનંદ જાણે, ગળ્યો પ્રથમ, પણ
 આખરે થાય મહુ સ્વાદ શીઘ્ર;
 તેજ દૃશ્ય દરીને દરી આવનાં,
 પામશે રસ કશે કો અધિકે?

૩૫૬

પરમ આનંદ ક્યમ પ્રભુતણે મેળવે
 જે જતો હુંદવા વ્યથ દેહે?
 પરમ આનંદ છે હૃદયની શાંતિમાં,
 પરમ આનંદ છે વિશ્વસ્નેહ:
 વીજ ગગડાટથી વાદળાં ખળબળે,
 ત્યાં ન કો શાંતિ આનંદ ભાસે;
 પણ ઝરે મેઘ જ્યાં કોડ ધારે અમી,
 ને ઉરે ધનુ હરે સૂર્યહાસે!

કેમ આનંદ એ અંતરે અનુભવો,
 જે વિમળતા પૂરી ના હૂલે ત્યાં?
 જે ન આકાશઅંધાર નિર્મળ રહે,
 શુદ્ધ નવ સ્વર્ગગંગા ખુલે ત્યાં;
 ખળખળે અંતરે વાસના જ્યાં જીટે,
 પરમ આનંદ ત્યાં કેમ ઝાંખે?
 પૃથ્વીનો ધુમસ જે વળગી રહે પૃથ્વીને,
 તેજ ત્યાં સૂર્યને ઢાંકી નાખે!

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૫૭

હોય હલહલ સગેવર ભર્યું આંસુથી,
 પાણુ કમળ દાસ્યનાં ત્યાં ઉગાડો ;
 હોય દુઃખકલ્પથી વન ખીચોખીચ ભર્યાં,
 ઘો તારી રોપી આનંદગાડો ;
 હોય સાગર વ્યથાથી ભર્યો ઝિકળતો,
 તોય ત્યાં ધૈર્યનાંદ્ર યજ્ઞવોઃ
 હાસ્ય, આનંદ ને ધૈર્ય છે હવનનાં ;
 હવનમાંથીજ સે હવન જ્ઞાવો.

ખીજમાંથીજ વૃક્ષો ઉગે ભૂમિમાં,
 વૃક્ષમાંથી ઉગે મધુર ફૂલો ;
 પવન ફૂંકાય ને કીટ કર્છ ખાય, પણ
 ફૂલનો ખડાર ફૂટે અમૃતો ;
 હવનઆનંદ પણ હવનમાંથીજ એ
 કલેશ ને શોક વચ્ચે વિકસેઃ
 અગ્નિને યુગ્મવા વાયુ ફૂંકે, છતાં
 અગ્નિ ભડકે કરીને પ્રકાશે !

૩૬૦

સ્નેહ આનંદસૌંદર્ય છે જગતનું,
 સ્નેહ સૌંદર્યઆનંદ તેનો :
 સર્વ સૌંદર્ય તે સર્વ આનંદને
 છાઈ દે જ્યોતિથી સ્નેહનેનો ;
 જીવનઆનંદને શોધવા ક્યાં જવું ?
 જીવનઆનંદનો વાસ હૃદયે :
 પૂર્વ ક્યાં શોધવા જાય નિજ જ્યોતિને,
 જ્યોતિ પ્રસરે સ્વયં ભાનુહિદયે !

રતને શું કહો ખાણુ નિજ શોધવા ?
 શું કહો નભથડી તારલાને ?
 કમળને શું કહો નિજ સરોવરથડી ?
 વૃક્ષને શું ધરા ખોળવાને ?
 વીજને શું કહો વાદળાં ગોતવા ?
 જ્યોતિને શું કહો અગ્નિ માટે ?
 જીવનઆનંદ છે જીવનને અંતરે,
 સ્નેહની છે સુધા સ્નેહધાટે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૬૧

સ્નેહ, સમભાવ ને પરમ દેવી દયા :
 એજ ચૈતન્યગુણ પુણ્યભીના ;
 જગતના પ્રકટ સૌ જીવનદ્વંદ્વ વિગે
 હૃદય આનંદ એ માનવીના ;
 જે મનુષ્યત્વ છે માનવીનું અર્ધી,
 જે પ્રભામાંડી હૃદય તેનો,
 જે ગુણોથીજ દેવત્વ ને ખીલવે,
 તેજ નિર્મળ રંગ દર્પ એનો !

સ્નેહ, સમભાવ ને પરમ દેવી દયા
 રાખજો સર્વ નિજ હૃદયમાંડી :
 જે મદાજીવનનો રસ જગે રેસતો,
 તે શું સમગ્ર કશે જીવન આંદી !
 આંખમાં જો દુશે આંખની જ્યોતિ, તો
 જગતની જ્યોતિ તે ઝીલી જોશે :
 માનવીજીવનની તેમ ગુણજ્યોતિ એ
 વિશ્વની જ્યોતિ શું જીવન પ્રોશે.

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૬૨

આપવું, આપવું, ફરી ફરી આપવું,
 ને હજી આપવું, એજ સિદ્ધિ :
 એક આનંદ એ પરમ છે જીવનનો,
 આપવામાં પરમ જીવનસિદ્ધિ :
 ફક્ત આપતાં મલિકા માગશે,
 મલિકાથી કશુંયે ન મળશે ;
 આપવું તો બધી વાટિકા આપવી,
 કે ન કંઈ માગવાનુંજ મળશે !

આપનારે બધું આપીને છૂટશે,
 આપતાં આત્મનું કંઈ ન ખૂટે ;
 મેઘ આપી બધું ખાલી પોતે થતો,
 તોય પાછો ગગન ગાજી જિઠે ;
 આપતાં આપતાં જીવન હેલાય, ને
 આત્મ રેલાય નિજ દિવ્યતાથી :
 સૂર્ય સર્વસ્વ આ જગતને આપતો,
 રેલતો ત્યાંજ પ્રભુની પ્રભાથી !

૩૬૩

સ્નેહની વાત આ માનવી સો કરે,
 પણ નહીં સ્નેહ કે શુદ્ધ પ્રીતિ;
 સ્થૂળ પ્રેમે રહી જાતિ આકર્ષણે
 સર્વ નિજ દેહની તુમિ ધબ્બે;
 ફૂલના રંગ કે ફૂલની ગંધમાં
 સ્નેહ વસતો નથી ફૂલ કાળે;
 પણ રત્નું તત્ત્વ એ સર્વની પાર જો,
 તેજ જગવાટિકાને નવાળે !

સ્નેહના સિંધુને કે કિનારો નથી,
 એક અવિરત સભર રહે ગરજતો;
 રહે સતત ભરતી એમાં ભરી ગાજતો,
 અખુટ આનંદમોજાં સરજતો;
 જેમ આકાશ દેખાય વિસ્તૃત થતું,
 તેમ દેશાય એ સ્નેહસિંધુ;
 સર્વ આ વિશ્વને વીટી લે ભર્મિમાં,
 તોય એ જઈ શમે સ્નેહચિંદુ !

૩૬૪

સ્નેહ સૌંદર્ય છે સર્વને સ્પર્શતું,
 સ્નેહ આનંદ છે વિશ્વભરતો ;
 સ્નેહ સ્વાતંત્ર્ય છે સર્વ જીવનતાણું,
 સ્નેહ સંવાદ છે ભેદ દરતો ;
 સ્નેહ છે સત્ય સંભાળતું સૃષ્ટિને,
 સ્નેહ છે આત્મની પરમ શક્તિ ;
 સ્નેહ છે સ્વામી આ સૃષ્ટિને ધારતો,
 સ્નેહમાં છે વસી સર્વ ભક્તિ !

સૂર્યને જ્ઞેય ને સૂર્યકિરણો અહીં
 દેહ ને રૂપમાં દીપ્તિ ધારે ;
 તેમ એ સ્નેહકિરણો ઉરે ધારતાં
 માનવી સ્નેહજ્યોતે ઝગારે ;
 સ્નેહ છે વિશ્વચેતન્યની સાંકળી,
 પરમ બંધુત્વમાં સર્વ સાંધે ;
 સૃષ્ટિનો શ્વાસ એ, જીવન ઉદ્ધાસ એ,
 સેંકડો સ્વર્ગથી સ્નેહ વાધે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૬૫

માનવીકૃત્ય સંસ્કારણા, ઉગ્રકૃત્યા.

સ્નેહની શક્તિ છે અહુ પ્રતાપી :

સ્નેહ આ હ્રવનના ભાર દહકા કરે,

સ્નેહ દે સતત શ્રમભીર કાપી :

સ્નેહ પૂરે નવી જ્યોતિ જડ આંખમાં.

તે ભરે રંગ ઓજસ્ય કોપાસ :

સ્નેહનીમાંથી ઉગાડી હયા આશબર

સ્નેહ અણુઅણુ વિંગ પ્રાણુ ખોલે !

સ્નેહનો ભાવ પ્રત્યેક માનવકરે

પણપણે ધમકતો રહે હૃપાયાં ;

મૂર્ખમાં મૂર્ખ કે અધમમાં અધમ પણ

નય સ્નેહ અગ્નિને નણાયો ;

સકળ પ્રજાંડની અગ્નિ સમનોડના

સ્નેહશુભ્ર ઓજ સર્વત્ર રામ :

શક્તિની વ્યથ આસક્તિમાં શૈ થસે,

સ્નેહની શક્તિ છે વિશ્વ આખે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૬૬

કોઈ બૂદ્ધ નથી જગતમાં સ્નેહથી,
 સર્વને એકસરખાં નિહાળું;
 માનવી હું મહાસ્નેહમાં સરી જતાં
 માનવીરૂપ સૌ વિશ્વ ભાળું;
 વિશ્વના મગજમાં તારલા આ અધા
 રહે વિચારે સમા નિત્ય સ્ફુરતા;
 બુદ્ધિના ત્રિંદુ ઓળાઈ એ સ્નેહમાં
 વિશ્વની સાચવે સ્નેહસુરતા!

કે અધાં જ્યોતિરત્નો ન એ શું હશે
 કે મહામાનવી નભ ઝગવતાં,
 સ્નેહનાં અમૃતે સ્નેહમય સૌ બની
 વિશ્વની અંધુતાને દીપવતાં ?
 પૃથ્વી પર માનવી સ્નેહને ધારતો
 સર્વ સાથે ન શું એમ રહેશે ?
 માનવી હોય કે તારલા, તોય કે
 સ્નેહમાં ભિન્ન છે કોણુ કહેશે ?

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૬૭

માનવીરૂપ હું જોઉં આ સર્વને
 દૃષ્ટિ વિસ્તૃત થતી જાય મારી :
 સૃષ્ટિ સંપ્રોથતી જાય મુજ દૃષ્ટિમાં,
 શક્ય રૂપો અધાં દે ઉતારી !
 જોઉં પડદા દિગંતે અધા સરી જતા,
 દૃષ્ટિવિસ્તાર પળપળ વધે ત્યાં ;
 સ્નેહનાં કિરણ સૌ રૂપને ભેદનાં
 માનવીરૂપ દેખું અધે ત્યાં !

સૂર્ય ને ચંદ્ર, તારા અને વાદળી,
 સર્વને માનવીરૂપ દેખું ;
 ખડક, પર્વત વળી સિંધુ ને સરિત પણ
 માનવીરૂપમાં મગ્ન લેખું ;
 પક્ષી, પ્રાણી અને વૃક્ષ, ઉત્તમિદ્ર અધાં,
 રેતીકણ પણ અરે ભૂમિમાંનો—
 માનવી સર્વ નિજરૂપ જોશે જગે
 અંતરે સ્નેહ સ્થાપી સદ્ગતો !

૩૬૮

આપણી ઉપર આકાશ આ છાઈને
 છે રહ્યું પૃથ્વીને ઘેરી પૂરું,
 રજનીમાં તે દિસે સ્યામઘેરું અને
 દિવસમાં નીલવર્ણુ મુભૂરું;
 કોઈ પણ રંગ આકાશકેરો નથી,
 રવિકિરણ અનિલ શું ઉપજાવે;
 એક આણુરંગી નિર્મળ મહાકાશ એ
 અંતરે જોળ કોડો હુલાવે!

એ મહાકાશ જોવોજ છાઈ રહ્યો
 સ્નેહ પણ સકળ આ વિશ્વમાંહી,
 એક આણુરંગી નિજ સત્ત્વ જડચેતને
 નિત્ય ગુંથી રહ્યો મહી ગુંથાઈ;
 એ મહાકાશમાં રવિ, શશી, તારકા.
 પૃથ્વી, સાગર, હવા, મનુજ પ્રાણી—
 સૌ મહાજીવનની વેલ ગુથે, ભરી
 સ્નેહની સેર બાણી અજાણી !

૩૬૯

સર્વ ગદ્ગાય ને સર્વ વડી જાય આ
 વિશ્વના પાટ પરથી સદાનું;
 જીવન સૌ જગતી હોણાય ને હોણાય ત્યાં
 વિશ્વપાટે પડયું ચિત્ર નાનું;
 એક આ સ્નેહ એ સર્વને ધારનો
 ટેકવે જીવનકલહ નભાવી;
 જગતમાં સર્વ છાયા પડે ને હો
 અગ્રણ એ સ્નેહજ્યોતિજ ગતાવી !

એ અનંતત્વ, એ સત્ય, એ પ્રભુજ છે,
 એજ તત્ત્વાંશ છે વિશ્વકેશ;
 એજ છે અંત્ય આશા મુક્તિ વિશ્વની,
 વિશ્વઆરામનો દિવ્ય ડેરા !
 એજ આકાશકેદું મહામૌન છે.
 એ પરમ મોક્ષપદ માનવીનું;
 આવજો, સ્નેહીઓ પરમ સ્નેહ ભર્યાં !
 જીવન જીવીએ સદા સ્નેહભીનું !

૩૭૦

વિશ્વનો ધર્મ નો હોય એકજ બધે,
 વિશ્વની એકતા સિદ્ધ કરવા;
 કોઈ જૂદું નથી, કોઈ ઊંચું નથી,
 કોઈના પણ નથી આત્મ વરવા;
 વિશ્વના ધર્મનું ગાન સુણતાં પરમ
 સર્વ આત્મા બની એક રૂલે:
 અનિત્ય નિજ ગાન ફૂંકી રહે ત્યાં બધાં
 ફરફરી વૃક્ષનાં પાન ખૂલે!

વિશ્વનો ધર્મ આ એક છે સ્નેહનો,
 સ્વર્ગ કે નરકનો નહોય કોઈ;
 સ્નેહ છે શુદ્ધ દર્પણ બધા આત્મનું,
 જીવન - શણગારવા ત્યાંજ જોઈ;
 ધર્મના ઘાટ જૂદા જૂદા હો ભણે,
 ધર્મનો આત્મ છે સ્નેહ સાચો:
 સ્નેહસ્વાતંત્ર્યને હોય બધન કશાં?
 જીવનમાં સ્નેહધર્મેજ રાચો!

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૭૧

ભવ્ય બાનુપ્રભા શો સખર કિમરતો
સ્નેહસાગર રહ્યો સુષ્ટિમાંહી ;
છોળ પર છોળ એની સદા ઉછળતી,
છલકમાં છાંટતી સર્વ ત્યાંહી ;
પળપળે ઊર્મિઓ ઊડતી અંતરે.
અનરે સર્વ પાછી સમાતી :
હોય મોજે અગર હોય લહરી ઝીંગી,
સર્વની સાધના ત્યાં સધાતી.

, સર્વ આ તેજંગાળા નભે ધ્રુમતા,
પૃથ્વી ને સર્વ કૃત્તિ તેની ;
માનવી, પ્રાણીઓ સર્વ, પ્રત્યેક છે
ઊર્મિ એ સ્નેહસાગર વિષેની !
આવજે, સર્વ એ સાગરે ઉછળિયે,
કંઈ પરસ્પર હૃદયછોળ છાંટી !
હવતું, તોય એ સાગરે ઉછળતાં ;
શમા જતું, તોય એમાં શુલાંટી !

૩૭૨

માનવી લહરી હો સ્નેહસાગરતણી,
 લહરી પણ છેક જીણીથી જીણી !
 સ્નેહ સાગર વિષે બીડીને વિહરતી,
 તેહને તે ન કા રીત હીણી;
 બિહતાં, ઉછળતાં, ફૂટીને કચળતાં,
 જીવનનો કેમ ઉદ્ધાસ હરિયે ?
 સ્નેહમાં જન્મીને સ્નેહમાં શમી જવું :
 તો જીવનમાં ન શે સ્નેહ ભરિયે ?

આજ આ લહરીનું લઘુ જીવન લાગતું,
 કાલ મોખતણું ભવ્ય બનશે ; ,
 આજ યુદ્ધુદ્ધ જીણા લહરી પર ફૂટતા,
 કાલ ત્યાં શીણગોટા ફફળશે !
 આજ અધ્ધાંશ જે બેની સાગરતણો,
 અમિત વિસ્તાર તેનો ઉઘડશે :
 સ્નેહસાગર વિષે આખરે શમી જવું :
 ત્યાંજ ભર શાંતિ આનંદ જડશે !

સ્નેહનો વિવિધમં

વિશ્વનો ધર્મ ને જીવનો ધર્મ છે,
 જીવનો ધર્મ છે સર્વ માટે ;
 જીવમાં, બાવિમાં, વર્તમાને રહ્યું,
 ને સદ્ગુણ જોગવે એક પાટે ;
 એક આ મુર્યાથી જગત દેખે બધું,
 શ્વાસ લે એક ફરતી હવાથી :
 વિશ્વનો ધર્મ છે એક આ સ્નેહનો,
 સ્નેહ વિણ જીવનરસવ્રદ્ધિ ક્યાંથી ?

સ્નેહછાયા રહી સહજ સૌ પ્રાણીમાં,
 તેજ એ પ્રાણીજીવન ટકાવે ;
 જીવનો કલહ છે જીવનના સ્વાર્થનો,
 જીવનસમતોલતા સ્નેહ લાવે ;
 દેશ ને કાળ ને જાનિથી અપરિમિત,
 સ્નેહ સદ્ધર્મ છે વિશ્વકરો ;
 સર્વવ્યાપી સનાતન રહે પ્રકૃતિ શો :
 સ્નેહ છે અગમનો ગમ્ય ઉરો !

૩૭૪

શુદ્ધ એ સ્નેહ સૌ હૃદયમાં ધારજો,
 રેણજો સ્નેહ એ આસપાસે;
 સ્નેહનું તેજ જો પરમ આનંદ છે,
 તે ભરી દો અખુટ શ્વાસશ્વાસે;
 પરમ આનંદને તેજ વીંટાળને
 મૂર્ચના હાસ્ય શું તેજ રેડો;
 સ્નેહનાં કિરણ ચોપાસ રેલાવતાં
 વિશ્વઅંધારનાં, ક્ષેત્ર ખેડો !

પ્રકૃતિની શક્તિ જો વેદના સરજતી,
 સ્નેહની શક્તિ આનંદ સરજે;
 જીવનપંથે સદા સ્નેહને ધારતાં
 હૃદયને વેદનાડંબ વરજે;
 સર્વ આ ભિન્નનાની યશો એકતા,
 કાયનાં કોટલાં સર્વ સરશે;
 કુડસ્વર્ગો અધાં વામતાં, જગતમાં
 સ્નેહનું સ્વર્ગ સાચું ઉતરશે !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

૩૭૫

આવજો, સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા !
 આવજો, ગ્રહ મનુજજીવનજોડ્યા !
 શક્તિઓ દીડી અણદીડી આકાશની !
 સો મહાત્મા જીવનબંધજોડ્યા !
 પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, કીટ ને મચ્છ સૌ !
 વૃક્ષ ને વાયુના જંતુ સર્વે !
 આવજો, માનવી બધુઓ, ખેતીઓ !
 આવજો, સર્વ આ સ્નેહપર્વે !

એક આશા અમર સર્વ અંતરતણી,
 એક શ્રદ્ધા બધાં જીવનકેરી ;
 એક જ્યોતિ અચળ સકળ આત્માતણી,
 બાવના એક મનની અનેરી :
 જીવવું એટલે જળવું ને ઋણુકવું :
 તો સદા હૃદયમાં સ્નેહ સ્થાપો !
 આવજો સ્નેહજયકાર કરતાં અદ્વલ :
 સ્નેહતું વિશ્વસામ્રાજ્ય વ્યાપો !

સ્નેહનો વિશ્વધર્મ

સ મલ સ

સૂચી

(પહેલી લીટીઓની)

મુકાદ્દ

અક્ષળ અધારનું લાંકણું લાંકિયું	૧૯
અનન્ય અંતરનયન ઉધરશે બ્યાં ઉરે	૨૭૭
અનન્ય પડદો અધે મોહમાયાતણો	૩૪૪
અણુગણ્યા યુગતણાં વર્ષ કોરો ગયાં	૮૦
અણુગણ્યાં વર્ષ પૂર્વે હતું હતું આ	૨૦૭
અણુદહ્યાં દુઃખને મહન કરવાં જગે	૧૧૭
અતલ અધારસાગર ઉપર બિહતા	૪૨
અંતરાત્મા પરગો છે ગહન અંધને	૩૪૬
અમર આનંદનું ખીજ મોંધું પડ્યું	૩૫૮
અમિત આ સાંકળી કાળ અવકાશની	૧૮૫
આજ અહીં આવતાં સ્વપ્ન આનંદનાં	૪
આજ આકાશમાં કનક રેણે અધે	૧
આજ ધર્માધિકારી ન ધર્મે રહે	૧૫૧
આજ વિજ્ઞાન મથતું રહે પરિશ્રમે	૧૭૬
આ તમારા દિરસ્તા અને દેવના	૧૫૦
આ તમારા દિરસ્તા અને દેવ હો	૧૪૯
આ તમારા અથા દેવ શું આપશે	૧૪૮
આત્મનાં અંધનો આત્મને આંધતાં	૧૭૦
આત્મ ને બુદ્ધિનાં લાંકણાં લાંકતી	૩૦૨
આત્મ પરમાત્મ તો બ્યાં પડ્યા છે બુદ્ધ	૪૮
આપણા આત્મનું કેંદ્ર બ્યાં શોધીએ	૨૬૬
આપણાં એહ પ્રમુદ્ધનાં સ્વપ્ન શો	૨૪

આપણા પૂર્વજો સૌ મહાજન હતા	૩૨૯
આપણી ઉપર આકાશ આ છાઈને	૩૬૮
આપણું ચાલું નવ થાય કંઈ જગતમાં	૧૭૯
આપવું, આપવું ફરી, ફરી આપવું	૩૬૨
આ બધા ધર્મના મર્મ જૂદા દિસે	૧૪૦
આ બધા ધર્મવાદે વસે ધર્મ નહીં	૧૫૭
આ બધા મશરૂના ગાદી તકિયા કશા	૩૦૦
આ બધાં રૂપ ને દૃશ્ય દેખાય તે	૨૧૬
આ બધી ધર્મની શી ક્યાકચિ થતી	૧૩૯
આ બધી વસ્તુ વેરાઈ વિશ્વે પડી	૩૫૩
આ બધી સૃષ્ટિલીલા છવાઈ રહી	૩૫
આરસીમાં પડયું સૂર્યનું બિંચ તે	૨૨૬
આવજો સૂર્ય ને ચંદ્ર ને તારલા	૩૭૫
આવી આવી ફરી સ્વપ્ન એ ઉડી જતાં	૨૭૫
આ સકળ આણુગણ્યાં જીવનનાં રૂપમાં	૮૧
આ સકળ વિકળતા, અકળ પરિવર્તનો	૫
આસપાસે દિવાલો ફરીને થયો	૨૧૭
ઉઘ્ર જ્વાલામુખી પ્હાડ જ્યાં ફાટતો	૨૫૫
ઉઘ્ર કો ભાવના હૃદયમાં રાખવી	૩૧૬
ઉપર આકાશવિસ્તાર આણુહદ પડયો	૨૮
એ અનંતત્વસ્પંદનતણો બોધ જ્યાં	૨૬૭
એક છે નિયમ આ વિશ્વનો સત્ય તે	૨૫૭
એકમાંથી અનેકજ થયા જગતમાં	૨૩૩
એકમાંથી વહે આણુગણ્યાં ફિરણુ તે	૨૩૪
એ ધડીપણ વિષે તો અનંતત્વના	૧૯૦
એજ ચૈતન્યને દિવ્યતાથી ઝીલું	૨૪૫

એ પ્રભાદોરમાં ગુપ્ત અદ્ભુત રીતે	૨૭૯
એ ગિચાડું ગયું શાંતિમાં, એમ પણ	૫૬
કંઈકે ઊંચાણ આનંદનાં છે હરે	૩૫૯
કંઈકે ધગતાં રણો નજર પાછળ પડ્યાં	૩૪૨
કંઈકે ભાગ્યાંતૂટ્યાં સ્વપ્ન સરી ઊંધમાં	૨૭૪
કંઈ વિચારો નવા આવતા મગજમાં	૨૪૭
કંઈ હજારો ખીજાં વર્ષ વિશ્વે જતાં	૨૦૮
કનકની ભૂમિમાં ઝલકતા ધાંમલા	૩૦૩
કર્મથી જો મને જન્મ આ છે મળ્યો	૧૩૭
કાર્ય કર, કાર્ય કર, કાર્ય કર સતત તું	૩૨૬
કાર્ય વિણ છવન નવ પક્ષક ચાલી શકે	૩૩૦
કાળઅંધાર આ છે ગહન ને અમિત	૨૧૩
કાળના ઘાટપર માનવીઓ મળે	૫૭
કિરણમાં જે વસે ઝલકતું તેજ તે	૩૪૧
કુસુમકળી તો પ્રભાતે ઉગી ખીલતી	૯૫
કેમ આ આપણાં દુઃખમાં ફૂલતાં	૧૦૯
કેમ આ જગતમાં છવનને ગાળવું	૨૮૪
કેમ આ બાણ પાંપણતણાં એમ સૌ	૨૨૦
કેમ આ શબ્દથી અમિતને માપશો	૨૩૦
કેમ કહે કોઈ, મારીજ શ્રદ્ધા ખરી	૧૮૭
કેમ કહેવાય, નવ કોઈ સમજી શકે	૫૪
કેમ પ્રભુને કદી માનવી કલ્પશે	૨૩૧
કેમ સમજવું સૌ સદ્મની વાતને	૨૨૩
કોઈ જૂદું નથી જગતમાં સ્નેહથી	૩૬૬
કોઈની પ્રાર્થનાથી નિયમ નહીં ચલે	૨૫૮
કોઈ પણ ખ્હારતું રૂપ નવ કહી શકે	૨૪૧

કોક રેશમતણા કીટ જેવી જુઓ	૨૧૫
કોણ ફૂંચી જગતભેદની પામિયાં	૨૧
કોણ ડાહ્યા અને કોણ જ્ઞાની જગે	૨૮૨
કોણ સૌંદર્ય એ મૃત્યુનું નિરખશે	૬૫
કો મહાશિલ્પીકેરા કળાભવન થું	૧૨૬
ક્યાંથી દર્શન મળે વિશ્વચૈતન્યનાં	૨૬૯
ક્યાંથી ? શા કાળ ? ક્યારે ? અને કેમ ? ક્યાં ?	૮
ક્યાં સુધી સારું કહેવાય આ જીવનમાં	૧૩૫
ક્યાં હશે સુખ જગે, માનવી શોધતો	૧૦૬
કોડ આલ્યાં અને કોડ કંઈકે ગયાં	૨૮૭
કોડ કંઈ તારકે વ્યોમમાં ઝબુકતા	૨૮૮
કોડજન મારીને લાખ કો જીવતા	૩૫૧
કોડ પર કોડ વર્ષો ગયાં છે વહી	૧૯૩
ખાવું ને પીવું ને મોજ સૌ માણવી	૧૬૭
ખ્રિસ્તિઓ કહે, અમારો ગ્રહો ધર્મ તો	૧૪૧
ગાઉ કોડો ધૂમે દૂર આ ગ્રહ બધા	૨૫૦
ઘાટ આ જે ઘડાશે જીવન આખરે	૧૨૮
ચિત્તવ્યાપાર આલે ગમે તેટલા	૫૧
છે અનંતત્વને એક છેડે પ્રભુ	૧૮૨
છે ઘડીપળતણું એમ કહી કોઈને	૧૮૯
છે જીવાની દિવાની, બધા એમ કહે	૨૯૭
છે બન્યું જગત પ્રત્યેક જીવનથકી	૮૪
છો ગયા જે ગયા છે બધા ભૂતમાં	૧૮૧
છો બધાં દુઃખ ખાતાં હૃદય કોતરી	૧૨૯
જગતકરતારને છે જગતની પડી	૧૮૦
જગતની કદર માટે કશું ટવળવું	૩૩૪

જગતનું તંત્ર સમગ્રય પૂરું નહીં	૨૨
જગતનો જન્મ અંધારમાં છે થયો	૨૦
જગતમાં અદ્ય આ માનવીજીવનનું	૩૨૪
જગતમાં કાંઈનો ગર્વ ધર્યો નહીં	૨૯૯
જગતમાં જન્મતાં સર્વ આ માનવી	૧૯૫
જગતમાં કૂંકતા ત્રીજી શીત વાયરા	૧૯૪
જગતમાં માત્ર આ તેજ જો હોત તો	૧૧૩
જગતમાં માનવી જ્ઞાનસીડી ચડી	૧૭૭
જગતમાયા બંધી, જગતજાયા બંધી	૧૬૫
જગતસૌંદર્ય ને જગતખંડેર પર	૧૦૪
જન્મ આ જે મળ્યો માનવીને જગે	૭૧
જન્મ શું મૃત્યુને જોડતું જીવન આ	૪૭
જાણ્યું અણજાણ્યું જે નહીં કરી જાણતો	૩૨૨
જ્ઞાતિનાં બંધનો, જ્ઞાતિનાં બંધનો	૧૩૮
જીંદગી મૃત્યુ શું, સુખ અને દુઃખ શું	૨
જીવતું મૃત્યુ છે જીવન આ તેહનું	૭૮
જીવન આ આપણું છે મળ્યું કહીંકથી	૮૯
જીવન આ એવું છે સર્વનું પૃથ્વીમાં	૧૮
જીવન આ કેટલું દૂરું દેખાય પણ	૧૬
જીવન આ જે મળ્યું તે કહું જીવનું	૨૮૨
જીવન આ કૂંપતાં જગત કૂંપે બધું	૫૫
જીવન આ તો બધું છે ધડીવારનું	૯
જીવનઆનંદ છે એકસરખો બધે	૨૨૯
જીવન આ પળપળે લાગતું પિગળતું	૨૧૮
જીવનકર્તવ્ય જે આપણું છે જગે	૩૨૮
જીવન ક્યાંથી મળ્યું એ પૂછ્યે સાર શો	૮૮

જીવન જીવવા સમું સર્વનું છે જગે	૩૫૪
જીવન નહીં કોઈનું પણ નકામું દિસે	૨૯૧
જીવનના કલહને કો ન ડારી શકે	૧૨૦
જીવનના ચક્રથી નથી કશું યે ગયું	૭
જીવનના યુદ્ધથી દૂર હારી જવું	૩૦૬
જીવનની ઉચ્ચતા કેમ સાધી શકે	૩૧૯
જીવનની ઉચ્ચતા ધારવા મથી રહે	૩૧૮
જીવનની પૂંજ ગણુશો નહીં દોલતે	૯૧
જીવનની રમત આ કુર્મ શું ખેલવા	૧૦૦
જીવનનું મૂલ્ય નહીં કોઈ પણ કુરી શકે...	૯૦
જીવનનું મૂલ્ય માગે સદા જગત આ	૩૩૨
જીવનનું મૂળ અધારમાં છે રહ્યું	૯૩
જીવનનું મૂળ વિધિવિધ રૂપે જગતમાં	૭૬
જીવનનું યુદ્ધ આ કેવું અદ્ભુત દિસે	૩૧૧
જીવનનું યુદ્ધ એ ખેલતાં માનવી	૩૧૦
જીવનનું યુદ્ધ ખેલ્યા વિના શાંતિ નહીં	૩૦૮
જીવનનું રુદન છે બાલ્યની બોલી તે	૭૭
જીવનનું વહન આ એમ જહેતું રહે	૧૭
જીવન ને મૃત્યુના ખેલ ખેલાય ભાં	૭૨
જીવનનો અંત જો હોય બસ મૃત્યુમાં	૨૦૫
જીવનનો ઘાટ કેવો ઘડાશે હજી	૧૪
જીવનનો બોજ પણ ક્યેશપ્રદ શો રહ્યો	૩૨૭
જીવનમર્યાદ એ ગ્રહનિયમ દાખવે	૨૫૪
જીવન માયા સમું છે, થયું તેથી શું	૨૮૧
જીવનમાં કંઈકે જો સર્વને છે મળ્યું	૨૯૦
જીવવું; જીવનનો શ્વાસ લેવો સતત	૩૩૬

જે અનંતત્વની સાંકળીમાં ગુચ્છું	૧૮૩
જે ગયું તે ન આવે ફરી, તો પછી	૪૯
જે છુપ્યું લાગતુ ગહન અધારમાં	૨૩૮
જે જતી સાંકળી એ વણાતી જગે	૧૮૪
જે જીવે તે ન જગમાં જીવે એકલું	૮૩
જે ભલાઈ વસે માનવીમાં જગે	૩૨૫
જેમ જેની રહે ભાવના જગતમાં	૩૧૭
જેમ નાટક વિષે હોય અકોં ઘણા	૧૮૭
જેમ વટોળિયે ધૂળ ઘસડાય ને	૧૫
જે મહાત્મા થયા જગતમાં સર્વ તે	૨૪૪
જે રહી જગતની સ્થિતિ અહીં તે ખરી	૩૦૪
જે રહ્યા છે છુપાઈ જગત પાછળે	૨૩૭
જે વિચારો અને ભાવ છે આપણા	૩૧૨
જે વિચારો અને શબ્દ ને કર્મ તે	૨૩૯
જે વિચારો મૂકે કાર્યને ગતિ વિષે	૩૩૧
જે વિચારો વિષે માનવી જીવતો	૩૧૩
જે વિસંવાદ દેખાય ચોપાસ તે	૩૪૩
જેહ નરસું દિસે સ્પષ્ટ આ દૃષ્ટિએ	૧૩૩
જેહ પોતાનું 'હું' માનવીમાં રહ્યું	૨૬૧
જે હતું તે જવું; જે હશે તે જશે	૬૭
જોઈ કે જોઈ નહીં જગતલીલા જરા	૪૫
જો જીવાની રૂડી જોગવી જગતમાં	૨૯૮
જ્ઞાનફળ આદમે ચાખતાં તેહને	૧૪૭
જ્યાં ઉગ્યું જીવન ત્યાં ખીલવવું તેહને	૨૮૫
જ્યાં ગયા સર્વ ત્યાં છે જવું સર્વને	૫૮
જ્યાં લગી કાળના ગહન ઝોંઝાણમાં	૧૭૮

જ્યાં લગી દૃષ્ટિ નહીં પરમ નિર્મળ બને...	...	૧૭૫
જ્યાં લગી સત્ય અંતરપ્રભા નવ ખુલી	૨૭૮
જ્યાં સુધી જગતને જીવન આપી શકે	૯૨
જ્યાં સુધી જાય અજ્ઞાન નહીં જીવનનું	૨૯૫
જ્યાં સુધી જીવનનો અગ્નિ જળતો રહે	૮૭
તેજ અંધારની પાર અવકાશમાં	૧૧૮
તેજ અંધારનું અજ્ઞાન આ પૂતળું	૩૦
દિન ઉગી જાય છે નિત્ય અસ્તાચક્રે	૩
દિવસ આ રોજના રોજ જે આવતા	૯૪
દુઃખ દુનિયા વિષે ક્યાં નથી, દાખવો	૧૧૭
દુઃખનાં ઝાડ ઉગતાં બધે જગતમાં	૧૧૦
દુઃખ ને વેદનાથી કશું હારું	૧૧૫
દુઃખમય હૃદયને જગત દુઃખી દિસે	૧૦૫
દૃશ્ય આ બહારનું જે દિસે તે ખરું	૨૬૪
દૃષ્ટિ સામે થતા કૈંક ઉપાત આ	૧૨૩
દૃષ્ટિ સામે દિસે જગત આ ચાલતું	૨૪૯
દેવ સૌ મૌન ધારી રહ્યા છે હૃદય	૪૦
દેહના ધર્મ ને જીવનનાં કર્મ સૌ	૧૬૬
દેહ ને આત્મની ખેંચતાણે સતત	૧૭૧
દ્વેષ કરનારનો દ્વેષ કરશે નહીં	૩૪૮
ધર્મ જૂદા જૂદા જગતમાં છે થયા	૧૨૮
ધૂમ રાખો કરી બંધ કો કુંભમાં	૬૦
નદીતણાં મૂળ ને મુખ સમાં કંઈ દિસે	૬૪
નવનવા આશયો રોજ ઉરમાં ઉગે	૨૧૩
નહીં અનંતત્વમાં મૃત્યુ ક્યાંયે દિસે	૫૯
નહીં મહાકાળમાં રાત્રિ કે દિવસ છે	૧૯૨

			મુકામ
નાની નાની બધી વ્યવસ્થા આજની	૨૧૨
પરમ આનંદ કયમ પ્રભુતણા મેળવે	૩૫૯
પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પંચ કર્મેન્દ્રિયો	૨૮૦
પંડિતોના મનના વાદ પ્રતિવાદમાં	૪૪
પંડિતો મોક્ષવીઓ બધે બેસીને	૪૩
પાટ પર સ્વર તારાં ચિહ્ન સૌ પાડીને	૨૫૧
પાક્કરીઓ કોહુ, હિંદુઓ સૌ તમે	૧૪૨
પાપ ને પુણ્યનાં જોડાં હવનમાં	૧૦૭
પાપ ને પુણ્યના દેશ જુગવા સ્ત્રી	૧૧૧
પાપ બીબી દુવાંએ કીધાં કંઈ દરે	૧૪૬
પુણ્ય કીધું ન ખોવાય જગમાં કદી	૫૦
પુણ્યવાને સદા દુઃખમાં દુઃખું	૧૦૮
પૃથ્વી પર હવન આ પ્રથમ છે આપણું	૭૯
પૃથ્વી પર આણું છે શંકરું આસનનું	૮૧
પોતપોતાનાણા અવગુણો જગતમાં	૨૫૬
પ્રકટ આ ગદત અંધાર પાછળ રહ્યું	૨૩૫
પ્રકૃતિની શક્તિ આ સર્વને તોરતી	૧૨૨
પ્રકૃતિની શક્તિ જ્યાં વિદ્યમાન ત્યાં સૌ	૧૨૬
પ્રકૃતિની શક્તિનાં સર્વ સ્વરૂપો	૧૨૪
પ્રભુતણી આશિર્વાદ કિરતી રહે સદા	૨૦૬
પ્રાણી ભૂતર બધાં જમી પર જે હવે	૨૨૨
ફૂલ કે ફળ ગમે તેવું એ દેખ પડ્યું	૮૫
ફૂલ ખરનાં વસતે ન ઝાંખા પડે	૭૩
બાલકને બધે બાલક દેખાઈને	૧૫૧
બીજના હૃદયમાં કોહ ને કુખ છે	૧૦૧
બીજમાંથી કોઈ કોઈ નીકળે પ્રથમ	૨૦૬

ધુહ્નિની સાથ શ્રદ્ધા ઉગે ને ખીલે	૧૯૯
આહારો, પાદરીઓ અને કાજીઓ	૧૪૩
ભવ્ય તે ભાવિનું માનવીજીવન એ	૨૧૪
ભવ્ય ભાનુપ્રભા શો સભર ઉભરતો	૩૭૧
ભાગ્ય, પ્રારબ્ધ કે નસીબ નામે કહેા	૨૫૩
ભાવના ને રહી તેજ વાસ્તવિકતા	૩૧૫
ભાવ ને ધુહ્નિની સૂક્ષ્મતાથી ભર્યા	૧૬૮
ભૂલનાં દારને અંધ કરશે નહીં	૩૨૧
મનુજનું હો કિંવા હો પશુપ્રાણીનું	૯૬
મનુજનોકા જતી ગહન સાગર ઉપર	૨૭
માટી જીતાય નહીં માટીની શક્તિથી	૩૫૨
માટીમાંથી ધડાયો દિસે માનવી	૨૯
માનવીઅંતરે કંઈકે દેશે વસે	૨૭૩
માનવીઆંખને દૂર લાગે અધું	૧૯૧
માનવીઆંખમાં ભાવિ જીવનતણું	૨૦૩
માનવી ! ઉચ્ચ કર ધ્યેય તારાં અંધાં	૩૩૫
માનવી ! ઊડીને થા ઊભો પૂર્ણ તું	૩૦૫
માનવીએ કીધો નિજ સમો ધર્શ એ	૧૫૪
માનવી જગતમાં શું મનસ્વીપણે	૨૬૦
માનવીજીવન આ જગતમાં ઝંખુકતુ	૯૭
માનવીજીવનનાં ત્રાજવાં જગતમાં	૨૦૨
માનવીજીવનની જાય નૌકા હજી	૩૭
માનવીજીવનની શક્તિ પરિમિત રહી	૧૭૨
માનવી જીવનને શું પીછાને પૂકું	૮૬
માનવીજીવનમાં દુઃખનાં વાદળાં	૧૧૪
માનવી જોય અંધાર આ જગતમાં	૧૧૯

માનવી જ્ઞાન પંચેન્દ્રિયોથી ગ્રહે	૨૨૪
માનવી ઝેરને જોઇ જ્યાં ત્યાં રહ્યા	૧૩૨
માનવી નિજ વિચારે રૂપે જન્મ લે	૩૧૪
માનવીને જગતદ્વારમાં પેસતાં	૨૮૩
માનવીને બધું જાતથી બાણુવું	૧૯૬
માનવીને મળ્યો આત્મ મોંઘો ધણો	૧૬૯
માનવીઆળને વિધિ લઈ બેસતો	૩૯
માનવીપુદ્ધિ ને માનવીકલ્પના	૨૫૨
માનવી રૂપ જેવું દિસે આજ એ	૨૦૯
માનવીરૂપ પ્રભુ પુરુષ કલ્પો ભલે	૨૫૬
માનવીરૂપ હું જોઉં આ સર્વને	૩૬૭
માનવી લહરી હો રનેહસાગરતણી	૩૭૨
માનવી સર્વ છે કર્મનાં પૂતળાં	૧૩
માનવી ! સ્થૂળ આ નયન તારાં કર્યું	૨૭૬
માનવીસિંધુ આ આપણો ઉકળતો	૩૩૩
માનવી સ્વર્ગને કલ્પનામાં ધડી	૧૫૨
માનવીહૃદયમાં નાથનું બિંબ એ	૨૨૭
માનવી હૃદય સંસ્કારવા, ઉચકવા	૩૬૫
માનવું હોય તે સર્વ માનો ભલે	૨૮૬
માલ મિલકત કહો, અખુટ દોલત કહો	૩૪૦
મૃત્યુ આ એવું છે અન્યનું, આપણું	૫૩
મૃત્યુ જે સર્વને નિત્ય વીંટી રહ્યું	૫૨
મૃત્યુ જો મૃત્યુ જેવુંજ દેખાત ને	૬૮
મૃત્યુ તો સર્વને માટ આખર રહ્યું	૧૪૫
મૃત્યુથી નવજીવન પામતું જગત આ	૬૧
મૃત્યુ નહીં હોય તો જીવન ક્યાં જીવન રહે	૬૨

મૃત્યુ નહીં હોય તો માનવી જગતમાં	૬૩
મૃત્યુ પાછળ કશું ના રહ્યું હોય તો	૭૦
મૃત્યુમાં અંત શું સર્વ આવી ગયો	૬૮
મેઘ વરસે કદી રાતદિન વર્ષભર	૧૧૨
રંગખેરંગી ઉડતાં પતંગો ફરે	૧૦
રાત ને દિવસ નિજ ચોપડો વિધિ લખે	૯૯
રાય ને રંક શું, ઊંચ ને નીચ શું	૩૨૦
રોજ પૈસાતણા ગંજ કરતા જગે	૪૬
લોક કેવોક ઈશ્વર હશે તેહની	૧૫૩
વર્ષ કોડો સુધી કાળ અધારમાં	૧૮૬
વર્ષ લાખો થયાં માનવી પૂછતો	૧૬૪
વસ્તુનો આત્મ જોતાં જડે લાંચકી	૨૬૫
વાયુની લહર ફરી પોપચાં પર કહે	૨૬૩
વિધિ કહો, ભાગ્ય કહો, કર્મ કે નસીબ કહો	૧૩૬
વિશ્વચૈતન્ય એ સર્વ ઠામે રહે	૨૭૦
વિશ્વચૈતન્ય છે તીવ્ર જ્વાળા સમું	૨૭૧
વિશ્વચૈતન્ય જે આત્મરૂપે રહ્યું	૨૪૨
વિશ્વચૈતન્ય જે સર્વ જીવને રહ્યું	૨૪૬
વિશ્વચૈતન્યની મૂર્ત કવિતા સમું	૨૪૮
વિશ્વચૈતન્યનો એક તણખો પડી	૨૪૩
વિશ્વ છે સકળ અન્યોન્યને આશ્રમે	૩૫૦
વિશ્વજાળે પડયો ઝઘડતો માનવી	૨૬૨
વિશ્વદરબારમાં વિશ્વપતિનો દ્વિમે	૧૦૩
વિશ્વનાં કંઠકિ અગણિત રૂપોમાં રહી	૮૨
વિશ્વનિયમે બધું જે ચતું જાય આ	૨૫૯
વિશ્વની ખાણ અધારથી છે ભરી	૩૨

વિશ્વની જોતી આ સમર સરિતા ઉપર	૭૪
વિશ્વનું જ્ઞાણ પૃથ્વીકિનારે રહી	૧૩૦
વિશ્વનો ધર્મ તે જીવનનો ધર્મ છે	૩૭૩
વિશ્વનો ધર્મ તો હોય એકજ અધે	૩૭૦
વિશ્વનો ભાવ તારકગણે ઉભરતો	૨૦૦
વૃક્ષ દીકું નહીં તેહના પત્રને	૧૮૮
વેંતભર જીવનમાં મ્હાકતો માનવી	૨૧૦
શક્તિઓ કેંક છે માનવીની હજી	૨૧૧
શુદ્ધ એ સ્નેહ સૌ હૃદયમાં ધારજો	૩૭૪
શું ગુલામો બની એહવા ઇશિના	૧૫૬
શું થયું હોય અંધાર ઘાડો ઘણો	૩૩
શું નહીં સ્નેહ એ જીવનનો કાતળું	૩૮
શું હશે અચળ કંઈ ચલિત આ જગતમાં	૧૨
સકળ આ સૃષ્ટિનું પરમ સર્જન સતત	૨૩૬
સકળ બ્રહ્માંડમાં આત્મ એકજ રહે	૩૩૭
સતત શંકા અને નિત્યના ભય વિષે	૧૮૮
સત્ય એ મોઘ જ્યાં માનવીને મળે	૨૬૮
સત્ય ને જૂઠ્ઠીની જાળ પળપળ જગે	૧૬૦
સત્યને પામવા પંચ જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા	૧૬૩
સત્યને શોધનાં સતત રહેવું જગે	૩૨૩
સત્યનો છે ઇન્નર ન કો ધર્મને	૧૫૯
સત્ય શું, જૂઠ્ઠું શું, જીવન ને જગતમાં	૧૬૧
સમર સંસારસાગર ઉપર સરકતી	૨૬
સરિતાના વહન શું માનવીજીવન પણ	૯૮
સર્વ અજ્ઞાનને કાઢવું જગતથી	૨૯૪
સર્વ આ આપણાં જીવનની જગતમાં	૧૨૭

સર્વ આ તારકો ધૂમતા બ્યોમમાં	૩૪૯
સર્વ આ પ્રકૃતિ કો મહાકળા જેવી છે	૧૨૫
સર્વ આભાસ આનંદ અને સુખતણા	૩૦૧
સર્વ આ સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં વિલસતી	૩૪
સર્વ ધિક્કાર, ભય, દ્રેષ ને સ્વાર્થ આ	૩૩૮
સર્વ બદલાય ને સર્વ વહી જાય આ	૩૬૯
સર્વ બ્રહ્માંડનું કેન્દ્ર આણુદીઠ જે	૨૪૦
સાધુતા રાખજો સર્વ નિજ અંતરે	૩૦૭
સાધુસંતો અને ઋષિમુનિઓ બધા	૧૬૨
સાંઈ કે નરસું નથી એક આ જગતમાં...	...	૧૩૪
સિંધુનું નીર આકાશમાં જઈ ચડ્યું	૬૬
સુખ નહીં વસ્તુની રેલછેલે વસે	૩૪૫
સૂક્ષ્મ એ ઈન્દ્રિયો ખીલતાં હૃદયમાં	૨૨૫
સૂણજો પરમ સંવાદ અંતરતણા	૩૪૭
સૂર્યથી એ સર્વું કિરણ સોના સમું	૧૧
સૂર્યનું કિરણ અંધાર બાઝી રહે	૧૦૨
સૃષ્ટિ ને પૃથ્વી ને કાળના ચક્ર શું	૬
સૃષ્ટિલીલા બધે લલિત લોલી રહી	૧૭૩
સ્થૂળ આ આંખ જે જીવનમાં અનુભવે...	...	૨૭૨
સ્થૂળ આનંદ શું આપશે આખરે	૩૫૫
સ્થૂળ એ દેહ ને સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયો	૨૨૮
સ્થૂળ પંચેન્દ્રિયોથી જગે માનવી	૨૨૧
સ્થૂળવાદી જગે કૈંક વિજ્ઞાનીઓ	૨૦૪
સ્નેહ આનંદસાન્દર્ય છે જગતનું	૩૬૦
સ્નેહની વાત આ માનવી સૌ કરે	૩૬૩
સ્નેહ ને શક્તિની હોય સમતાલતા	૩૩૯

સ્તોહ, સમભાવ ને પરમ દેવી દયા	૩૬૧
સ્તોહ સૌન્દર્ય છે સર્વને સ્પર્શતું	૩૬૪
સ્વપ્ન છે જગત આ એમ ડાહ્યા કહે	૨૩
સ્વપ્ન જેવું જગત હોય આ તેથી શું	૨૫
સ્વર્ગ તે શું હશે, નરક તે શું હશે	૧૪૪
સ્વર્ગનો દૂત પણ માનવી એજ છે	૩૧
સ્વાત્મપ્રેમે અધી જગતલીલા દિસે	૧૩૧
હૃદય ધગકાર કે હૃદય ઉદ્ગાર કહે	૨૩૨
હૃદયસરવર કદી સ્વચ્છ શું નવ થશે	૩૬
હાસ્યનાં ઝેર પર આંખ ને દરી ઝળે	૨૧૮
હો ભણે માઈ આ જીવન અતિ સૂક્ષ્મ પણ	૨૮૮
હોય એવાજ યુદ્ધયુદ્ધ સમુ જીવન આ	૭૫
હોય છલછલ સરોવર ભર્યું આંસુથી	૩૫૭
હોય નાનો ગમે તેટલો માનવી	૩૦૮
હોય પાસે છતાં કંઈજ દેખાય નહીં	૧૭૪

૨૧, ૪૦૩

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૨	પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન લીટીને છેડે નોંધ્યો.	
૨૧	૧૦	લીટીને છેડે અર્ધવિરામ છે તે નહીં નોંધ્યો.	
૩૧	૯	સ્વમ	સ્વમ
૩૮	૧૬	સાથે	સાથે
૬૬	૬૫	વર્તુલે	વર્તુલે
૭૫	૯	સત્ત્વમાં	સત્ત્વમાં
૭૯	૧૧	બધાં	બધાં
૯૫	૮	,	.
૧૮૨	૮	શાંત	શાંતિ
૧૮૮	૯	સ્થૂળની	સ્થૂળનાં
૨૧૨	૧૫	.	,
૨૫૧	૬	દ્વ્ય	દ્વિવ્ય
૨૬૩	૧૬	?	!

નોંધ:—છેવટનું છાપતાં કેટલાક શબ્દો પરનાં અનુસ્વારો કેટલાક દ્વરમામાં પડી ગયાં હોઈ. છપાયાં નથી, ત્યાં ત્યાં સુઝ વાચકે તે સુધારી લેવાની કૃપા કરવી.